

Værebog i Verdenshistorien

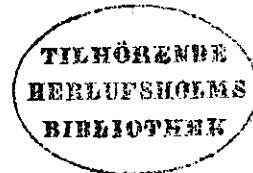
til Brug for

de lærde Skoler,

af

S. S. Chrige og V. A. Bloch.

Øjende Del.

København.

Forslagt af den Gyldendalske Boghandel (F. Hegel).

Christies Bogtrykkeri.

1866.

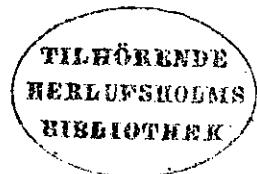
Lærebog i den nyere Historie

til Brug for

de lærde Stoler,

af

V. A. Bloch.

København.

Forlagt af den Gyldenvalstske Boghandel (G. Hegel).

C. H. Reitzels Bogtrykkeri.

1866.

Inndhold.

Første Afsnit fra 1492 til 1660.

	Side.
§ 1. Opdagelserne til c. 1550	1.
§ 2. Frankrigs og Spaniens Kamp om Italien til 1559	9.
§ 3. Tyskland	21.
§ 4. Frankrig	51.
§ 5. Spanien og Nederlandene	63.
§ 6. England	74.
§ 7. Østlige Stater	90.

Andet Afsnit fra 1660 til 1789.

§ 1. Frankrig til c. 1730	94.
§ 2. England til c. 1730	114.
§ 3. Tyskland til 1763	120.
§ 4. Frankrig og England til 1783	135.
§ 5. Portugal og Spanien til c. 1789	148.
§ 6. Rusland til 1796	150.
§ 7. Tyskland til 1792	161.

Første Afsnit.

Fra 1492 til 1660.

§ 1. Opdagelserne til c. 1550.

Medens Portugiserne arbejdede sig frem langs med Afrikas Kyst ad Vejen til Indien, var det endnu en almindelig Tro, at Strømbyrter og styrke Bølger gjorde al Sejlsads umulig paa det store Verdenshav, som bestyller den phrenæsle Halvøes vestlige Side. Den første, der vovede at udforske dette, var den genueiske Sømand Christopher Columbus, som efter et bevæget Ungdomslid havde taget Ophold i Lissabon og her satte den Plan at følge en vestlig Søvej til Indien. Allerede Oldtidens Forfattere havde udtalt denne Tanke, men angivet Afstanden altfor kort. Ogsaa Columbus troede, at Afien strakte sig meget længere ud mod Øst, end det virkelig er Tilfældet; men forsvrigt viste hans matematiske Kunstdækker og praktiske Erfaring ham ad den rette Vej. Han havde naturlig den rigtige Forestilling om Jordens Form og løknedes end mere til sit vovelige Foretagende ved Efterretninger fra Azorerne om, at kunstig udskærne Træstykker og Eigene af to fra Europeerne forskellige Mennesker var drevne i Land under vedholdende Vestenvind, ligesom det er rimeligt, at han paa sine Rejsler til Island har hørt, at Nordboerne forlængst var komne til Fastland i Vesten*). Columbus søgte først

*) Se 3de Del Pag. 21 nederst.

Midlerne til at iværksætte sin store Plan i sin Hovedstad Genua, siden ved det portugisiske og ved det spanske Hof, men fandt intetsteds brødre Statsmændenes Brangvillie eller indgroede Fordomme. Først da Granada faldt (1492), gif Castiliens Dronning Isabella i sin Sejrsglæde ind paa en Overenskomst med ham, ifølge hvilken hun lod en Opdagelsesflade udruste og udnævnte Columbus til Admiral og Statholder over de Lande, som maatte blive erobrede.

Den tredie August 1492 lettede Columbus fra Havnene Palos i Andalusien med tre Smaaflyibe, hvis Besætning kun udgjorde 120 Mand, og stod efter at have anløbet de canariske Øer ud i det åbne Verdenshav. Han traf snart paa Øst-pasaten, som førte Skibene rast mod Malet, men tillige opvakte Angstelse for Hjemfarten hos Mandskabet. Da desuden Sønugle, svømmende Urter og andre Tegn paa Landets Mørhed kun kom tilshyne for atter at forsvinde, blev Modlysshenen saa osmindelig, at Columbus's hele Bestemthed var nødvendig for at forhindre Udbrud af Mytteri. Mere end en Maaned havde Spanierne saaledes svævet mellem Frygt og Haab, da et Signalskud fra det forreste Skib den 11te Oktober om Aftenen forlyndte, at Land var i Sigte, og næste Morgen landede Esstrukken paa den lille Ø Guanahani (St. Salvador), en af Bahamaerne. Under sine Ledsgeres Jubel plantede Columbus Korset og tog Den i Besiddelse for den castilianskerone. Herfra streden han videre imod Syd og opdagede først Cuba, derpaa Haiti, som sit Navnet Espanola (siden St. Domingo). Overalt forbavsedes Spanierne over de ubekjendte Produkter, som Jorden frembragte næsten uden Dyrknings, over de dejlige Skove med den brogede fugleverden og over Naturens Farvepragt. Dernes Beboere, som hørte til den over hele den nye Verden udbredte rydlige Race, levede i Naturtilstand. Svage og frugtsomme flyede de som oftest for de hvile Mænd eller nærmrede sig kun med angstelig Erbødighed. Efter at Columbus ved Tusthandel med disse havde samlet Prøver af Landets Frembringelser, efterlod han en lille Coloni af Spaniere paa Haiti og begav sig med de øvrige til Europa.

Rygget om hans Opdagelser gennemfoer Spanien som en Løbeild, og hans Rejse fra Palos til Barcelona, hvor Ferdinand den Katholske og Isabella dengang opholdt sig, signede et Triumphtog. Under den almindelige Begejstring gifte de nye Udrusninger let fra Haanden, saa at Columbus snart fandt tiltræde sin anden Rejse med sytten, tilbuds store Skibe, som bare ladebe med Alt, hvad der behøvedes for at grundlægge en fast Coloni i den nye Verden. Portorico, Jamaica og flere mindre Øer opdagedes; derimod fandtes Colonien paa Haiti ødelagt af de Indsøgte. Skønt Spanierne selv havde forhylst deres Ulykke ved Rovbegjærlighed og Tro-løshed, troede Columbus det dog nødvendigt at give de Indsøgte en alvorlig Lære. Han lod altsaa en Mængde af dem nedslæbe i åben Kamp, fordelte berpaa det erobrede Land i Grundstykker til spanske Colonister og stjænkede disse et Antal Indsøgte til Arbejdere (los repartimientos). Saaledes indførtes Slaveriet fra først af i den nye Verden, hvor det ved de senere Statholderes Haardhed blev til Ødelæggelse for de med enhver Anstrengelse uvante Indsøgte.

Fra det Øjeblik af, at Columbus skulde ordne og styre dette Samfund, begyndte Prøvelsernes tunge Tid for ham. De fleste Colonister varer rejste over Havet i Forvisning om at finde Gulddråber og Rigdomme uden Møje; men hverken fandtes der synnerligt Guldb på Verne, ej heller lykkedes det Columbus paa hans tredie Rejse, paa hvilken han kom til Trinidad og Sydamerikas Øst, at opdage Gulblandet. Da Colonisterne nu maatte bearbejde Jorden, og tilmed det usunde Clima bortrev dem i Hundredevis, vendte den almindelige Misfornøjelse sig mod Statholeren, som maatte bære Skylden for Alt. Tsjlesløshed og Uordener, der især gifte ud over de stakkels Indsøgte, grebe om sig, uden at Columbus som Fremmed kunde hævde sin Mynbighed ligeoverfor de stolte Spaniere. De høje Klager, der løde fra Colonien, satte endelig Columbus's Bestyrrelse i et saa ugunstigt Lys ved Høfset, at hans Hjender og Misundere siklundet Spil. Columbus blev assat fra Statholterposten, ja en Ridder, som var sendt over

for at undersøge Forholdene paa Halti, vovede endog at føre den højstfortjente Mand i Venner tilbage til Spanien. Men herover gjenlød et sadant Vredesstrig over hele Landet, at hans Misundere forstummebe, og Anklagen mod ham blev nebdysset. Columbus traadte i sin Egenstab af Admiral i Spidsen for en ny Opdagelsesrejse; men Statholderposten blev med mindre udstrakt Myndighed betroet til en anden. Columbus's fjerde og sidste Togt, som gjalbt Gjennemfarten til det efter hans Mening nærliggende Indien, foretages under de uheldigste Omstændigheder. Han undersøgte Sydamerikas Øst langs med Bugten ved Darien, men blev overalt forfulgt af de frugtligste Storme, saa at han tilsidst led Skibbrud paa Jamaica. Det var her, at han reddede sig og sit Mandstab fra Hungersdøden ved at forudsige de Vilde en Maaneformørkelse som Tegn paa Himmelens Straf, dersom de ikke abløde hans Billie. Da Columbus kom hjem til Spanien, døde hans Beskytterinde, Dronning Isabella, og ingen mindebedes mere hans Fortjenester hverken i den nye Verden eller i Hjemmet. Han døde miskoldt og fattig i Aaret 1506.

Medens Statholderne efter Columbus fuldendte Underfæstelsen af Verne, fulgte Slag i Slag nhe Opdagelser, som foranledigedes baade af Lyft til Eventyr, Ørst efter Guld og Iver for Hedningernes Omvendelse. Balboa skuede for første Gang fra Darien udover Sydhavets umaaelige Flade og tog det med lydelig Øst i Besiddelse for den spanske Krone. Det var altsaa ikke Indien*), Columbus var kommen til, men en hel ny Verdensdel. Alligevel fik denne ikke Navn efter ham, men efter en Florentiner, Amerigo Vespucci, der udgav en Beskrivelse af en Opdagelsesrejse, hvori han deltog.

Ferdinand Magellan, en Portugiser i spansk Tjeneste, omsejlede (1520) Sydamerika igjennem det efter ham opkaldte Strede og tilbagelagde Vejen over det stille Hav til Philippia-

*) Verne beholdt dog Navnet Vestindien, og de Indsøgte Navnet Indianere.

nerne, som han erhvervede for Spanien. Efterat han her var falben i Kamp mod de Vilde, fortsatte hans Mandstab Rejsen mod Vest og naaede Syd om Afrika hjem til Spanien. Saaledes var den første Nordomsejling fuldført.

De følgerigste og eventyrligste af Fastlandsopdagelserne var Cortez's Tog til Mexico og Pizarros til Peru. Mexico beherbergedes af Aztekerne, en indianisk Stamme, som var indvandret Nord fra og havde undertvunget Landets ølbre Befolkning. De dannede et ordnet Statssamfund under en uindskrænket Kejser, hvæde i velbyggede Øer, af hvilke Hovedstaden Mexico alene skal have talt 200,000 Indbhæggere, og drev Agerdyrkning og Industri (især Bearbejdelse af ædle Metaller); men ved Siden af disse Tegn paa en Cultur, som langt overgik, hvad man havde forefundet paa Verne, bestod deres Religion i blodige Ceremonier, som aarlig kostede mange Mennesker Livet. For at undertvinge og christne dette Rige blev Ferdinand Cortez udsendt fra Cuba med en Styrke af 700 Spaniere. Foretagendet kunde synes fortvivlet, hvis ikke den europæiske Krigskunst med Indvaabnene og Mytteriet, som var udefendte for Indianerne, og især Ansørerens Geni havde opdejet Misforholdet i Antal. Efter at have anlagt Staden Vera Cruz og brændt sine Slibe, bræb Cortez op mod Hovedstaden (1519), bevegebe paa Vejen de mod Aztekerne fjendtlige Indvaanere i Republikken Tlascala til at følge hans Fane og trængte endelig under Venstabs Masker ind i Hovedstaden, hvor han strax lagde Haand paa den mexicanske Kejser, Montezuma, og afsnædte ham Lensed til den spanske Krone. Men denne Cortez's hurtige Lykke opvalte Misundelse hos Statholderen paa Cuba. Opragt over ingen Del at faae i Veren for Mexicos Erobring, affsendte han en Hær paa 1400 Mand for at frataage Cortez Commandoen; men Cortez overfaldt denne Hær om Natten, dræbte dens Ansører og overtalte Soldaterne til at træde i sin Tjenestie. Neppe var denne Fare overstaaet, førend Cortez maatte bestaae en ny Kamp, da Aztekerne, forbittrede over deres Kejsers Ædmhgelse og Spaniernes Indgreb i deres Gudsdyrkelse, rejste et frugtligt Oprør i

Hovedstaden. Montezuma dræbtes med Stenkast af sine egne Undersætter i det Øjeblik, han trædte ud paa Paladsets Altan for at formane til Fred, og Cortez blev trods den Forstærkning, han havde fået, med stort Tab drevet ud af Mexico. Først efter uhyre Anstrengelser lykkedes det ham at knække Aztekernes Modstand og igjen at plantte Spaniens Banner paa Mexicos Mure. Cortez forvandlede nu Mexico til en spansk Coloni, udviklede dens store Hjelpefilder og udvidede dens Grænser til Californien. Faa Aar efter blev han kaldt hjem for at dele de fleste andre Opdagernes Skæbne: at leve og dø upaafhørt.

I det guldriige Peru herskede en Fyrste af Inkaernes Familie, som ansaaes for at nedstamme fra Solguden, over et temmelig civiliseret, men blødgagtigt Folk. Til dette Land, som længe havde været Gjenstand for de i Panama bosatte Spanieres Ultraa, ankom (1531) Frantz Pizarro, en raa og uvivende Træflærhøvding, med henved 200 Soldater. Øjeblikket var gunstigt; thi der herskede just Stridigheder mellem den unge Fyrste Atahualpa og hans Broder Huascar. Begge Brødre søgte at vinde de Fremmede for sig; men Pizarro lod Atahualpa, der kom i sin hele Pragt for at afsætte ham et Besøg, tage til Fange og hans Følge nedslæbde, hvorpaa den peruaniske Hær løb fra hverandre, forsvandt over Kanonernes Torden. Da de godtroende Indbyggere havde samlet en utrolig Mængde Guld for at løsksøbe deres Fyrste, lod den troløse Pizarro denne dræbe og beholdt Løsenummen, ved hvilken Deling enhver spansk Soldat blev en rig Mand. Den svage Modstand, Peruanerne høst og her søgte at rejse, blev aldeles brudt, da en ny Eventyrer, Almagro, havde bragt Pizarro Forstærkning. Men indbyrdes Strid udbød snart mellem Spanierne selv og ubartede til blodige Kampe, i hvilke begge Ansørerne fandt Døden. Almagro havde forinden opdaget Chilis Øystiland, som dog først blev erobret c. 1550.

Paa dette Tidspunkt dannede de spans-amerikanske Be- siddelser tre Hovedgrupper: 1) de vestindiske Øer under Stattholderne paa Cuba og Haiti. 2) Ny-Spanien eller

Mexico med Billedene Californien og Mellemamerika, hvorfra Panama danner en naturlig Bro til 3) Sydamerika, fra hvil Hovedland, Peru, nye Colonier forgrenede sig dels mod Nord og Øst til Venezuela og Nygranaada, dels mod Syd til Chili, samt til Rio de la Platas Bredder (Buenos Ayres). Disse umaadelige Landstreckninger bestredes af spanske Vicekonger, der boede i Mexico, Lima og St. Fé de Bogota, omgivne af præstelig Pragt og ubrustede med uhyre Myndighed. En Mængde Spaniere udvandrede til Amerika, navnlig for at bearbejde Guld- og Sølvminerne og drive Perlefiskeri. Disse vindeslyge og hjerteløse Eventyrere mis- handlede de svage Indianere, som tilbedtes dem tilligemed Jord- lodderne, og paalagde dem Arbejder, der langt oversteg deres Kræfter, saa at denne Folkerace efterhaanden forsvandt paa Antillerne og sterkt aftog paa Fastlandet. Den spanske Re- gjering og Dominicanerne, der ivrigt arbejdede for Christendommens Udbredelse i den nye Verden, søgte forgjæves at standse denne frugtelige Mishandling. Derfor anbefalede selv ødestrækkende Mænd, f. Ex. den spanske Bislop Bartho- lomeus de las Casas, den Plan, fra Afrika at indføre Negre, som bedre kunde udholde Anstrengelser. Saaledes be- ghndte den umenneskelige Slavehandel, for hvilken først vort Narhundrede har sat en Grænse.

Hør at drage den størst mulige Fordel af Colonierne gjorde den spanske Regjering Handelen paa dem til et Monopol. Arsig assiselede bestemte Flaader med Spaniens Produkter, som Colonierne ikke maatte lide af andre eller selv dyrke, og vendte tilbage, ladebe med ønde Metaller (Sølvflaader). Disse let vundne Skatte forledte Regjeringen til Ødselhed og til frugtesløse Krigsforetagender, den spanske Industri forsalgt af Mangel paa Concurrence, og Folket hengav sig til Lediggang, medens de livligste og virksomste Mænd udvandrede til Gul- landene.

Samtidig med Spaniernes Opdagelser i den nye Verden fortsatte Portugiserne under Kong Johan den Fuldkomnes Esterfølger, Emanuel den Store (1495—1521), Sørejserne

mod Øst. Disse førte til Opdagelsen af Søvejen til Østindien*), idet Vasco de Gama (1498) omsejlede det gode Haads Forbjerg og langs med Afrikas Østkyst fandt Vejen til Calicut paa Malabarkysten. Dengang herskede mauriske Hyrster over Størstedelen af Forbindien, og selv i de Kyststæder, hvor indfødte Hinduhyrster havde holdt sig, var Handelen i Hænderne paa mauriske Kjøbmænd. Da disse viste sig fiendtlige mod Portugiserne, fordi de frugtede Forstyrrelse i Handelen med Venetianerne, maatte Vasco de Gama med sin ringe Styrke forlade Indien. Men Emanuel den Store løede med at drage Fordel af hans Opdagelse og udsendte Cabral i Spidsen for en ny, sterkere Flaade. Cabral blev først ved Storm lastet ud af sin Cours og opdagede Brasilien (1500), som han tog i Besiddelse for den portugisiske Krone. Efter at være naaet til Ostindien, aabnede han en Række glimrende Kampe, der fortsattes af andre portugisiske Helte (Almeida, Albuquerque) tilsands og tilhørs mod Maurernes mange Gange overlegne Krigsmagt. Under disse satte Portugiserne sig fast trinct om ved Afsiens Kyst. Goa blev Midtpunktet for deres indiske Besiddelser; paa Ceylon, Malacca og Molukkerne anlagdes befæstede Faktorier, ja endog China og Japan blev besøgte og begyndte at træde frem af det Mørke, der hidtil havde omgivet dem.

Portugiserne inblode sig ikke, saaledes som Spanierne i den nje Verden, paa at erobre vidtløftige Landstrækninger; men da de kun havde Handelsfordele for Øje, omspændte de Kysterne af Afrika og Afien, hvor de kom frem, med et Net af faste Handelspladser. For at bælte Omkostningerne ved disse Forsvar, som krævede en betydelig Hær og Flaade, gjordes Handelen paa Indien til et Monopol, og Lisabon blev Hovedoplagsstedet for de indiske Varer, der herfra spredtes ud over Europas Lande. Opdagelsen af Søvejen til Indien forandrede Verdenshandelens Gang, idet man opgav den besværlige og kostbare Landvej fra den arabiske og persiske Bugt

*) Smglg. Iste Del Pag. 6 (Phoeniciernes Omsejling af Afrika).

til Middelhavet, som endhjemmene vanskeliggjordes, efter at Portugiserne havde besat Aden og Ormus, og efterat Tyrkerne havde erobret Egypten og Syrien.

De nærmeste Virkninger af de store Opdagelser og Handelsvejenes Forandrings viste sig i, at Venedigs og Genuas Velsundsstilde udgredes, og at Spanien og Portugal blev Europas første Sømagter. Disse maatte dog allerede fra Året 1600 vige for de dygtigere og virksommere Hollandere og Englændere. De store Masser af ædle Metaler, som indførtes fra Mexicos og Perus Miner, gave Handelen og Industrien de nødvendige Midler til ret at kunne blomstre. Medens Rigdommen tidligere væsentlig var knyttet til Jord ejendommene, som forblev i de adelige Familiers Hænder, dannedes der en Rigdom paa rørligt Gods, som blev den driftige Borgerstand til Del, og af Stæderne kom efter Spaniens handelsstæderne først i Bejret. Med det stigende Velvære indførtes Amerikas ubekjente Produkter, saafom Kakao, Vanille, Chinabark, Tobak, Farvetøj etc., i stedse større Omfang og virkede til Levemaadens Forandrings, ligesom Europas Frem bringelser: Heste, Hornfødeg, Sukker, Bomuld, der omplantedes til den nje Verdens Jordbund, her avledes i overordentlig Mængde. Men saalænge Regjeringerne kun betragtede de fjerne Colonier som en Indtægtskilde for Statskaæsen, hemmedes disse Opkomst ved de trækkende Baand og Indstrænkninger, der paa lagdes Handelen, og som først løstes i Begyndelsen af vort Aarhundrede.

§ 2. Frankrigs og Spaniens Kamp om Italien til 1559.

Italien var henimod Året 1500 ikke blot ved sin fortræffelige Industri og udstrakte Handel blevet det rigeste Land i Europa, men havde ved Gjenopvællelsen af de klassiske Videnskaber og Eftersigningen af Oldtidens Kunst udsendt en ny Culturs Strom over Europas øvrige Lande. Under Hyrsternes Beskyttelse vedblev den nationale Poesi at blomstre, navnlig det episke Hertedigt. Ariostos „rasende Roland“

behandler Carl den Stores og hans Ledsgageres Bedrifter, og Torquato Tasso besang det første Korstog i „det befriede Jerusalem.“ Ikke mindre mørklig er den glimrende Udvikling af alle Kunstens Arter, som betegner „Renaissances“ Tidsalder. Omrent 1500 stalte Leonardo da Vinci, Michel Angelo, Raphael og Correggio deres uforgjengelige Mesterværker. Bygningskunsten uddannedes efter Oldtidens Forbillede især i Paladsbygninger. Idet den kirkelig Sande tabte sig, opstørte man sjældnere Kirker; dog hører Fuldenelsen af den prægtige Peterskirke i Rom til denne Tidsalder.

Medens Menneskene saaledes lappedes med Naturen om at gjøre Italien til det herligste Land i Verden, svækkedes dets Kraft ved sædelig Fordærvelse og Nydelsesshyge, som fulgte med den almindelige Besvind. Beundring for den hedenske Cultur ablede Vantro; Egennytte blev Drivesfjedren til alle Handlinger. Mellem Staterne herskede den gamle Skinshyge, og deres snedige og trøsle Statskunst, som udvikles af den berømte Florentiner Machiavelli i Skriften „il principe“, foranledigede idelige Forsøg paa at overliste svagere Råboer, medens Folket holdtes i Aue med despotisk Strenghed. Alle de italienske Stater befandt sig derfor paa denne Tid i en større eller mindre Svækkelæststand. Republikken Florents, hvis Herredømme strakte sig over det Meste af Toscana, havde under Lorenzo af Medici med Held opretholdt Ligevægten i Italien, men mistede ved denne udmarkende Mandes Død sin store Indflydelse. Republikken Venetig intog nu den første Rang saavel ved sin faste, aristokratiske Forsatning som ved sit udstrakte Herredømme (den østlige Del af Norditalien, Dalmatiens og Moreas Øhj, de joniske Øer, Candia, Chypern); men Tyrkernes Erobringer og Opdagelsen af Søvejen til Indien havde allerede undergravet Grundvolden for Benedigs Magt. Mailand tilligemed Genua bøjede sig under Frants Sforzas Son Ludvig Moros haarde Militærdespotti. I Kirkestaten var Alexander 6 blevet valgt til Pave ved Bestikkelse; han overgik sin forærvæde Samtid i Laster og for-

smacede intet Mittel for at fremme sin Families Forbele (Cæsar Borgia). Over Neapel herskede med despotisk Vilkaarighed det aragonske Hus (som 1435 havde afløst Huset Anjou).

Saaledes blev Italien paa een Gang ved sin Rigdom og Pragt Gjenstand for de Fremmedes — Barbarernes — Undring, og ved sin Spæltning et lokkende Objekt for deres Erobringelsyst. I Frankrig og Spanien vare de indre Kampe nylig endte med Lensadelens Underkastelse under Kronen, og Kongerne trætede kun efter at tilfredsstille deres egen Virgjerrighed og bestjærtige den krigsrude Abel med høje Erobringer. Carl 8 af Frankrig, Ludvig den 11tes Son, levede fra sin tidlige Ungdom i Drømme om store Bedrifter, som kun lidet stemmede med hans skrælige Helsbred og uanselige Udvortes. Han påaftod at have modtaget Forbringer paa Neapel tillige med den øvrige Aar efter Huset Anjou. Men Italien fulde kun være den Bro, over hvilken han vilde nære til Jerusalem for at forbunkle Råsridernes Bedrifter i Kampen mod de Vantro. Den langt klugere Ferdinand den Katholske, som allerede besjæd Sicilien og Sardinien, mente ligeledes at være berettiget til Neapel som Overhoved for det aragonske Hus. Dertil kom endnu, at Maximilian 1, opfyldt som han var af rafsløs Higen efter Magt, truede med at fornære Kejserens Overherredømme over Italien. Idet disse Magter mødtes i fælles Tragten efter Erobringer i Italien, og de derved kom i en nojere politisk Forbindelse end forhen, uddannedes det europæiske Ligevægtsystem eller den Grundsætning, at, naar en Stat udvivede sig paa svagere Råboers Bekostning, burde dette Overgreb tilbagevises ved de øvriges forenede Kræfter. Deraf opstod en næppe politiske Forbund og Frie imellem Europas mægtigste Stater, hvortil Middelalderen intet hjendte. Italien havde først den Lod at blive Twistens Ebble.

Ludvig Moro aabnede selv ubekendt Italien for Ulandets Indblanding ved at kalde den franske Konge til Hjælp imod Neapel. Carl 8, der med Glæde greb Vesligheden til at iværksætte sine Familielråb, førte uhindret en vel-

rustet Hær til Italien og blev modtagen som Befrier i Florents, hvor Medicærne for en Tid forjoges og Folket sluttede sig om Bodsprædikanten Savonarola. Pave Alexander overgav forstørrelset sine Fæstninger; ikke engang i Neapel mødte de Franske nogen synnerlig Modstand. Kongen flygtede, og Carl 8 holdt sit Indtog i Hovedstaden (1495). Men medens de Franske ved Løjselsshed og Grusomhed forbandlede Befolkningens Velvillie til Forbitrelse, valte deres uventede Hæld de øvrige Magters Misundelse. Benedig, Alexander 6 og Ludvig Moro, som nu indsaæ, hvor farligt de Franskes Herredømme kunde blive for ham selv, indgik et Forbund med Ferdinand den Katholske og Maximilian 1 for at fordrive de Franske og gjenoprette Ligevegten i Italien. Paa Budskabet herom maatte Carl 8 afbryde de Festligheder, hvormed han forhøjede sin Sejr, og tiltræde Tilsbagetaget. Han banede sig kjælt Vej gjennem en overlegen italiensk Hær, som vilde afskjære ham ved Coronovo (1495), og næede heldig hjem til Frankrig. Men førend Rustningerne til et nyt Tog vare færdige, havde han nedbrudt sit svagelige Hærbred ved Udvævelser († 1498). I Italien var strax Alt vendt tilbage til den forrige Tilstand.

Carl den 8des Efterfølger, Ludvig 12, der hørte til en Sidelinie af det valesiske Kongehus *), gjenoptog Planerne paa Italien. Foruden den Adkomst til Neapels Throne, som han havde arvet efter sin Forgiænger, paastod Ludvig 12 at have Arveret til Mailand, fordi hans Bedstefader Ludvig af Orleans**) havde været gift med Valentine Visconti, og besluttede at sætte denne Fordring igjennem med Magt. De Franske modtoges med aabne Arme i Mailand. Ludvig Moro, som vilde tage sit Land tilbage ved en Hær af lejede Schweizere, blev forraadt af disse og fært fangen til Frankrig. Advaret ved sin Forgiængers Exempel aftalte Ludvig 12 derpaa med Ferdinand den Katholske, at de skulde erobre Neapel og dele det. Det var en let Sag at fåsse Kongen

af Neapel ved Thronen; men ved Syttets Deling kom Sejrherrerne i Strid. De Franske blevne uddrevne fra den ene Blads efter den anden, og Ferdinand den Katholske bemægtigede sig (1504) hele Landet. Fra den Tid stod Neapel i mere end 200 Aar under Spanien (indtil 1713).

Haa Aar havde været tilstrekkelige til at frembringe en sorgelig Forandring i Italiens Stilling. Franskmændene hersede nu i Norden, Spanierne i Syden. Den skændige Alexander 6es Død (1503) fremkalde Oprør og Forvirring i Kirkestaten, hvorfaf Venetianerne benyttede sig til at erobre Ravenna og flere Stæder i Romagna. Under saadanne Forhold satte Pave Julius 2 den Plan at befrie sit Fædreland fra Unbertrykelsen og gjenoprette Italiens nationale Enhed under pavelig Overhøihet. Det gjaldt først for Julius 2 at blive Herre i sit eget Hus og efter at forene de af Benedig erobrede Stæder med Kirkestaten. Hertil lettede Forholdene i høj Grad hans Bestrebelsler, fordi Benedigs Rigdom og Magt var Gjenstand for Alles Misundelse. Enhver af Naboenne havde et Stykke Land at forde tilbage: både det sydste Rige, Mailand og Kirkestaten havde maattet bidrage til Benedigs Forstørrelse. For at ubeslukke den stolte Republik fra Fællandet, sluttede Ludvig 12 og Maximilian et Forbund i Cambray (1508), som tiltraades af Pave Julius 2 og Ferdinand den Katholske. De Franske, som først vare beredte til Angreb, trængte den venetianske Hær tilbage og standsede først ved Lagunestadens Mure. I denne overhængende Fare frelsede Venetianerne sig ved at opfylde Pavenes Fordring og rømme Romagna. Herved opløstes Ligue i Cambray. Da det nu ikke længere var Benedig, men de sejrrige Franskmænd, som truede Ligevegten i Italien, fastede Julius 2 sig, trods sin høje Alder og sit svagelige Hærbred, driftigt i Kamp med dem, for at gjennemføre sit Balgsprog: „Ingen Barbarer paa denne Side af Alperne.“ Det lykkedes ham endog at forene Ferdinand den Katholske, Benedig, England og Schweiz i den hellige Ligue (1511), hvis Formaal var

*) Se Stamtable I.

**) Se 2den Del Pag. 115.

at jage de franske udaf Italien. Efter nogen Wallen tiltraadte ogsaa Kejser Maximilian dette Forbund.

Ludvig 12 optog modig Kampen med den hellige Ligue. Den 22aarige Gaston af Foix, til hvem han havde betroet sin Hær i Norditalien, holdt ved dristige Angreb Fjenderne inde af Mailand, indtil han faldt som Sejrherre i Slaget ved Ravenna*). Men da Schweizernes Folksold tilintetgjorde den franske Belejringshær ved Novara (1513), og de Forbundne fra alle Sider rykkede ind over Frankrigs Grænser, maatte Ludvig 12 belyemme sig til at høje Freden med Opgiveelse af Mailand. Ferdinand den Katholiske beholdt det Syd for Pyrenæerne liggende Navarra, som han havde erobret i Krigen. Men denne Fred var kun kortvarig. Med Pave Julius's Død (1513) var Sammenholdet imellem den hellige Liges Medlemmer løstet. Saa meget mindre betenkede den unge Frantz 1., der besteg Frankrigs Throne efter sin Fætter Ludvig 12 († 1515), sig paa at fornære Kampen og faldt ind i Mailand, som Schweizerne alene vare beredte til at forsøre. De angrebe Frantz med sædvanlig Ørdsforagt i Stillingen ved Marignano, men maatte efter to Dages morderiske Kamp overlade ham Valpladsen (1515). Kong Frantz havde tilintetgjort Troen paa Schweizernes Uovervindelighed og ved sin personlige Tapperhed fortjent Ridder slaget, hvormed han hedredes af Bahard, Ridderen uden Trægt og Lyde. Frankrig sluttede derpaa med Schweiz den saakalste evige Fred (som bestod til Revolutionen) og fik mod en Pengesum Ret til at hverve Soldater i Cantonerne. Mailand var nu atter i fransk Bold.

Det habsburgske Hus, der tidligere havde indtaget en mindre fremragende Plads blandt Europas Hyrster, steg fra nu af til en overordentlig Magt og Betydning som Følge af

*) Mærkeligt nok skyldtes denne Sejr især de tydske Landsknægte, som endnu kæmpede på fransk Side, da det nye ankomne Budstab om, at Kejseren havde stiftet Parti og havde tiltraadt den hellige Ligue, blev holdt hemmelig for dem.

en Række heldige Giftermål. Carl den Femte (i Spanien den Første), Philip af Østerrigs og Johanna af Spaniens Søn*), født i Gent Åar 1500, havde allerede i sin umyndige Ålder arvet de burgundiske Lande (Nederlandene, Artois, Franche Comté) efter sin Fader og tiltraadte ved Ferdinand den Katholiske Død (1516) Regjeringen over det samlede Kongerige Spanien tilsigemeb Neapel, Sicilien og Sardinien. Hans Farfader Maximilians Død (1519) afsatte ham Herredømmet over de østerrigske Arvelande (som han dog snart overlod til sin Broder Ferdinand) og den tydske Kejserkrone, hvortil senere endnu kom de umaadelige Besiddelser i Amerika, som erobredes af Cortez og Pizarro. Solen gik aldrig ned i hans Lande. At tilegne sig et uindstreknet Herredømme i disse vidstrakte Lande, at omdanne dem til et sammenhængende Universalmonarchi og saaledes fornæ Kejserdømmets foundne Storhed var det Formaal, Carl 5 stillede sig, mod hvilket han arbejdede hen med den besindige Kraft og sine Statsklogt, som udmaerkede ham fra hans tidlige Ungdom. Men store vare ogsaa de Banselsigheder, han havde at overvinde. Foruden at hans Lande låe vidt adskilt og bare behøede af Folk med forskellig Nationalitet og forskellige Interesser, indstreknedes den kongelige Magt i Spanien og Nederlandene af Stænderne, som med Skinshyg væagede over deres Friheder. I Tyskland havde Carl endnu mindre at sige, og Reformationen begyndte just under ham at forsøge Afsplitelsen i Riget. Til disse indre Banselsigheder kom udadtil den Pligt, der paalaa Carl 5 ifølge Kejserdømmets Traditioner, at satte en Grænse for Chriskernes Fremtrængen og at tilbageerobre de tabte Rigslen i Italien.

Sjælt Carl blev Konge over det samlede Spanien, beholdt Castilien og Aragonien dog deres førstilte Forfatninger. Men da de castilianske Stæder, misfornøjede over Carls Selvraadighed, rejste et Oprør, og deres Hær blev slaet, mistede Cortezforsamlingen i Castilien sin Betydning. Spanien

*) Se Stamtable II.

blev en Hovedstøtte for Carls Magt; for dets Vænge og med dets Soldater førte han fornemmelig sine Krige.

Carl 5 fandt en heftig Medbejler til Herredømmet i Frankrigs tapre, men ustelige Konge Frants 1. Hovedgjenstanden for den Nælde af Krige, der førtes mellem dem, var Italien, hvor Frants besad Mailand og udstrafte sine Forderinger til Neapel. Men Carl 5 gjorde tillige Fording paa det franske Burgund som Arv efter Carl den Dristige. I den første italienske Krig (1521—1526) stillede Henrik 8 af England og Pave Leo 10 sig paa Kejserens Side. Da Frants forsøgte at sende betimeslig Undsætning til Italien, fordrove de Kejserlige saa meget lettere hans Statholder fra Mailand, som det franske Herredømme her var yderst forhadt. Paa samme Tid truede indre Uroligheder med at bryde ud i Frankrig selv. Carl af Bourbon, der hørte til en Sibelinie af Kongehuset, var Frankrigs største Lensbefidder og bæredie Connestableværtigheden*). Han havde afflaaet et Egteslabstilbud af Frants's albrende Moder, Louise af Savoien, og da hun hævnede sig ved at forfolge og frænke ham paa enhver Maade, forberedte den stolte Mand et Oprør og knyttede Underhanblinger med Kejseren og Henrik 8 af England om Frankrigs Sønderlemmelse. Imidlertid blevé hans Planer opdagede, saa at han maatte flygte til Kejseren, i hvis Tjeneste han viste sig som en farlig Hjælpe af sit Fædreland. Dog stusedes hans Forventninger, da han, stolende paa at finde Bistand hos sine gamle Venner og tidligere Basaller, førte den kejserlige Hær ind i Frankrig; thi den franske Nation stillede sig som een Mand imod de Fremmede, og disse maatte trække sig tilbage i stor Orden fra Marseilles Belejring. I Spidsen for en Hær af franske Riddere og hervede Schweizere forfulgte Kong Frants de Flygtende ind i Lombardiet og begyndte at belejre Fæstningen Pavia. Medens Resterne af Kejserens Krigsfolk kælt forsvarede sig her, hervede den utrættelige

Bourbon nye Skærer af tydske Landsknægte og lede tilsigemed en Afdeling Spaniere Pavia til Undsætning. Dog vilde uden Tvivl denne Hær have oplost sig, fordi den hverken fik Sold eller tilstrækkelige Levnetsmidler, hvis Kong Frants havde givet Tid. Men istedenfor roligt at blive indenfor sine Forslandsninger, rykkede han af riderligt Overmod frem for at kjæmpe i aaben Mark; et Udsvald fra Fæstningen bragte den franske Hær under dobbelt Tid, og Slaget ved Pavia endte med et fuldstændigt Nederlag for de Franske (1525). Kong Frants, som deltog i den hidsigste Kamp, fik Hesten skudt under sig, blev fangen og ført til Madrid. Overtunden af Fængselsbets Rådsommelighed, gik han her ind paa en ydmigende Fred (1526), som aldeles udelukkede de Franske fra Italien. Han opgav ethvert Krav paa Mailand og Neapel, ja forpligtede sig endog til at afsætte Hertugdømmet Burgund.

Frants 1 havde sluttet Freden i Madrid for at komme paa fri fod — at overholde Velingserne havde aldrig været hans Hensigt, og han nægtede strax at afsætte Burgund, hvis Stænder protesterede imod at fælles fra Frankrig. I Italien havde Stemningen hurtig vendt sig mod Kejseren, hvis Herredømme aldeles tilintetgjorde Ligevægten og den nationale Frihed. Efterat Pave Clemens 7 havde løst Frants 1 fra hans Ed, kom der let et Forbund i stand imod Kejseren mellem Frankrig og de italienske Stater (Benedig, Mailand, Florents og Kirkestaten), og den anden italienske Krig begyndte (1527—1529). Medens de Forbundne handlede uden Sammenhold, drog den kejserlige Fæltherre Carl af Bourbon med sine vilde, blytelystne Lejesvende lige imod Rom. Han faldt selv, just som han besteg Stormstigen; men hans Soldater hævnede ham grusomt. I mindre end en Time var Rom erobret (1527) og blev nu til Europas Førstørde Skuepladsen for en frugtelig Ødelæggelse og Plyndring, som Verdensstaden ikke havde været utsat for siden Vandalernes og Gothersnes Tid. Pave Clemens 7 flygtede til Engelsborg og løslades kun imod store Rosepenge. Frants 1, der hidtil mere havde tænkt paa sine Fornøjelser end paa Krigen, sendte endelig en Hær til Italien

*) Connestaben (comes stabuli), tidligere en Hosembedsmand, var øverste Fæltherre.

under Anførelse af Lautrec, som trængte frem til Neapel og indesluttede Øyen fra Landsiden, medens den gennemførte Admiral Andreas Doria blokerede Havnene. Men just som Krigsen tog denne heldige Gang, stodte Frants sine Forbundne fra sig red at undertrække Genua. Den fædrelandsinbede Andreas Doria, der tilsmed var blevet fornærmet af Kong Frants, gik over paa Kejserens Parti, provlanterede Neapel og sejlede derpaa til Genua, hvor han udjog de Franske og gjenoprettede den gamle republikanske Forfatning. Pave Clemens 7 forsonede sig ligeledes med Kejseren for at slappe sine Slægtninge, Medicærne, Hertugværdigheden i Florents. Endelig udbrød der Pest i den franske Belejringshær for Neapel; Lautrec selv blev et Offer for den, og Hærens Kraft var brudt. Efterat de vundne Hordede varer forspilte, maatte Frants 1 befremme sig til at slutte Fred i Cambray (Damesfreden) 1529 paa samme Betingelser som i Madrid. Kun forblev Burgund ved Frankrig, som det ogsaa tilhørte ved Nationalitet og Sindelag. Men de Franske varer udelukkede fra Italien, der efter laa for Kejserens Fodder.

Medens Carl 5 var optagen af disse Krigs, havde Tyrkerne krigsræste Sultan Suleiman erobret Belgrad, de Christnes Bulværk ved Donau, og derved banet sig Vej til Ungarn. Den svage Ludvig 2, Konge af Ungarn og Böhmen, formaade ikke med egne Kræfter at standse de Bantrœs Fremstrid; han blev overvunden og dræbt i Slaget ved Mohacz (1526). Carl 5's Broder, Ferdinand, som var gift med Ludwigs Søster, blev af et Parti valgt til hans Efterfølger, hvorved Grunden blev lagt til Ungarns og Böhmens Forbindelse med de østerrigiske Arvelande under Habsburgernes Scepter. Men Johan Zapolya, Voivod af Siebenbürgen, blev valgt til Modkonge af et andet Parti i Ungarn og fik Understøttelse af Suleiman, der trængte frem lige til Wien (1529). Bel lykkedes det ikke at erobre denne Stad, men Tyrkerne bemægtigede sig Øen og det omliggende Land; Siebenbürgen blev et eget Hærstæmmme, og kun den vestlige og nordlige Del af Ungarn med Pressburg til Hovedstad adlod

det østerrigiske Herredømme, som den stadige Krigstilstand endda ofte gjorde usikkert. Først efter 150 Aars Forløb blevé Habsburgerne i stand til at føre deres Hordringer paa hele Ungarn igjennem. Tilsøes tilføjede Tyrkerne de Christne endnu større Tab og Ulykker. Suleiman erobrede Den Rhodes øster fem Maanebers Belejring fra Johanniterne (1522). Den berghædte Sørøver Hairabin Barbarossa, en Renegat fra Læbos, der var gaaet i Suleimans Tjeneste, grundlagde Øverstaterne paa Africas Nordkyst ved Erobringningen af Tunis og Algier. Talrige Sørøvere sovmede fra nu af om paa Middelhavet, forstyrrede Handelen, plyndrede Kysterne og bortførte en Mængde Christne i Slaveri. For at raade Bod herpaa, overslod Carl 5 de hjemløse Johannitene Den Malta (1530), hvorfra de fortsatte den evige Kamp mod de Bantrœ; selv foretog han et heldigt Tog mod Tunis med en Flade paa 400 Skibe, som commanderedes af Genueseren Andreas Doria, erobrede Staden, hvor 20,000 christne Slaver nu fik deres Frihed, og indsatte paanholden af Hairabin fordrevne Hærste under spansk Lenshøihed. Derimod mislykkedes Carl den 5tes Tog til Algier (1541), og Sejladseen paa Middelhavet vedblev endnu i lang Tid at foruroliges af Barbaresternes Sørøvier.

Frants 1 funde imidlertid ikke glemme Tabet af Maaland. Blottet for Allierebe, forenede han sig med Suleiman og modtog tyrkiske Flaader i sine Havn, et Skridt, som vakte almindelig Forargelse; thi de Bantrœ havde hidtil gjældt for alle Christnes naturlige Fjender, og nu blevé de ligesom optagne i det europæiske Statssamfund og gjort delagtige i den europæiske Folkeret. Frants havde dog ingen videre Nutte af dette Forbund. Ved hans tredie og fjerde Krig med Carl 5 udrettedes intet, og Freden i Crespy 1544 bekræftede Kejserens Overherredømme over Italien. Paa den anden Side funde Carl 5 heller ikke erobre Burgund, uagtet han i den sidste Krig blev understøttet af Henrik 8 af England.

Frants 1 døde 1547, men hans Søn Henrik 2 forsatte Kampen mod det habsburgiske Hus. Efter at have forbundet sig med de sydske

Protestanter, erobrede han Meç, Toul og Verdun, som Frankrig beholdt ved Stilstanden i Baucelles (1556). Denne Ædmighedelse var en medvirkende Grund til, at Karl 5 neblagde Kronen (1556) og overdrog sin Søn Philip 2 Herredømmet over Spanien, Nederlandene, Franche Comté, Mailand, Neapel, Sicilien, Sardinien og Colonierne. Carls Broder Ferdinand 1, Konge af Böhmen og Ungarn, beholdt de østerrigske Arvelande og blev valgt til tydsk Kejser. Af disse to Linier, hvori det habsburgske Hus delte sig, var den ældste mægtigst. Philip 2 besad ikke blot Europas herligste Lande og Amerikas Miner, som nu først afgave deres uhyre Udbytte til det kongelige Skatkammer, men han raadebe ogsaa over Englands Politik ved sit Egteslab med dets Dronning Maria. For at bryde denne saa truenbe Overmagt vilde Henrik 2 af Frankrig, opmunret af Paven, bemægtige sig Neapel, førend Philip 2 endnu sad fast paa Thronen. Men dette sidste forsøg paa at gjenoprette Rigebægten i Italien strandede snart. Da en stor spansk Hær trængte ind over Frankrigs Nordgrænse og sejrede ved St. Quintin, maatte Henrik 2 løbte sine Tropper tilbage fra Italien. Heldigere gik Krigen mod Englænderne, der var Philips Verbundne, idet den franske Heltherre Frantz af Guise erobredes Calais ved et dristigt Togmidt om Vinteren. Ved Freden i Chateau Cambresis (1559) beholdt Frankrig denne vigtige Festning, som i over 200 Åar havde været i Englændernes Hænder. Henrik 2 beseglede Venstabet med Spanien ved at give Philip 2 sin Datter Isabella tilgæte*).

Fra den Tid af var Habsburgernes Overherredømme paa den italienske Halvø ubestridt. Indellemt imellem de spanske Besiddelser i Nord og Syd, mistede den hellige Stol sin Betydning som verdslig Magt. Parma og Piacenza, som i Middelalderen havde hørt til de lombardiske Stæder, men af Pave Julius 2 varne blevne foreneude med Kirkestaten, udssistes af Pave Paul 3 til et eget Hertugdømme under Familien

*) Maria af England var nemlig død under Krigen.

Garnese. Hertugen af Parma, ligesom den medicinske Hertug af Florents, der snart ophøjedes til Storhertug af Toscana, gik i den spanske Politiks Ledebuund. Genua og Venedig beholdt vel den republikanske Forfatning indtil de franske Revolutionskrige, men naaede ingenfinde den gamle Højde. Tabet af den nationale Uafhængighed medførte for Italien en Tilbagegang i Handel og vindsskabelighed, ligesom en Stillestaan i det aandelige Liv.

S 3. Tydssland til c. 1660.

Maximilian 1 besteg Kejsertronen 1493. Da han vilde gjøre Krobringer i Italien og forlangte det tydsske Riges Undersøttelse dertil, stillede Rigstænderne hen Vetingelæsse, at han først skulle sikre Opretholdelsen af den inborstes Rø og Orden, som endnu især til Skade for Stædersnes Handel forstyrredes ved private Kejser og Røverier. Paa Rigsdagen i Worms (1495) forlyndte Kejseren da den første evige Vandrefred, hvis Overtrædelse skulle straffes med Rigets Acht; men han blev tillige nødt til at give Afskald paa den højeste Dommermyndighed, en af de saa Rettigheder, der var lemnede Rigsoverhovedet. Det overdroges til en uafståelig Domstol, Rigskammerretten, at paadømme alle Stridigheder imellem de rigsumiddelbare Stænder, og dertil knyttedes siden en Inddeling af Tydssland i 10 Krebs, hvis Formænd (Kredsoberster) det paalaa at fuldbyrde Rigskammerretterns Domme ved en af Krebsen underholdt Stridsmagt. Rigsdagen bevisgede vel til Øjengæld en alminnelig Stat, hvorved Kejseren blev sat i stand til at hærve Kejetropper — en Skif, som nu mere og mere afløste den tidlige Maade, at opbyde Hyrsterne og Ridderstaben til personlig Krigstjeneste*); men fortsat Uenighed med Stænderne lammede Maximilians Krigsføretagender, saa at han hverken høstede Ere eller Fordel af dem.

*) Fra den Tid uddannedes de saakaldte Landsknægte, det tydsske Hobfolk, som i de italienske Krigs erhvervede sig et saa frugteligt Navn.

Ibsaaben var imidlertid modnet for den store Reformation i Kirken. Hvad der fremkalde denne ikke alene for Thysland, men for hele Menneskeslægten betydningsfulde Begebenhed, var naturlig den romerske Kirkes dybe Forfald. Kirkesamlingerne, som i det 15de Aarhundrede sammenkalbes for at raade God herpaa, havde saa godt som intet udrettet. Den rene Christelige Lære var og blev forvansket ved en Mængde Lilsætninger; dens Sandheder sjultes under vrangte Læromme af menneskelig Oprindelse. Bibelen maatte ikke oversættes i Modersmalet eller læses af Lægefoll. Overtroft Dyrkelse af Helgener og Reliquier traabte istedenfor Gudsdyrkelsen, medens Brugen af det latinse Sprog hindrede Menigheden i at modtage christelig Oplysning ved Gudstjenesten. Christendommen syntes at beroe paa en rent udvortes Deltagelse i de kirkelige Handlinger og paa Udbredelse af trækkende Afgifter til Kirken, hvis hele Streben var rettet paa timeligt Gods og verdslig Indsydelse. Thi Gejstligheden forsøgte usværtlig sit Kald. Bispestolene vare for en stor Del besatte med Adelsmænd, som lode de gejstlige Forretninger besørge af Capellaner, for selv at hengive sig til Bøllevenet, Jagt og Vaabenøvelser. Præsterne fil ingen Fordannelse, kunde ofte hverken læse eller skrive, og kappedes med Munkene om at give Exemplar paa det forarelligste Levnet. Kort sagt, Kirken kunde ikke længere tilfredsstille Folks religiøse Træng, og det paa en Tid, da det ved Videnskabernes Gjensidelse valte, aandelige Liv mere og mere aabnede Øjet for dens Mangler. Studiet af den græske Philosophi og af Bibelen i Grundsproget gav de Lære (Humanisterne) nye, skarpe Vaaben ihænde mod de herskende Bilbfareller; den klassist dannede Erasmus fra Rotterdam revsede Munkenes bundløse Uvidenhed, og satiriske Folkeskrifter*) spredte den

*) Herhen høre de to veljendte Skrifter „Reineke Fuchs“ og „Uglspil“, som omtrent 1500 fil den Form, hvori de nu læses. Paa samme Tid udlom en Bog: epistolae obscurorum virorum, hvori Lægermunkenes Usædelighed og Hjendstab mod al Oplysning var saa fint tegnet, og hele Sproget holdt i den Grad i Munkenes Stil, at disse

overtroffe Grefrhgt, hvormed man hidtil havde seet op til Kirkens Tjenere, saa at ingen mere cendede forslidte Beskyldninger for Kjætteri og Truelser med Helvedes Straffe, hvormed de plumpt føgte at holde Folket i den gamle Afhængighed. Utilfredsheden med den af Kirken nærede Overtro, med Gejstlighedens Haveshøje og Uvidenhed udbredtes gennem det trækte Ord til alle Klasser, saa at det ikke var forunderligt, at Munkene fordomte Bogtrykkerkunsten som en Djævelens Opfindelse. Hjørsterne og Adelen saae nu med Misundelse Gejstlighedens store verdslige Magt, traktebede efter at bemægtige sig Kirkegodset og fandt sig kun modstræbende i Pavens Pengedrapninger, som hidtil vare betalte i Trofylbighed. Borgerstanden harmedes over, at Gejstligheden var unddraget Stædernes Love, og at Festbagenes Mængde beforbredte Lediggang og Tiggerti. Omvæltningen i den almindelige Lænkemaade havde saaledes undergravet Kirkens hele Stilling, og dog troede man i Rom ikke at burde frygte for nogen Kirkeform, efterat Forsøgene i Coftnitz og Basel saa snildt vare afsværgede. Paverne bidrog endog selv ved deres verdslige Sind til at nedbryde Agtelsen for den hellige Stol. Alexander 6 (1492—1503) besmittede sin Verbighed ved de værste Forbrydeller og Udsvoeveller; Julius 2 († 1513) gif aldeles op i en rastlös Kamp for verdslig Fordel. Hans Eftersølger Leo 10 († 1521) sørgede mere for sin egen Familie (Medicærne) end for Kirken og var saa hengiven til Oldtidens Kunst og Videnskab, at man kaldte ham „den hedenske Pave.“ — Under denne almindelige Brydning mellem gamle Fordomme og vaagnende Oplysning, da der behovedes en Mand, som ikke alene var i stand til at nedrive det Bestaaende, men ogsaa fil at sætte noget Nyt og Bedre i Stedet, fremtraabte Luther.

Bjergmandssonnen Martin Luther fødtes i Eisleben den 10de November 1483. Efter at have faaet en streng Opdragelse hos sine gudfrugtige, fattige Forældre og efter i Skolen

i deres Uvidenhed selv anbefalede den og først senere forfulgte den med strækkelige Forbandelser.

at have kjæmpet med trange kaar, som han, atten Aar gammel, til Universitetet i Erfurt. Men Ynglingens dybe, religiose Sind kunde ikke finde Tilfredsstillelse i den spidsindige scholastiske Theologi, som lærtes her. En inderlig Følelse af den menneselige Syndighed gribt ham stedse stærkere, og Frygten for Guds straffende Retfærdighed vakte en levende Bekymring hos ham for Skølens Frelse. Da han i sin urolige Sindstemning mistede en hjør Ven og selv i et Uvejr var utsat for Livsfare, bragtes hans Beslutning, at afslægge Munkeløftet, til Modenhed. Han trædte ind i et Augustinerkloster *) for at finde Fred i Verdens Forsagelse. Men heller ikke de Midler, som Klosterregelen tilbød, Syndighed i at opfylde endog de laveste Pligter og regelmæssige Bodsvølser, kunde berolige hans Sind. Det var først ved flittig Granskning i den hellige Augustins Skrifter og i Bibelen, at han fandt den rette Trost i Erfjendelsen af, at Mennesket bliver saligt ved Kroen paa Guds Maade ved Jesus Christus, ikke ved gode Gherninger og egen Fortjeneste.

Nogle Aar efter at have vundet denne faste christelige Overbevisning blev Luther kaldt til Lærer ved Universitetet i Wittenberg, som Churfyrst Frederik den Vise af Sachsen nylig havde oprettet. Han beføjede her heldigt og kraftigt Scholastiken, lagde den hellige Skrift til Grund for sine Forelesninger og udbredte fra Predilektionen Kunstdalen til denne Christendommens næsten forglemte Kilde. Snart var han Universitetets vigtigste Støtte og samlede en talrig Menighed om sig, saa at denne Virksomhed ved at udvise hans kraftige Natur og indgive ham en fast Tillidshuldhed blev den bedste Forberedelse til hans fremtidige Kald som Reformatør.

Da de bethydelige Indkomster, som tilsløbte Paven af Kirkegodset, ikke forsløgte til at berige hans Slekgninge, opføre Pragtbygninger og underholde et glimrende Hof, var det blevet Skit ogsaa at beskatte Lægfolk. Jubelfester kaldte en Mængde

*) Augustinerne var en Tiggermunkorben, stiftet i det 13de Aarhundrede.

Pilegrimme til Rom, hvor de kjøbte Syndforladelse ved et Offer paa Sct. Peders Alter; men da ikke Alle kunde rejse til Rom, sørgebe Paven for at udsende Afladsprædikanter, der berejste Landene og folgte Afladsbreve. Christi Statholder tilgav for Penge forbrogangne og tilkommende Syndere. Der var neppe noget af de kirkelige Misbrug, der støbte den offentlige Menighed saameget som Afladsalget, og aldrig havde Forargelsen været større, end da Pave Leo 10 benyttede dette Midler for at slappe Pengen, som det hed, til Fuldførelsen af den prægtige Peterskirke. Churfyrsten af Mainz havde forpagtet Afladsalget i Thysland mod at face Halvdelen af de indkommende Pengen. Paa hans Begne kom Dominicanermunken Tezel til Sachsen og modtoges overalt af Gejstligheden i højtideligt Optog. Han førte Afladsbreve med sig til forsthellig Prism efter Syndernes Størrelse og anbefalede sine Varer med plumper Vittigheder, idet han pralede af at have forløst flere Skole ved Aflad, end Apostelen Peter ved sit Evangelium, og raaalte, at faa snart Pengene raslede i hans Kiste, flys Skølene ud af Skjærsilden. Den overtroiske Mængde strømmede allevegnefra til hans Bod. Hestig opbragt tog Luther til Orde mod dette Uvaesen, og da selv hans egen Menighed blev smittet, opslugt han paa Slotskirkedøren i Wittenberg sine 95 Sætninger (Theses), i hvilke han påstod, at Pavens Magt kun strakte til at eftergive Kirkestraffe, men at Syndstilgivelsen tilkom Gud. Fra denne Dag (31 Oct. 1517) regnes Kirkeforbedringens (Reformationens) Begyndelse. Tezel forsvarede sig med Skjældsord i Mangel af Grunde; men Luther havde udtalt, hvad Mange følte i deres Hjerte, saa at en levende Strid for og imod Afladsvæsenet snart foytes over hele Thysland. Paa Pavens Side optraadte den lærde Scholastiker Dr. Eck og disputerede med Luther for en stor Forsamling i Leipzig, uden at man kom til Enighed. Evert imod viste det sig, at Uoverensstemmelsen laa langt dybere, end Luther fra Begyndelsen havde været sig bevidst. Da det endelig stod klart for ham, at den hellige Skrift og den romerske Kirkes vigtigste Værdomme vare i en uoplöselig Strid

med hinanden, besluttede han efter de heftigste indre Kampe at bryde med Paven. Han udsendte en Række af begejstrede Skrifter, hvori Kirkens Fordærvelse skarpt blottes, Pavens og Conciliernes Usejlbarthed forfastes, og den hellige Skrift erklaeres for Christendommens ene sande Kilde, efter hvilken Kirken maatte reformeres. Og Luther stod ikke længere alene i Kampen. Den lærd og fromme Philip Melanchthon, som ved sin Besindighed ret var stillet til at mildne Luthers voldsomme Heftighed, blev hans trofaste Medarbejder paa Reformationsværket. Ulrik v. Hutten, en fattig, omvandrende Ridder, virkede ved livfulde Skrifter for politisk og aandelig Frihed, og den mægtige, rigsumiddelbare Ridder Frantz v. Sickingen tilslagde Luther den tyske Adels bevebnede Bisstand — et Tilbud, som denne dog aflagt, da han vilde, at den nye Køre skulde sejre ved sin indre Sandhed. Dr. Eck havde imidlertid ubvirket en pavelig Bansbulle imod Luther; dermed mente man i Rom, at den hele Bevægelse vilde lægge sig. Men den offentlige Mening tog altfor aabenlyst Parti for Luther til, at dette Skrift kunde have nogen Virkning. Sikker paa sin Landsherrres Beskyttelse kunde Luther endog øve Gjengæld imod Paven, idet han brændte Bansbullen i et højtideligt Optog af Wittenbergs Studenter.

Imidlertid var Maximilian 1 død 1519, og hans Sonnenson, Spaniens Behersker, Carl 5 var blevet valgt til tydfl. Kejser. Da han i Aaret 1521 første Gang kom til Thysland, stod Krigen med Frantz 1 af Frankrig for Døren. Dersor søgte han at vinde Pavens Vensteb og at støtte Ro i Thysland. Dette politiske Hensyn gjorde ham strax fra Begyndelsen af til Reformationens Modstander. Paa Rigsdagen i Worms (1521) skulde nu blandt andet ogsaa Religionsstriden afgjøres. Luther begav sig derhen under kejserligt Lejfe for at forsvarer sig og modtage sin Dom. Overalt paa Vejen strømmede Folk sammen for at see den driftige Monk, der havde trøstet Paven. Man advarede ham mod at udsætte sig for Huß's Skæbne; men han erklaerede, at om der end var ligesaa mange Djæole i Worms som Teglstene paa Husene,

saa vilde han dog derhen. Efter at være stedt for Rigsdagens glimrende Forsamling vedkjendte Luther sig først frimodigt sine Skrifter. Da han derpaa fik Opsordring til at gjenkalde sine Meninger, erklaerede han bestemt og døjrvært, at han for sin Samvittigheds Skyld intet kunde gjenkalde, medmindre han ved den hellige Skrifts Vidnesbyrd eller klare Fornuftgrunde blev overbevist om at have fejlet. Kort efter paafuglede Amts-erklaeringen mod Luther og hans Tilsængere; men Thurnyrst Frederik den Wise havde allerede sørget for hans Sikkerhed ved hemmeligt at lade ham føre til Slottet Wartburg, hvor han opholdt sig i 10 Maaneder, sysselsat med at oversætte Bibelen paa Thysl. Men da han erfarede, at hans Tilsængere i Wittenberg, forledte af nogle Sværmere, broede ind i Kirkerne, forstyrrede Gudstjenesten og sondersløge Billeder, forlod han sit Tilflugtssted og gjenoprettede snart Ordenen i Staden ved sin kraftige Tale.

Under den stærke aandelige Bevægelse, der rykkede Thysland, opstod der rundt omkring lignende religiøse Sværmere, som gik langt videre end Luther i deres Angreb paa det Bestaaende. Gennem disse Prediken kom den nye Køre i forvansret Skifte til den forfuede Bondestand og løb i dens Øren som en Opmuntring til at afskaffe de gejstlige og verdslige Herrers trækkende Mag. Bønderne i Schwaben samlede sig massevis og opstillede en Række Artiller, hvori de trævede Aftastfælse af Livogenstab og Tiende, Ret til selv at vælge deres Prester, Jagtfrihed m. m. Hvor disse Fordringer ikke tilstodtes, stormede og brændte de vilde Skarer Adelens Borge, plyndrede Klosterne og dræbte Beboerne. Fra Schwaben forplantede Opstanden sig til hele Mellemthyssl. I Thüringen udøvede Sværmeren Thomas Müntzer i Spidsen for Bønderne et formeligt Rædselsherredømme, fordrov Oprigheden fra Rigstaden Mühlhausen og forkyndte prophetisk, at Guds Rige var nær, i hvilket der skulde herske almindelig Frihed og Lighed. Luther var i Begyndelsen stemt for, at man skulde komme Bønderne imøde og tilstaae dem deres billige Fordringer; men da deres Opræden udartede til dyrtill Billedet,

høvede han sin vægtige Stemme for Ordenens Sag, idet han forbrøgte Oprøret som uchristeligt og hød at nedhugge Bønderne uden Skaansel. Fyrster og Adel samlede sig under Philip af Hessens Ledelse og erobrede Mülhausen, hvor Münzer blev fangen og henrettet (1525). Bønderne maaatte nu høde dobbelt for de begaade Grusomheder og vendte over alt tilbage under Trældomsaaget. Senere gjentog lignende Oprin sig i Westphalen, hvor Gjendøbernes*) Sect var meget udbredt. Disse Sværmer kom til Magten i Münster, forkyndte, at de Helliges Rige var oprettet, og udnævnte den hollandske Skredder Johan af Leyden til Ordens Konge. Han udsendte Apostle, indførte Ejendomsselskab og Clerkerkni og begik de vildeste Udsætninger. Dagsaa her lykkes det først efter megen Blodsudgåelse Bispeppen af Münster at blive Herre over Oprøret (1535).

Medens disse beslagelige Udsætninger fandt Sted, ordnede Luther og hans Medarbejdere Sachsens Kirkevæsen i Overensstemmelse med den forbudrede Kirkelære. Ved Gudstjenesten afsløste Modersmaalet det latinske Sprog; istedetfor Messen traadte Prebiken og Psalmer, og Nadveren udbedtes i begge Skifleser. Munkevæsenet og Eskibaket faldt bort, hvortil Luther selv gav Exemplet ved at ægte en forhenverende Nonne Catharina von Bora. Kirken sattes under Vandsherrrens øverste Tilsyn, en Bestemmelse, som vandt mangen en Fyrste for den nye Lære, men paa den anden Side gjorde Kirken afhængig af den verdslige Magt. Den evangelisk-lutherske Statskirke indførtes først i Thürfyrstendømmet Sachsen og i Hessen; dernæst i Mecklenburg, Brunsvig-Lüneburg, Holsten og i mange Fristæder, f. Ex. Nürnberg, Magdeburg, Hamburg, samt udenfor Thysland i de skandinaviske Lande**) og i Østpруessen, hvor den thyske Ridderordens

*) Gjendøberne (Anabaptisterne) bestaae endnu, men have fun det tilfælles med hine vilde Sværmer, at de forlade Barnebaaden.

**) Se tredie Del Pag. 144 og 170.

Stormester, Albrecht af Brandenburg, med det Samme gjorde sig til Hertug under polst Lenshøjhed.

Samtidig med Luther var Ulrik Zwingli, en lærde Præst i Zürich, kommen til Erfjendelser af den romerske Kirkes Vidfarelser. Han angreb Afladshandelen og andre Misbrug under saa stærkt Bisald, at Borgerraadet i Zürich overdrog ham at indrette Gudstjenesten overensstemmende med den hellige Skrift. Basel, Bern og flere nordlige Cantoner, samt Rigets stæderne i det sydvestlige Thysland fulgte Exemplet. Zwingli stemmede i det hele overens med Luther; men Uenighed i et enkelt Punkt i Kirkelæren (Nadverens Betydning) forhindrede enhver Samvirken imellem dem og lagde Grunden til Adskillesen imellem Lutheranerne og de Reformerter, der en Lid endog bekæmpede hinanden med stor Bitterhed. I Modsatning til Landet og Stæderne vedblev Højlandets mere affluttede Hørdefolk at gaae i Munkenes Lebedaand. Religionshødet bevirte en Krig imellem Zürich og Slobcantonerne, i hvilken Zwingli faldt (1531). Medens den paafølgende Fred stande Udbredelsen af Zwinglis Lære i Schweiz, gjorde Genève sig uafhængigt af Savohens Hertug *) og blev et nyt Udgangspunkt for Reformationen i Vesten, esterat Transtmanden Johan Calvin havde nedsat sig der (c. 1540) og ordnet det reformerte Troessamfund. Disse Reformatorer lagde begge den største Vægt paa Sædernes Forbedring, ja Calvin udøvede Kirketugten i Genève med en Strenghed, der grændede til Tyranni. De indrettede i Modsatning til Luther Gudstjenesten med den største Simpelhed, idet de forsmaade Orgelmusik, Billedprydelses og andre høje Midler til at stemme Sindet til Undagt. I Troesslæren nærmede Calvin sig til Luthers Opsattelse af Nadveren, men stilte sig fra ham ved den haarde Lære om Predestinationen (Menneskets Forudbestemmelse til Salighed eller Fordommelse); og medens Luther stillede Kirken i Afhængighed af Statsmagten, lagde Calvin Kirkebestyrelsen i Hænderne paa folkevalgte Menigheds-

*) Genève sluttede sig først senere til Eidsforbundet.

raad, der sammensettes af Prester og Lægfolk. Den demokratiske Calvinisme blev herskende i Nederlandene og Skotland og vandt mange tilhængere i Frankrig *); derimod forbundt den engelske Statskirke Calvins Troesbekjendelse med en aristokratisk Bestyrelse.

Gaalende Kejseren var i Krig med Frankrig, og Tyrkerne truede de østerrigste Arvelande (Pag. 18), sågte de katholske Hyrster forgiæves at standse Reformationens Fremstrid ved magtesløse Rigsbagsbeslutninger. Da de saaledes paa Rigsbagen i Speyer (1529) havde sat et Forbud mod Reformationens videre Udbredelse igennem, nedlagde de evangeliske Stænder Indsigelse (Protest) herimod, fordi en Beslutning ved Stemmesmøder ikke kunde have Gyldighed i Troessager. Deraf sik de forskellige evangeliske Partier Fællesnavnet Protestantter. Større Forventninger om Stridens Udbredning inhyttedes til Rigsbagen i Augsburg (1530), hvor Kejser Carl 5 selv indsatte sig, efter at have sluttet Fred med Frankrig i Cambray og modtaget Kejserkronen af Paven **). Paa hans Opsordring inleverede de evangeliske Stænder et af Melanchthon forsattet Forsvarsskrift, den augsburgske Confession, hvori deres Troeslære var fremstillet og begrundet. Men istedetfor at optræde som upartist Dommer, lod Kejseren Dr. Eck forsatte et katholsk Modskrift og fordrade truende, at Protestanterne skulle godkjende dette. Misstrøstige forlod disse nu Augsburg, og Rigsbagen besluttede, at de kirkelige Forhold inden en vis Tidsfrist og under Straf af Rigets Acht skulle sættes paa den gamle fod. Da Krigen syntes at være uinbgaaelig, indgik de evangeliske Hyrster og Stæder et Forbund i Schmalkalden (1531) til Forsvar for deres Tro. Dog ogsaa denne Gang blev det ved Trusler. Kejseren turde af Frygt for Thykernes Anfaerd ikke lade det komme til et Brud

*) Det var naturligt, at denne Bestyrelsesform valgtes i de Lande, hvor Reformationen trengte frem til trods for Regeringen.

**) Carl 5 var den sidste romerske Kejser, der blev kronet af Paven i Italien.

i Thysland, og man blev i Münberg (1532) enig om, at Rigets Stænder ikke maatte frænkes eller forfølges for Religionens Skyld, førend det af begge Partier påkaldte Concilium kom sammen for at vedtage den endelige Afgjørelse af Religionsstriden.

I de følgende Aar, medens Carl 5 var sysselsat med Søtogene mod de Vantroe og nye Krigs med Frankrig (Pag. 19), blev Spændingen i Thysland stedse stærkere. Hyrsterne af Würtemberg, Pommeren, Brandenburg og Hertugen af Sachsen *) antog den evangeliske Tro; derimod sluttede Østerrig, Batern og de gejstlige Rigshyrster sig sammen i Münbergs forbundet for at værne om den katholske Tro. Ingen tvivlede mere om, at det maatte komme til et Brud; men begge Partier skæde at begynde Borgerkrigen. Under saadanne Forhold døde Luther (1546) i sin Fødeby Eisenbech, efter lige til det Sidste at have lebet Reformationens store Værk.

Efterat Carl 5 havde endt sine Krigs med Frants 1 (Freden i Crespy 1544) ogerved faaet frie Hænder til at optræde i Thysland, vilde han endnu forsøge det sidste freudsige Middel til at gjenoprette Kirkens Enhed: Sammenkaldesen af et Concilium. Men ogsaa dette Middel viste sig snart frugteloø. Protestanterne, hvem Oprættelsen af en nationalthøft, af Paven uafhængig Kirke stod for Øje, forlangte et frit Concilium indenfor Thyslands Grænser. Da nu Pave Paul 3 efter Kejserens Opsordring aabnede Conciliet i Trident (1545), vægrede de sig ved at bestage i dets Forhandlinger og underlaaste sig dets Dom; thi hvad kunde de vente sig andet af en Forsamling, som var ledet af Paven og besat med katholske Bisshopper, end at blive forkættrede? Men denne Vægning

*) Hertugdømmet Sachsen (en Del af det nuværende Kongerige Sachsen) stod under den yngre, albertinske Linie af det sachsiske Hus. Den ældre, ernestinske Linie hersede i Churchristendømmet Sachsen (en Del af det nuværende preussiske Sachsen og de sachsiske Hertugdømmer).

forekom Kejseren at være saa aabenbar Trods, at han trak spanske Tropper til sig for at betvinge Protestanterne med Vaabenmagt. Forstørrelse herover lede de protestantiske Hyrster med at ruste sig (den schmalkaldiske Krig). Churfyrst Johan Frederik af Sachsen og Landsgrev Philip af Hessen rykkede med en 40000 Mand stærk Hær ind i Thüringen, førend Kejseren var færdig med sine Rustninger; men ubetimelige Samvittighedsrupler afholdt dem fra at begynde Kampen mod Rigets Overhoved. Det gunstige Øjeblik vendte ikke mere tilbage. Hertug Morits af Sachsen, der, sjælt Protestant, var vunden af Kejseren ved Løfte om det sachsiske Churfyrstendømme, faldt ind i Johan Frederiks Land og trang ham derved til at drage hjem med sine Tropper. Protestanternes svækkede Hær oploste sig aldeles; Carl 5 lede til Sachsen og vandt ved Mühlberg (1547) en let Sejr over Johan Frederik, som blev saaret og fangen. Dette Slag blev Ørdslostdet for det schmalkaldiske Forbund; thi Kejseren brugte sin Sejr slaanseløst. Haarde Straffedomme udgik over de protestantiske Hyrster og Stæder. Johan Frederik måtte gjøre Afskald paa sit Churfyrstendømme, som Morits erholdt*); Philip af Hessen, Morits's Svigersader, blev fængslet imod givet Lejde, da han indsatte sig hos Kejseren for at gjøre Afsigt; endelig blevde Protestanterne tvungne til at anerkjende Conciliet i Trident og underlalte sig det augsburgske Interim eller den midlertidige Ordning af Kirkeforholdene, som Carl 5 egenmægtig indførte paa Rigsdagen i Augsburg, og som var ganske i katholst Land. Det var aabenbart, at Kejseren paa een Gang vilde Reformationen og Stændernes Friheder tilløs, for at gjøre sit Hertedømme i Thüringen ligesaa uindstrenket, som det var i Spanien eller Italien. Da troede Churfyrst Morits det paa Tide at tage sig af de Undertrykte og gjøre den Uret god igen, han havde begaet imod sine Troesseller. Han belejrede just som kejserlig Heltherre Staden Magdeburg,

*) Dog forbeholdtes Thüringen Johan Frederiks Arvinger; deraf opnude de sachsiske Hertugdømmer.

der vægredre sig ved at antage det augsburgske Interim. Dette gav ham tilstrækkeligt Paastud til at hærde Tropper; tillige sikrede han sig ved Forbund med den franske Konge Henrik 2 (Pag. 19) og træf sine Forberedelser saa hemmeligt, at den ellers saa forudseende Kejser blev fuldstændig overlistet. Pludselig sluttede Morits Forlig med Magdeburg og førte sine Tropper i IImarsch mod Innsbruck, hvor Kejseren opholdt sig syg og forsvarsløs. Protestanterne rejste sig overalt paa hans Vej, og kun ved en hastig Flugt over Bjergene frelsede Kejseren sig fra Hængenstabet; ja selv de hellige Fædre i Trident afspreddte sig paa Budslabet om Churfyrstens Log. Samtidig hermed faldt de Franske ind i Lothringen og erobrede Stæderne Mez, Toul og Verdun. I en Haandevending var Kejseren skyret fra Magtens Linde. De thysse Hyrster kom ved Forliget i Passau (1552) overens om, at der herefter skulle være evig Fred imellem Lutheranere og Katholiker; de nærmere Bestemmelser om Udjevningen af Religionsstriden forbeholdtes den thysse Rigsdag istedetfor Conciliet i Trident*). De fangne Hyrster, Johan Frederik og Philip af Hessen, flettes i Frihed. Maret efter faldt Morits i en Fejde og oplevede saaledes ikke at see sit Værk fuldbordet. Dette skete paa Rigsdagen i Augsburg (1555). Her opgaves for stedse Forsøgene paa at gjenoprette Kirkens Enhed: de Rigestænder (Hyrster og Stæder), som bekendte sig til den augsburgske Confession, sit Religionsfrihed, og enhver verbelig Hvrste kunde for Fremtiden uhindret træde over til Protestantismen. Derimod vægredre Katholikene sig bestemt ved at indrømme de geistlige Hyrster den samme Ret og paastode, at enhver geistlig Hvrste, der stiftede Kro, skulle fratræde sit Embete, sine Ven og sine Indkomster (det geistlige Forbehold, reservatum ecclesiasticum). Om dette vigtige Spørgsmål kunde man ikke blive enig; det kom til at staae uafgjort hen. Kun de inden Passauforliget

*) Dette var meget væsentligt, da Protestanterne kunne holde Katholikernes Stanger paa Rigsdagen, men dannede et forsvindende Mindretal i Trident.

inddragne (seculariserede) gejstlige Godser blevet tilstaaede Protestanterne. Augsburgfreden var kun en Overenskomst imellem Rigssætterne; for Undersætterne stillede der kun Valget mellem at følge Landsherrens Religion (oujus regio, ejus religio) eller at vandre ud *). I Aaret 1556 sluttedes der en Stilsstand i Baucelles med Frankrig, der beholdt de overbrede Bispedømmer Meç, Toul og Verdun.

Kejser Carl 5 havde hverken villet deltaget i Forhandlingerne i Passau eller i Augsburg, som fuldkastede hans stolteste Planer og kundgjorde hans Dymtgelse. Redbøjet af legemlige Lidender og hjed af Verdens forgjængelige Hærighed nedlagde han (1556) Regeringen over sine vidkølstige Lande og stjænkede sin Søn Philip 2 Spanien, de italienske Lande (Mailand, Neapel, Sicilien, Sardinien), Nederlandene og Colonierne i Amerika. Carls Broder, Ferdinand, beholdt de østerrigske Arvelande og blev, efter at have bekræftet Augsburgfreden, valgt til thdsk Kejser. Carl 5 selv tog Ophold ved Klosteret St. Just i Estremadura, hvor han syselsatte sig med fromme Betragtninger og mechaniske Arbejder, uden dog at glemme Verden.

Kort efter Augsburgfreden kom Protestantismen også til sin Ret i England og Skotland. Dens Unerkendelse i saa stor en Del af Europa betegner Oplysningsens Sejr over den romerske Kirkes Vandtvang og falder sammen med et aandeligt Opsving, hvortil de classiske Studier allerede havde givet Stødet, men som i forskellige Videnskaber sorte Menneskeheden langt ud over Oldtidens Standpunkt. I Philosophien blev man i Kampen mod Scholastiken staaende ved Platons og Aristoteles's Systemer, indtil den engelske Statsmand Francis Bacon (c. 1600) fremsatte et selvestændigt, paa Erfaringen grundet System (empirisk Philosophi). I Modsetning til ham

*) Det mørkeligste Eksempel paa, hvad denne Bestemmelse havde at betyde, er Pfalz, hvor Befolkningen tre Gange måtte skifte Religion, forbi Landsherren gjorde det. Enhver Religionsforandring ledhagedes af grusomme Straffe mod glenstribige Undersætter.

bhæggede Descartes (Cartesius) al Erfjendelse paa den frie Tænkning. Ved Retsvidenshabens Udvikling trængte Romerretts Bestemmelser mere og mere igennem i Staternes Lovgivning; dette havde til Følge, at Folket udelukkedes fra Retsplejen, som kom i Hænderne paa de Lærde; kun i England bevaredes de gamle folkelige Edsvoerneretter (jury). I Østronien blev Ptolemaeus's Verdenssystem omstyrret af Polaffen Copernicus (c. 1500), paa hvis Opgørelser Tydsteren Kepler og Italieneren Galilei (c. 1600) bhæggede videre. Da man i Aaret 1582 saae, at man var kommen 10 Dage tilbage i Tidsregningen, lob Pave Gregor 13 Hjelen rette; dog vægredde Protestanterne sig længe ved at antage den gregorianske Calender, og i de græsk-katholske Lande bruger man endnu den julianske Calender. Ved Siden af disse almindelige Videnskaber, i hvilke det latinske Sprog vedblev at benyttes som de Lærdes Sprog, begyndte den nationale Literatur at opblomstre i de fleste Lande. Luthers Bibeloversættelse blev ved sine og fjærnefulde Sprog Mønstret for de thdsske Forfatteres Stil og bidrog saaledes til, at Højtydsken blev fælles Skriftsprog, medens Folkesproget aldeles fortængtes fra Literaturen. Trods saadanne Fremstribt arbejdede Tiden sig kun langsomt ud af Middelalderens Mørke; Alchymi, Astrologi, Landehenværgelser (Haustsagnet) og alslens Overtro trivedes endnu længe, og Hexeprocescer var ligesaa talrige i de protestantiske som i de katholske Lande. Dog laa det i Protestantismens Væsen at fremme den almindelige Dannelsse og meddele Folket en christelig Oplysning. Luther skrev selv i dette Djemeb sin lille Katechismus og sørgede for, at det inddragne Kirkegods anvendtes til Webste for Skolevæsenet. Rundt om i de thdsske Stæder oprettedes humanistiske Skoler, paa hvis Indretning især den lærde Philip Melanchthon (præceptor Germaniae) havde Indflydelse. De Unge Dannelsse affluttedes paa de protestantiske Universiteter, af hvilke det i Wittenberg var vigtigst for de lutheriske, det i Heidelberg for de calvinistiske Lande. I de katholske Lande fastholdt man derimod det store

Folks Uvidenhed som gavnligst for det selv og for Kirken, medens den højere Undervisning blev overtagen af Jesuiterne.

Efter Augsburgfreden udbredtes Protestantismen under Ferdinand 1ste († 1564) og især under hans Søn Maximilian den 2dens milde Regjering (1564—1576) til Østh-men, Mähren, de østerrigske Arvelande og Ungarn. Selv i Italien og Spanien sporedes dens Virkninger. Men lige oversor denne truende Fare rejste den romerske Kirke sig fra Midten af det 16de Aarhundrede i hele sin Styrke, saa at det ikke blot lykkedes at standse Protestantismens Fremtrængsel, men endog at vinde Lande tilbage, som allerede var falsne fra. Pave Paul 3 og hans dygtige Efterfølgere gif i Spidsen for denne katholske Reaction. Den pavelige Inquisition traadte i Virksomhed mod enhver, der mistænktes for Kjetteri, og en streng Censur over alle Skrifter holdt de for Kirken farlige Meninger udenfor de katholske Lande. Men dette havde dog neppe ført til Malet, naar ikke Pavedømmet havde støttet sig en langt kraftigere Bisstand i det tridentinske Concilium og i flere nye Munkeordener, navnlig Jesuiterne.

Conciliet i Trident, der var blevet sammenkaldt af Paul 3 (1545), men adsprentes ved Churfyrst Moritz's Angreb paa Throl, kom senere atten sammen. Da det blev afgjort, at der skulle stemmes efter Hoveder (ikke som i Costniq efter Nationer), satte Paven sin Villie igjennem i Alt ved Hjælp af de talrige italienske Biskopper. Skjønt sammenkaldt for at tilvejebringe Enighed i den christne Kirke, forkælrede Forsamlingen de protestantiske Lærdommene og oprettede den romerske Kirklære i sit fulde Omfang tillige med Læren om Pavens absolute Magt. Men paa den anden Side gav man dog saa vidt efter for Tidens Forbringer, at de værste Misbrug afskaffedes og Kirketugten fjærpedes; thi det var nødvendigt, at Gejstligheden ved moralst Vandel og Dannelses igjen hævede sin sunke Anseelse i Folkets Omdomme. Paven erholdt alene Ret til at fortolke de satte Beslutninger. Efter saaledes at have paatrykt den katholske Kirke Fasthedens og Uforanderlig-

hedens Stempel skiltes denne sidste almindelige Kirleforsamling ad under Raabet: Ve over Kjetterne! (1563).

Blandt de Munkeordener, som stiftedes for at fornhe Kirbens Magt over Folkenes Sind, har ingen faaet en saadan Betydning som Jesuiterne. Den spanske Ridder Ignatius Lo hola gif i Krigen med Transsindene et Saar, der fastede ham paa et længere Sygeleje. Han fordybede sig her i Lesning af Helgenlegender og blev saa stærkt greben deraf, at han, efter at være helbredet, omhyttede Krigerlivet med Fasten og Godesøvelser, Sværbet med Piligrimstaven. I det hellige Land fattede han den Plan at stiftre en Munkeorden, der ved Kjærlighedsgjerninger og Prædiken kunde gjenoplive den christne And hos Folkene og blive en Statte for Kirken i dens Trængsler. Skjønt allerede 33 Aar gammel, tilegnede han sig ved sin Ternvillie den for ham aldeles fremmede theologiske Dannelsse, og stiftede derpaa med sex Kigesindede et Selskab, som foruden de almindelige Munkestører hvor Paven ubetinget Rydhed og stadfæstedes af Paul 3 (1540) under Navn af Jesu Selskab. Dets Formaal blev at befæste og udbrede den romerske Kirke og Pavens absolute Magt. Stifterne valgte Ignatius til deres Fører; men hans Efterfølger, den verdensklog Spanier Vainez, gav først Selskabet dets ejendommelige militær-monarkiske Forsatning. Dets Overhoved var Ordensgeneralen i Rom; under ham stode Forstanderne i Provindserne, hvori de katholske Lande inddeltes, og dernæst de øvrige Ordensbrødre i neddstigende Rækkesølge. I alle Grader var den strengeste Subordination en Hovedpligt, hvis Forsommelse medførte Udstødelse af Selskabet. Løst fra ethvert andet Baand, fra Hædreland og Familie, og undergivet det skarpeste Opsyn maatte Jesuiten følge sin Foresattes Bink som et villieløst Redskab. Forud for Optagelsen gif en lang Prøvetid, for at enhver kunde anvendes i det Kald, hvortil han var bedst tilpasset. Men de fleste Jesuiter virkede i underordnede Stillinger, og kun saa Ledere satte det store Maskineries Hul i Bevegelse. Saaledes blev det muligt, at een Tanke og een Villie kunde gjennemtrænge Alle. Jesuiterne viste allerede paa Conciliet i

Trident Paven væsentlige Tjenester, som han gjengjældte med store Privilegier. Gaver og Testamente bragte Ordenen store Rigdomme. Den talte allerede ved Året 1600 titusinde Medlemmer (hundrede Åar senere det dobbelte Antal), fordelt over hele Jordkoden. Deres Virksomhed var i Europa rettet imod Kætterne, i de øvrige Verdensdele imod Hedningerne. Missionærer, der besjæledes af glødende Troesiver, udsendtes til China, Japan, Indien o. s. v., hvor de gjorde sig unndværlige ved deres praktiske Kunstdæk og lettede den katholske Tro Indgangen ved den Smidighed, hvormed de forstode at lempe Religionen efter ethvert Lands Skifte. De vilde Indsøde i Paraguay underfæste sig endog deres Herredømme, og den der oprettede kirkslige Stat bestod lige til Ordenens Døhævelse. Men Jesuiternes største Sejre blev dog vundne i Europa, hvor de virkede dels som Præster og Skriftestædre, dels som Ungdommens Lærere. Undervisningen i Jesuitstolerne var med stor Smidhed beregnet paa at forene Tibens og Kirkens Fordringer. Den gik ud paa at vække de Unge Sands for Oldtiden og meddele dem grundig Kunstdæk i det latinske Sprog, som ingen Danne funde undvære, i Matematik og andre Videnskaber, der funde være til Nutte i Livet. Derimod udelukkedes Alt, hvad der funde vække til selvstændig Tænkning, og der indprægedes Disciplene en blind Tro paa den katholske Kirkels guddommelige Sandhed. For at fremme denne og udrydde Protestantismen var ethvert Mittel, List, Bold, Mened, Kongemord tillabeligt; thi Hensigten, icte de, helligede Midlet, og man var ikke bunden ved Eder og Øster, men kun ved den Mening, man selv lagde i Ordene. Ved at følge deres Disciple, som de især søgte i de højere Stænder, fra Barndommen til den modnere Alder, indpræntede Jesuiterne dem deres egne Grundsetninger, saa at Protestantismen i den opvoksende Slægts Tænkenaade fandt en uoverstigelig Hindring for videre Fremtrængen. Ikke mindre lykkes det de statskloge og fintdannede Jesuiter, der sendtes til de katholske Høffer, som Fyrsternes Skriftestædre og Raadgivere at give Kampen mod Protestantismen ny Kraft og nyt Liv.

Kejser Maximilian den 2dens Søn, Rudolf 2 (1576—1612) var opbragen ved det spanske Hof og den katholske Kære meget hengiven; men han forsøgte aldeles sine Regentpligter for at bryke Astrologi og samle Oldsager. Jesuiterne fik nu Indpas ved Høffet, hvorfaf Folgen var, at der snart fra protestantisk Side løb almindelige Klager over Undertrykelse. Medvens Kejseren sad uvirksom i Prag, tog Tvedragt og Forviring i den Grab Overhaand i de østerrigske Stater, at Medlemmerne af den kejserlige Familie blev bange for, at Habsburgernes berømte Hus skulde gaae under i Bancere, og laarede Rudolfs Broder Mathias til deres Overhoved. Denne bemægtigede sig Herredømmet først over Østrig, Mähren og Ungarn, siden over Bohmen og Schlesien, hvor Rudolfs forgæves havde søgt at befærge Stormen ved at befrieste Religionsfriheden i et kejserligt Majestæts brev. Saaledes havde Rudolf i sine sidste Åar fun den komme Kejsertitel tilbage.

I det tydste Rige, som Rudolf 2 ganske lod stjælte sig selv, var Gjøringen ligesaa heftig som i de kejserlige Arvelande. Det viste sig snart, at der paanh maatte føres Krig og udøses Blod for at give det religiøse Spørgsmaalet en tilfredsstillende og endelig Løsning. De væsenstige Mangler, der klæbede ved Augsburgsfreden, bestode i, at der kun set var forøget for Undersætternes Tarb, at Spørgsmaalet om det gejstlige Gods ikke var blevet afgjort, og at Calvinisterne aldeles ikke vare indbefattede i Freden. Disse Mangler traabte stedse Sharpere i Øjnene. Drevne fremad af Jesuiterne, gjorde de Katholske det gejstlige Forbehold gjældende og krævede alt det gejstlige Gods tilbage for Kirken, som Protestanterne havde inddraget siden Passauforliget. Hertug Maximilian af Bayern og Ferdinand af Steyermark, begge værdige Fostersønner af Jesuiterne, lukkede med Magt de evangeliske Kirker og udryddede Protestantismen af deres Lande. Da aabnede endelig den truende Fare Øjnene paa de indbrydes splidagtige Protestantører, saa at en Del lutheriske og reformerte Stænder indgik en Union til Forsvar for deres Tro under Churhlyst Frederik af Pfalz's Ledelse; men strax opstillede Maximilian af

Baierne og de gejstlige Fyrster et Møds forbund, den katholske Ligue. Tybtsland var efter delt i to fjendtlige Rejre. Da Hertugen af Jülich, Cleve og Berg var bød barnløs, bragte Strid imellem hans Arvinger Religionspartierne under Vaaben. Krigen mellem Unionen og den franske Konge Henrik 4 paa den ene Side, Viguen og Kejseren paa den anden Side, var allerede brudt ud, da Henrik 4 faldt for Snigmorderdolken (1610), og den protestantiske Arving Curfurst Johan Sigismund af Brandenburg blev enig med den katholske Arving om at dele de omvistede Lande. Man nedlagde Vaabnene paa begge Sider, men fun for en kort Tid; thi Rudolf den 2dens Broder, den ligesaa uduelige Matthias (Kejser fra 1612—1619) var ikke i stand til at forsonne Religionspartierne.

Forholdet til de böhmiske Protestanter bragtes til den højeste Spænding, da Kejseren bestemte sin Fætter, den ivrig katholske Ferdinand af Steyermark*) til Efterfølger, og der tillige stede nye Indgreb i Religionsfridelen. Forgjæves beraabte Protestantterne sig paa Majestætsbrevet, deres Klager frugtede intet. Da indfandt deres Afsendinge sig paa Slottet i Prag for at træve de kejserlige Raader til Regnskab for den sidste Urret. Det kom her til en heftig Ordstrid, der endte med, at Protestantterne, som de paastode efter gammel böhmisck Skif, fastede de mest forhadte af Raadsherrerne ud ad Binduerne. Efter denne Volbshandling grebe Bohmerne til Vaaben; Schlesien og Mähren sluttede sig til Opstanden. Dette var Begyndelsen til Trediveaarskrigen (1618—1648).

Kejser Matthias døde kort efter, og Ferdinand 2 (1619—1637) fulgte ham baade i de østerrigske Arvelande og paa Kejserthronen. Bohmerne aabnede Krigen ved et dristigt Tog ind i Østerrig, hvorpaa de fornæmede deres gamle Valgret og kaarede Curfurst Frederik 5 af Pfalz, den engelske Konge Jacob den 1stes Svigersøn, til deres Konge. Ogsaa de østerrigske Protestantter rejste sig, saa at Ferdinands Stilling en

*) Han hørte til den yngre Linie af det habsburgske Hus, som nedstammede fra Ferdinand 1.

Tidlang var meget mislig. Men sjønt han var omgiven af Fjender og blottet for Tropper, holdt han hjælt Stand i Wien, hvor man forgjæves søgte at overrumple ham, salbte den katholske Ligue, hvis Overhoved, Maximilian af Baierne, var hans Ungdomsven, til Hjælp og sluttede Forbund med Spanien. I dette afgjørende Dækifik kjæledes Unionens lutheriske og reformerte Medlemmer indbyrdes istedefor at ile deres böhmiske Troesbrødre til Undsætning; den fra England forventede Hjælp ubeblev, og Frederik 5 selv spildte Tiden med prægtige Kroningsfester i Prag. Den böhmiske Hær maatte trække sig tilbage fra Østerrig. Maximilian i Spidsen for Viguen Hær rykkede efter og stormede Böhmersnes faste Stilling paa det hvide Bjerg ved Prag (1620). Frederik 5 flygtede fejgt fra sine Stater, efterfulgt af Achtserfloringen, og Kejserens Sejr var fuldstændig, efterat Grev Ernst af Mansfeld og de protestantiske Bander, som endnu en Tidlang hjæmmede under Frederiks Faner i Rhinpfalz, vare drevne over Grænsen af Liguens Hær under Nederlænderen Tilly. Medens den protestantiske Union oploste sig, bøjede Böhmen, Mähren og Schlesien sig etter under Habsburgernes Scepter, og Maximilian af Baiern belønnedes for sin tro Bistand med Ørepfalz.

Kræftelige Uskyffer brøde nu ind over Böhmen. Efter at have sønderrevet Majestætsbrevet med egen Haand, tilintetgjorde Ferdinand 2 aldeles Bohmens Selvstændighed. Tybtske trængte sig ind i den czechiske Abel's Godser; Jesuiter og Soldater blevne satte til hver paa sin Vis at omvende Folket og lære det blind Sydighed imod Kejser og Pave. Men Tusinder af Familier offrede hellere deres Fædreland end deres Tro og vandrede ud. Saaledes veg den protestantiske Land for stedse fra Johan Huf's Fædreland. Modløshed og Slovhed greb Folket; den blomstrende czechiske Literatur forslummrede under Tybtskeden Indtrængen, og Befolknigen sank ned til en Trediedel af dens tidligere Antal.

Da Kejseren truede Nordtybtsland med en signende Skjæbne, søgte Protestantterne i den nidersachsiske Krebs Bistand hos den

denne Konge Christian 4 og valgte ham til deres Kreds-oberst; thi som Hertug af Holsten var han Medlem af det jydske Rige. Kejseren, der hidtil havde sejret ved Liguens hjælp, ønskede nu at opstille en egen kejserlig Hær mod denne nye Fjende og henvendte sig derom til den bøhmiske Adelsmand Albrecht Wallenstein, Fyrste af Friedland, der var kendt som en driftig, af hylfen begunstiget Krigsmand. Saa snart han udsendte sine Hævere, strømmede Folk fra Land og By størevis til for at tage Tjeneste; thi alt fredeligt Erhverv var utsat for at standses ved Krigens Ødelæggelser, medens Soldaterne i Lejren levede overslødt paa Borgernes og Bøndernes Bekostning. Denne brogede Masse af Krigere formede sig under Wallensteins stærke Haand til en velsortet og velsyet Hær paa 50,000 Mand, der holdtes i Aue af Felt-herrens mørke, tavse Dæsen og vildt fulgte hans Jane i Haab om Bytte og Bebynninger.

Aaret 1626 blev afgjørende for Krigens i Nordthydsland. Skjønt set understøttet af de neversachsiske Fyrster var Christian 4 med Hovedhæren dræget ned imod Weseren, men blev paa Marschen angrebet af Tilly i Spidsen for Liguens Hær og efter tapper Modstand slaaet ved Lutter am Barenberg (1626). Wallenstein havde paa sin Side sejret ved Elben over Ernst af Mansfeld, hvis Hær oploste sig under For-søgelsen. De kejserlige oversvømmede derpaa den jydske Halvø, ja Wallenstein fattede endog den Plan at grunde en Sømagt og beherske Østersøen. Dette forhindredes vel af den danske Flaade og ved Stralsunds tapre Forsvar; men Christian 4 maatte for at faae sine Lande tilbage slutte Fred i Lübeck (1629) og opgive enhver Indblanding i Thydslands Anliggender. Da det protestantiske Parti var afvæbnet, udstedte Kejser Ferdinand 2 Restitutionsedictet, i Kraft af hvilket alle siden Passauorslaget inddragne geistlige Godser skulde gives tilbage til den katholiske Kirke, og satte det i Værk ved Hjælp af de over hele Thydsland spredte Tropper. Katholiske Geistlige kom derved i Besiddelse af store Landstreninger med protestantisk Befolkning, for hvilken der altsaa kun var Balg mellem

at lade sig omvende eller udvandre. Dog vovede ingen protestantisk Fyrste at løfte sin Haand imod denne haarde Foran-staltung; Staden Magdeburg alene lukkede Portene for sin katholiske Erkebisshop. Kejseren vedblev imidlertid at holde Hæren paa Krigsfod til Øvrige for de Lande, hvor den laa i Kvarter, og til Stræk for Fyrsterne — thi Overseltherren Wallenstein erklærede aabenlyst, at der nu kun burde være een Hærfører i Thydsland, ligesom i Frankrig eller Spanien. Da trævede Fyrsterne med Maximilian i Spidsen Wallenstein's Afstedigesse saa indtrængende, at Kejseren ikke vovede at nægte det. Wallenstein trak sig ned uhyre Rigdomme, som han havde erhvervet sig paa sit Fædrelands Bekostning, tilbage til sine bøhmiske Godser, hvor han i astrologiske Betragninger faae sin til-kommende Størhed.

Sverigs Konge Gustav Adolf var indviklet i Krig med Polen, da Efterretningen om Protestanternes Nederlag bestemte ham til at føre sin Hær til Thydsland, for om muligt at frelse den evangeliske Tro, som han selv var inderlig hengiven, fra Undergang. Dertil kom, at Kejseren havde sendt Polakerne Hjælp, og at Wallenstein fra Østersøens Hjælp truede Sverigs Sikkerhed. Efter at have endt Krigen med Polen ved en Stilstand i Altmark (1629) og afhjulpet sin Pengemangel ved en Subsidietractat med Frankrig, landede Gustav Adolf just paa samme Tid, som Kejseren stillede sig ved sin bedste Fæltherre, med en lille, men udsøgt Hær i Pommern og rensede dette haardt udfugede Land fra de kejserlige Besætninger. Svenskerne Opfører var vidt forskellig fra disse Nørverskarens. Gustav kom alle imøde med Hjertelighed og Nedladenhed og holdt streng Mandstugt. Den samme Fromhed, som opfyldte Kongen, syntes at besjæle hans Soldater. Der holdtes daglig Guds-tjeneste i Lejren; al Nøgen og Plyndren var forbudt, og der blev givet Betaling for Alt, hvad Hæren fit leveret. Indbyggerne hilste derfor Svenskerne overalt, hvor de kom frem, som Bestriere. Derimod var deres Ankønst højest uwelkommen for de fleste protestantiske Fyrster, der nys havde utsønet sig med Kejseren. Længe maatte Gustav underhandle med Chr.

fyrsten af Brandenburg og til sidst endog bruge Magten for at bevæge ham til et forbund. Medens den svenske Hær saaledes kun langsomt rykkede frem langs Oderen, modtog Gustav Adolf Rædselsbudskalet om Magdeburgs Erobring. Tilly, der var blevet kejserlig Oversteltherre, havde i flere Uger forsøgtes belejret den gjenstridige Stad, som holdt sig fjært i Haab om snarlig Undsætning. Allerede syntes han især med at hæve Belejringen, da pludselig talrige Stormcolonner styrkede frem og bestige Murene. De kejserlige Soldater rasede som vilde Øhr i den ulykkelige Stad, og da de droge bort, var den en Assehob. Tilly sammenlignede selv sin Bedrift med Trojas eller Jerusalems Ødelæggelse. Da han truede Sachsen med signende Behandling, fastede Churfyrsten sig endelig i Svenskernes Arme. Gustav Adolf hørte hans Angreb, ilede til og træf Tilly ved Leipzig (1631). Sachserne blevet adspredte i Begyndelsen af Slaget; men Svenskerne stormede med magelos Tapperhed Højderne, paa hvilke det fjendtlige Artilleri var opstillet, og vandt en glimrende Sejr. Den kejserlige Hær var fuldstændig adspaltet. Derefter drog Gustav Adolf uhindret over Würzburg og Frankfurt til Rhinpfalz, twang overalt de kejserlige Besætninger til Overgivelse og rejste Protestanternes funkne Mod. Det følgende Aar trængte han ind i Baiern og vandt en ny Sejr ved Lech over Tilly, som blev dødelig faaret. Augsburg og München faldt i Svenskernes Hænder.

Snelongen var ikke smeltet, da han gif mod Syd, som Hoffolkene i Wien spottende havde sagt. Evertimod stod han truende ved Arvelandenes Grænse efter at have erobret hele det øvrige Thürssland. Alle protestantiske Hærer havde sluttet sig til ham, den katholiske Ligue var sprængt og dens Hærer undervungne eller forjagne. I denne sin Nød vidste Kejser Ferdinand 2 intet andet Raad end at søge Hjælp hos Wallenstein. Han havde engang før slakt en Hær af intet — han alene var i stand til at frelse den vækende Kejserthrone. Lange lod den stolte Mand sig bebe, og haarde vare hans Betingelser: „Hertugen af Friedland bliver Kejserens Generalslætthus og fører Commandoen uafhængig af ham; som Ve-

lonning for de Svenskes Fordrivelse faaer han et af de øster- rigste Arvelande og Net til at bestemme efter eget Thøft over de Lande, som maatte blive erobrede.“ Skjønt Ferdinand 2 ikke beheldt andet tilbage end Kejsernavnet, antog han uden Loven disse Betingelser. Neppe rygtedes det, at Wallenstein efter vilde drage i Krig, før en Mengde brødre og brytelystne Mennesker fra alle Kanter strømmede til hans Fane. Det kostede ham kun lidt Anstrengelse at jage Sachserne ud af Bohmen; derpaa gif Toget mod Nürnberg. I flere Maaneder laaer den svenske og den kejserlige Hær ligeoverfor hinanden, hin bækset af Nürnbergsg Mure, denne i en befæstet Lejr paa de nærliggende Højder, uden at Wallenstein med sine usæde Tropper vedvære at modtage et aabent Slag mod de krigs- og sejrvarante Ejender. Endelig var Landet i mange Miles Omkreds saa udsguet, at det var umuligt at forblive der længere. Efter forsøgtes at have forsøgt en Storm paa den kejserlige Lejr, der kostede ham flere tusinde Ønde og Saarede, efterlod Gustav en Besætning i Nürnberg og drog selv imod Syd. Men da Wallenstein, istedetsor at følge ham, gif imod Nord og ødelagde det forsvarsløse Sachsen med Aab og Sværd, hørte Gustav Churfyrstens Angstraab og vendte om i OImarsch for at frelse sin tvetydige forbundsfælle fra den visse Undergang. Gustav mødte sin frugtelige Modstander ved Lützen (1632). Svenskerne iftemmede før Slaget Ruthers Psalme: „Vor Gud han er saa fast en Borg“ og angrebe derpaa de kejserliges Linier med sædvanlig Hestighed. Men det fjendtlige Rytteri bragte den ene Fløj i Uorden, og da Gustav vilde føre den frem, faldt han midt i Slagets Tummel, gjen-nemboret af flere Rugler. Synet af hans Hest, der vendte tilbage med blodig Sæddel, opflammende de svenske Soldater til et sandt Raseri. Under Bernhard af Weimars Anførelse fastede de Alt overende, hvad der stillede sig i Vejen for dem, og Wallenstein maatte med sine slagne Tropper trække sig tilbage til Bohmen.

Gustav Adolf havde sluttet sin Heltebane i sit 38te Aar. Protestanterne, der havde lært hans ødle Charakter,

oprigtige Fromhed og dybe Medfølelse med Folks Videlser at hjælpe, opfaldtes af Sorg over hans tildige Bortgang. Kejser Ferdinand derimod lod syne Tedeum i Kirkerne i Anledning af Slaget ved Lützen og det ikke uden Grund; thi den Samdrægtighedens Land, som Gustav havde slæbt og ingen anden kunde opretholde, var ved hans Død fra Protestanternes Forbund. Imidlertid besluttede det svenske Rigsråd, som førte Regjeringen for Gustav Adolfs umyndige Datter Christine, at fortsætte Krigen og overdrog Kantsleren Axel Oxenstierna Vedelsen af de thyske Unliggender. Bernhard af Weimar og Horn, begge uddannede i Gustavs Skole, overtogte Anførselen over Hæren og hjemmøgte Baiern med frigtedige Odeleggelser. Alligevel forblev Wallenstein uvirksom i Böhmen, hvad enten han virkelig havde tabt sin fordums Kraft, eller han undte sin gamle Modstander Maximilian af Baiern en alvorlig Angreb. Da det til sidst endog forlyndtes, at han stod i Underhandlinger med Svenskerne om at blive Konge af Böhmen, erklærede Kejseren ham for affat og lod ham myrde i Eger, hvor han havde trukket sig tilbage med nogle troe Regimenter (1634). Kejserens Søn Erkehertug Ferdinand, som fil Aufsælten i Wallensteins Sted, var helvig nok til at møde de Svenske ved Nördlingen med overlegne Stridskraefter. De svenske Generaler var ene om Angrebet, og Dagen endtes med Svenskernes fuldstændige Nederlag (1634). Horn blev fangen, og Bernhard af Weimar måtte med Levingerne af Hæren gaae tilbage over Rhinen og søge Tilflugt i Frankrig.

Slaget ved Nördlingen danner et stort Vendepunkt i Trediveaarskrigen. Svenskerne vare alseles forjagne fra Sydthyssland og holdt sig endnu kun i Pommern. Churfyrsten af Sachsen, for hvem Gustav Adolf havde afretet sit Liv, var den første, der forlod deres Forbund og sluttede en førstilt Fred med Kejseren. Modløse og ubmattede fulgte de fleste protestantiske Fyrster og Stænder efterhaanden Sachsens Eksempl. Allerede syntes den store Gustav Adolfs Værk at maatte opgives, da lagde Frankrig sit tunge Lov i Bægtskaalen. Den

franske Konge Ludvig 13des almægtige Minister, Richelieu, havde sat sig til Maal at hæve Frankrig til den første Magt i Europa ved at ydmøge det habsburgske Hus i Spanien og Østerrig. Derfor havde han opmuntret Christian 4 og understøttet Gustav Adolf til at føre Kampen mod Kejseren. Den første Frugt af denne Politik var, at den af Frankrig begunstigede Prætendent beholdt Overhaand i en Arvesøgefrieg, som var opstaet om Hertugdømmet Mantua (1631).

Da Svenskernes Nederlag ved Nördlingen ikke tillod at nøle længere, sluttede Richelieu Forbund med Oxenstierna og Nederlandene, som vare i Oprør mod Spanien, og udslynge Krigserklæringer mod Spanien og Kejseren. Krigen antog derved et uhøre Dimsang; der kjæmpedes ikke blot i Thysland, men i Nederlandene, i Italien, ved Pyrenæerne og paa Havet. Fra nu af var det ikke længere Religionen — thi Kejseren havde sine protestantiske Forbundsstæder (Sachsen og Brandenburg) ligesaavel som Frankrig — men Besiddelse af Land og politisk Magt, hvorom Kampen drejede sig. Den ene Hær gav ikke den anden noget efter i barbarisk Krigsførelse; især maatte det uhyggelige Thysland undgjælde, efterat Svenskerne havde lært at skynde og brænde ligesaaf frigtedigt som de Kejserlige. Det kom saa vidt, at det var umuligt at holde større Hærmasser sammen af Mangel paa Fødemidler. Landsbyerne vare afbrændte, Markerne udrykkede, de forhen blomstrende Stæder forarmede, og da smaa Hærfældinger droge Vandet igjennem paa Kryds og Doers, blev ikke den sjælesteste Afkrog forskaanet for den almindelige Elendighed.

Forstørret fra Hjemmet rykkede den svenske General Banér frem fra Østersøens Küster og sejrede over de forenede Østerrigere og Sachsere ved Wittstock (1636). Den svenske Overmagt var genoprettet i Nordthyssland; Sachsen og Brandenburg blev frigtedigt straffede for deres Grasfald. Paa samme Tid viste Bernhard af Weimar, understøttet af franske Tropper, sig ved Rhinen og erobrede det østerrigiske Elsaß; men den ørgjerrige Heltherre døde just, som han var iførd med at grunde sig et Hertugdømme paa begge Sider af Rhinen.

Hans Hær tog fransk Tjeneste, og hans Erobring tilsaldt Frankrig.

Under disse Omstændigheder døde Kejser Ferdinand 2 (1637). Han havde Wren af at have forfulgt sine jesuitiske Formaal standhaftig, men var Skylden for at have bragt usigelig Dammer over sine Undersætter. Ejent Ferdinand 3 havde besat sin Faders haarde Villieskraft eller religiøse Fanatismus, havde Thronfistet ingen Virkninger, saalænge Krigshylken var forevende. Danmarks Efterfølger Torstenon, den talentfuldeste af de Heltherrer, som var opfostrede af Gustav Adolf, maatte formedelst sit svagelige Helbred lade sig bære i en Øreestol, men bragte dog gjentagne Gange Kejserens Throne til at vokle ved sine hurtige Bevegelser og kraftige Slag. Uventet stod han i Mähren og vilde have angrebet Wien, hvis ikke en Ordre fra Øjenstjerna havde holdt ham mod Danmark*). Efter at have trunget den gamle Kong Christian 4 til Freden i Brömsebro (1645) viste han sig endnu engang i de kejserlige Arvelande; men Sygdom nødte ham til at astraede Commandoen til den hælle Wrangel. Fra fransk Side var Krigen blevet ledet med overordentlig Kraft af Richelieu og efter hans Død (1642) af Ministeren Mazarin. 150,000 Soldater hjæmmede paa alle Frankrigs Grænser. Medens de Franses Indsald i Catalonien og en Opstand af Portugal lammere Spaniens Kraft, sejrede den unge Prinds af Enghien (Condé) ved Rocroi i Nederlandene (1643), hvor det berømte spanske Infanteri første Gang blev slaaet af det franske. Efter flere Aars vekslende Kamp erobrede Enghien og Turenne de thyske Hæstninger ved Rhinen. Turennes Forening med Svennerne i Baiern gjorde endelig Udslaget i Krigen.

De talrige krigsførende Magters Gesandter havde vel i flere Aar været forsamlede i Münster og Dsnabrück; men Krigen Omverxlinger havde hidtil virket forstyrrende paa Fredsværket. Nu da Kejserens Verbundsfæller varre trungne til at nedlægge Vaabenene, og Maximilian af Baiern kom til ham

*) Se 3de Del Pag. 161.

som Flugtning, da Spanierne vare ude af Stand til at sende Hjælp, og der ingen Hær var til at forsvare Arvelandene mod Wrangel og Turenne, rafte Kejser Ferdinand Haanden til Fred og beklæmmede sig til at give efter for Sveriges og Frankrigs haarde Fordringer. Den westphalske Fred omfattede alle krigsførende Magter (sun vedbleve Frankrig og Spanien at hjæmpe indbrydes endnu i elleve Aar) og undertegnedes 1648 i Dsnabrück og Münster paa følgende Betingelser:

1) Frankrig sik Elsass samt Bispedømmerne Meß, Loul og Verdun (som varer foreløbig afståede ved Stilstanden i Baucelles Pag. 34). Disse Provindser løsreves af Forbindelsen med det thyske Rige.

Sverig sik Horpommern, Rügen, Stederne Stettin og Wismar, Bispedømmerne Bremen og Verden, samt en stor Sum Penge i Krigskostninger. Som Besiddher heraf blev den svenske Konge Medlem af det thyske Rige.

Brandenburg, som havde Arveret til hele Pommern, hvor den gamle Hertugstamme var udød, sik Bagpommern og (til Erstatning for Horpommern) Bispedømmerne Magdeburg, Halberstadt og Minden. — Baiern beholdt Øvre-Pfalz tilligemed Churhertugdøden. — Nedre-Pfalz blev tilbagegivet den uskydelige Frederik af Pfalz's Søn, og en ottende Churhertugdøde oprettet for ham. — Schweiz og Nederlandene anerkendtes som uafhængige Stater (hvor de lange havde været i Virkeligheden).

2) De thyske Hyrster erholdt Souverænitet og Ret til at slutte Herbund med udenlandste Magter. — Afgjorelsen af det thyske Riges Auliggender tilsteltes Rigsdagen, paa hvilken Hyrsterne og de frie Stæder udøvede deres Stemmeret. Kejseren mistede altsaa Retten til at udstede Achtserklæringer, Krigserklæringer og andre Decreteer „af kejserlig Magtfuldkommenhed.“

3) Augsburgfreden blev lagt til Grund for Udjevningen af Religionsstriden og fuldstændigjort saaledes, 1) at de lutherske og calviniske Stænder i Forhold til Riget fik lige Retigheder med de katholske. 2) at Religionsøvelsen

for Fremtiden skulle være den samme, som den var den 1ste Januar 1624. Maar Landsherren stiftede Tro, kunde han vel indrette en føreren Høgudsstjeneste for sig, men ikke udøve nogen Religionstrøng mod sine Undersætter*). 3) at ethvert af Religionspartierne skulle forblive i Besiddelse af de Stifter og geistlige Gode, som de havde inde d. 1ste Jan. 1624 (Normalaaret). Derved udjævnedes Striden om Secularisationsretten og det geistlige Forbehold.

Religionsforholdene fandt deres endelige Afgjørelse i den westphalske Fred. Da den katholske og protestantiske Gruppe af Europas Stater nu omrent holdt hinanden i Ligevægt, tænkte ingen mere paa at fornære Religionsstridens blodige Kampe. Men Religionsfredens Gode maatte Thyssland fåske med politisk Vannagt. Kejserdommet blev fun en Glygge af fordums Glands, da dets Magt gik over til Rigsdagen. Denne Forsamling var fra 1663 stadigen samlet i Regensburg, og bestod af Gesandter fra Fyrster og Steder under en kejserlig Gesands Hørsæde. Men den dannede kun et svagt Bindestmidde for det thyske Rige. Det store Antal af Stemmegivende, hvoriblandt flere ikke-thyske Fyrster, bevirkele ikke alene, at Rigsdagen arbejdede med uhyre Langsomhed, men aabnede et vidt Spillerum for fremmede Magters Rænker. Det laa navnlig i Frankrigs Interesse at vedligeholde Spliben i Riget, og det havde som Garant for den westphalske Fred en vis Ret til at udøve sin Indflydelse. De thyske Fyrster hævdede deres Landshøjhed (Souverænitet) ikke blot mod Kejseren, men ogsaa mod Undersætterne, idet de tilstilletgjorde Landstændernes Betrydning, egenmægtig opkrevede Skatter og underholdt staanende Hære til at bryde Folketes Modstand. En Mængde frie Stæder, der varer hvælvede i Krigen, maatte høje sig under Fyrsternes Højhed. Den indenlandiske Handel laa stille, den udenlandiske var gaaet over til Hollændere og Engländere. Hanse forbundet var brudt og bestod herefter kun af Navn imellem Hamburg, Lübeck og Bremen. Thyssland hævede sig kun langsomt fra

*) Dette tilfælde indtraadte siden i Sachsen.

Ødeleggelsen, men endnu længere varede Virkningerne paa det aandelige Omraade. Den nationale And ved fra Literatur og Kunst, Thysterne sank mere og mere ned til Slavist at efterligne den franske Tone.

§ 4. Frankrig til c. 1660.

Under Carl 8 († 1498) og Ludvig 12 († 1515) begyndte Frankrig at komme i livlig Forbindelse med Italien og at paa-virkes af dets Cultur. Frantz 1*) († 1547) tog gjæstevenligt mod en Mængde italienske Emigranter og beskyttede ivrig de Videnskaber og Kunster, som de medbragte. Saaledes oprettedes Collège de France, en Læreanstalt for de humanistiske Studier, i Modsetning til det scholastiske Universitet i Paris. Den italienske Stil (Renaissancen) blev herskende i Kunsten (Slottet i Fontainebleau), og den franske Industri fremmedes af driftige Italienere (Gillesfabriter i Lyon). Derimod blev Calvins Lære, som begyndte fra Genève at trænge ind i Frankrig, forfulgt med Baal og Brand allerede af Frantz 1, men i langt højere Grad af hans Søn Henrik 2, sjældt denne forbandt sig med de thyske Protestanter imod Carl den 5te. Henrik 2 endte den langvarige Kamp med det habzburgske Hus (Pag. 20) ved Freden i Chateau Cambresis (1559) og beseglede Venstabet med Spanien ved at give Philip 2 sin Datter Isabella tilbage. Ved de glimrende Tourneringer, som forhørigede Formælingen, blev Henrik 2 dødeligt saaret, idet Modstanderens Landse trængte ind i hans Øje (1559).

Calvinismen havde trods alle Forfolgelser vundet talrige tilhængere især blandt Adelen, det højere Borgerslab og Videnskabsmændene. Folketes store Masse, der ikke begreb den nye Lære, fulgte derimod sine tilbante Ledere, Munkene, og blev gennemtrængt af deres glydende Had til Kjætterne. Den deraf

*) Frantz 1 nebstammebe ligesom Ludvig 12 fra Carl den 5tes Broder Ludvig af Orleans, men fra dennes yngre Søn, Hertugen af Angouleme.

opstædte Gjæring blandedes med Kappestrid og Skinsyge mellem Frankrigs mægtigste Familier. Guiserne hørte til det lothringske Hertphus, men varre inbemandre i Frankrig, hvor de ved Tapperhed og Øygtighed havde hævet sig til de højeste Poste. Hertug Frantz af Guise, Calais's Broder, og hans Broder, Cardinalen af Lothringen, optraadte som den katholske Kirkes Talsmænd. Deres Modstandere varre de med Kongehuset nærbeslægtede Bourbonske Prindser, Anton, en vankelmodig og svag Mand, der ved Gistermaal med den ædle Dronning Jeanne d'Albret var blevet Konge af Navarra*), og hans Broder, den ørgjerrige Ludvig af Condé. Disse søgte en Modvægt mod Guiserne Folkegunst ved at tage Calvinisterne eller Huguenotterne i Beskyttelse.

Under disse vanskelige Forhold gik Kronen i Arv til Henrik den 2dens sextenaarige Søn Frantz 2, som regtede den henrivende Maria Stuart, Dronning af Skotland. Det unge uersarde Kongepar fastede sig i Armine paa Guiserne, Marias Morbrødre**). En huguenottisk Sammensværgelse, der havde til Øjemed at fange Kongen og slyre Guiserne, blev knalt i Deltagernes Blod. Condé bestyldtes for at være dens Hovedmand og dømtes fra Livet. Da døde pludselig den sygelige Frantz 2 (1560). Hans Broder Carl 9 besteg Thronen under sin Moder Catharina af Medicis Formynderstab og vedblev hele sin Regjeringsåldt at gaae i hendes Ledebaand. Denne hjerteløse og falske Italienerinde lod sine unge Sønner frit hengive sig til Høffets ryggesløse Liv, som var kun altfor stiftet til at kvæle deres naturlige Evner, hun nærede Striden mellem de Store og benyttede sikkertvis det ene Parti til at nedtrykke det andet — Alt for at sikre sig selv Magten og tilfredsstille sin Hærstsyge. Hun benadrede altsaa den føngslede Condé for at bruge ham mod Guiserne og søgte at vinde Huguenotterne ved Forordningen af Januar 1562, som for

første Gang gav dem Ret til at holde Gudstjeneste, dog udenfor Stæderne. Men til at overholde denne Forordning frævedes der en større Myndighed, end Catharina besaab.

Da Frantz af Guise en Søndag drog igennem den lille By Bassy i Champagne, oversaldt hans bevæbnede Folge en huguenottisk Menighed, som holdt Bon i en Lade, og drobte eller saarede flere Hundrede Mænd, Kvinder og Børn. Istedenfor at lide Straf for denne Voldsaad holdt Guise under stor Jubel sit Indtog i det ivrig katholske Paris og tog Høffet tilfange, saa at Catharina ganske maatte bøje sig for hans Villie. Derned begyndte de blodige Religionstrige, der i tredive Åar (1562—1593) ødelagde Frankrig. Ludvig af Condé*), der saae sin Dødsfjende ved Statens Koer, og den ædle, strenge Huguenot, Rigsadmiral Gaspar Coligny udstedte et kraftigt Opraab til deres Troesbrydere om at gribe til Vaaben for at befrie Kongen og opretholde Januarforordningen. Dette virkede som en Krudtråab, der tænder tusinde Miner. Huguenotterne, der under deres usikre Tilstand havde givet deres Religionssamfund en militær Ordning, overrumpledte en Mængde befæstede Øer, ødelagde Helgenbilleder og Alstre, og spredte Marthyrernes Aske for Binden. Da Katholikerne saae deres Allerhelligste forhaanet, opflammmedes de til Raferi og hævnede sig ved frøgtelige Blodbad paa deres Hjemmestede Landsmænd. Hvor det ene Parti sit Overhaand, maatte det andet fortække, saa at man foruden Mord og Plyndring havde Skuet af talrige Familier, der efter Krigens Omvejlinger vandrede nödligende fra Ø til Ø, fra Provinds til Provinds. For at gjøre Frankrigs Ulykke fuldkommen, kaldte begge Partier Ulandet til Hjælp: Philip 2 af Spanien var altid rede til at udstrække sin Haand mod Kjætterne, hvor de end fandtes, og Englanderne og de thyske Protestantter turde ikke lade deres franske Troesbrydere gaae den visse Død imode. I Langden funde dog de i Antal langt svagere Huguenotter ikke staab sig.

*) o: de Nord for Pyrenæerne liggende Levninger af Kongeriget Navarra med Bearn.

**) Se Stamfarle III.

*) thi hans øldre Broder, Anton af Navarra, gik over til Katholikerne og faldt paa deres Side i Krig'en.

Frants af Guise indsluttede med den katholske Hær deres vigtigste Vaabenplads Orleans. Allerede var Belejringen vidt fremstreden, da Guise blev snigmørdet af en huguenottisk Spion, Catharina af Medici, der efter sit frie Hænder, flyndte sig at gjenoptage sin mæglende Rolle og aftalte med Condé Betingelserne for Freden i Amboise (1563). Huguenotterne fuld Samvittighedsfrihed og Ret til at holde Gudstjeneste på Landet samt i et begrænset Antal Øyer.

Libenssaberne var dog altfor oprørte til, at denne Fred kunde oprettholdes, og fra begge Sider førtes idelige Klager over Forurettelser og Voldsomheder. Da nu Catharina begyndte at tage Indrømmelserne i Amboise tilbage, brød Krigen efter ud (1567). Det lykkes Huguenotterne at gjøre sig til Herrer i la Rochelle, en stærk Festning ved Søen, som nu blev deres Hovedplads. De utallige smaa Kampe, som førtes med stigende Vildhed over hele Landet, havde et afvæxlende Udfald; men hver Gang, naar Hærene mødtes i aaben Mark, blev Huguenotterne slagne. Condé blev i en Fægtning omringet og stadt i det Øjeblik, han overleverede sin Haarde, og Coligny led et saa alvorligt Nederlag ved Montcontour, at Huguenotterne bare i den yderste Fare for at buske under. Men intet Øffet af Blod og Gods syntes disse Djævere Mænd for stort, naar det gjaldt om at forsvare deres Tro. Efter ethvert Nederlag rejste de sig i formet Styrke. Forsværkning fra Thysland satte snart Coligny i stand til at rykke frem mod Paris. Da tilbød Catharina af Medici, fortvivlet over sine Sejres Frugtesløshed, Fred i St. Germain en Lape (1570) paa langt gunstigere Betingelser end tidligere: foruden fri Religionsøvelse paa Landet og i en Mængde Øyer tilstodtes der Huguenotterne, som Pant paa Fredens Overholdelse, Ret til at have Garnison i fire Festninger, deriblandt la Rochelle (Sikkerhedsstæder).

Efter denne udmattende Kamp syntes en Forsoning af Partierne at forestaae. Hoffet foreslog et Gistermaal mellem Kongens Søster Margrethe af Valois og Henrik af Bearn, Anton af Navarras og Jeanne d'Albrets Søn, som

ester Condés Død var blevet kaaret til Huguenotternes Overhoved. I denne Anledning samledes næsten hele den huguenottiske Adel i Paris. Coligny blev især modtagen med store Resbevisninger, og Kongen lyttede beundrende til hans Raad: at understøtte Nederlandene i deres Opstand imod Spanien og besegle Freden i Frankrig med udenlandse Sejre. I dydelig Angst over at see sig stadt tilside fattede da Catharina af Medici den Plan, at rydde Coligny af Vejen. Hun forsøgte først at lade ham snigmørde; men da dette mislykkedes, begav hun sig med sin yngre Søn Henrik af Anjou og nogle faa Fortrolige om Natten til Louvre for at drage Kongen med ind i Planen. Hun sparede hverken Taarer, Bonner eller Trusler, indtil hendes falske Tale endelig havde indjaget den ulykkelige, svage Konge en saadan Skræl for Coligny, at han i rasende Hæftighed udbrød: „Saa dræb ham da, men med ham alle Huguenotterne, for at ikke een skal blive tilbage til at bæbre mig det“. Catharina flyndte sig med at fuldføre sit Værk. Efterat Røllerne varde fordelte, førte Frants af Guises Søn Henrik (Bartholomæusnatten den 24de August 1572) en Morderstare til Colignys Velig. Man trængte ind i hans Sovekammer, gjennemborede den ødle Olding og kastede Liget ud ab Binduet for at forhaanes af Pøbelen. Imidlertid kaldte Stormklokkerne Paris's katholske Indbyggere under Vaaben. Indbyrdes hjendelige paa hvide Vaand dræbte de Huguenotterne i deres Boliger eller stodte dem ned paa Gaden. Kongen selv sljæd fra Slottets Binduer paa de Klygtende. Henrik af Navarra, som kun sit Valget imellem Øden eller Messen, affvor paa Skromt sin reformerte Tro. I flere Dage vedvarede Myrberiet, og Paris var forvandlet til et stort Røttersted. For at tilintetgjøre Calvinismen med eet Slag, udgik der Befaling til Provindserne om at følge Hovedstadens Exempel, og blodige Scener foregik rundt om i Frankrig, sjældt flere Stattholdere vægredte sig ved at udføre denne Bøddelstjeneste. Det protestantiske Europa modtog Esterretningen om „det parisiske Blodbryllup“ med Forfærdelse; men i Rom og Madrid holdtes Taklefester for

Kjætteriets Udryddelse. Virkelig vare Huguenotterne en Stund lamslæede af Skæf; mange vandrede bort fra deres Fædrelands blodvædede Jordbund, andre lode sig omvende til Katholiciøm. Men de, som holdt fast ved deres Tro, optog fra Sikkerhedsstæderne paanth den forbitrede Kamp. Henrik af Anjou i Spidsen for den kongelige Hær belejrede forgiøves la Rochelle, indtil han blev udvalgt til Konge af Polen og for en kort Tid forlod Frankrig. Et nyt Parti, de saakaldte Politikere, dannede sig blandt de indflydelsesrigeste katholske Familier, som harmedes over Catharinas alt ødeleggende Styrelse. Da Politikerne for en Tid gjorde fælles Sag med Huguenotterne, stod det halve Frankrig under Vaaben mod Regjeringen. Catharina høstede, som hun havde saact!

Under disse Forhold døde Carl 9., plaget af Samvittighedsnag og blodige Drømme (1574). Hans Broder Henrik af Anjou ilede hemmeligt bort fra Polen for at tage Kronen i Arv (Henrik 3 1574—1589). Men hvad kunde Frankrig vente sig af denne Catharinas Undlingsøn og Medskildige i Bartholomæusnattens Blodbad! Bigot og udsævende, vægelsindet og thranuist, tilskedede Henrik 3 de mest ansete Katholiker for sine afstadelige Undlinger (mignons) og førte Krigen saa jammerligt, at Henrik af Navarra, der efter var gaaet over til Calvins Tro, tilkæmpede sine Troessæller en gunstigere Fred, end de nogensinde tidligere havde haaret (1576). Kongen blev snart Gjenstand for en saadan Foragt, at de mægtigste og dygtigste Katholiker skilte sig fra ham. Den yndede Henrik af Guise stiftede, for paa egen Haand at udrydde Kjætteriet, en katholsk Ligue, som hurtig fik en betydelig Udbredelse. Saaledes stode nu tre Partier i Frankrig mod hinanden: de kongeligtinnde Katholiker, der vare blevne Henrik 3 troe; den katholske Ligue under Henrik af Guise, som forbant sig med Philip 2 af Spanien, og Huguenotterne under Henrik af Navarra. Borgerkrigens Uskyller voldede atter ind over Frankrig (de tre Henriks Krig). Forfærdet over Tingenes Vendring sammenladte Henrik 3 Stænderforsamlingen i Blois og lovede at føre en Udrydelseskrig

mod Huguenotterne; men ingen fæstede mere Lid til hans Øster. Henrik af Guise beredte ham den ene Ydmhgelse efter den anden og stod allerede i Begreb med at indespærre Kongen, for lig Fortidens Majores Domus at regjere i hans Navn, da Kongen sejgt lod ham oversalte og dræbe paa Slottet i Blois (1588). Hvad Henrik 3 havde anset for et Middel til at redde sin kongelige Myndighed, blev hans Fal. Under Carl af Mayenne, Guises Broder, rejste Liguens en aabenbar Opstand — Paris lukkede sine Porte, og Kongen erklæredes for assat. Vorstødt og haaret af sit Folk saae Henrik 3 ingen anden Udvej end at flygte til Henrik af Navarra og Huguenotterne, hvem han saa ofte havde svoret Undergang. Begge Kongerne droge med forenede Stridskraefter mod Paris; men under Belejringen staffede en fanatisk Munke, Jacob Clement, sig Adgang til Henrik 3 og stodte ham en Dolk i Brystet (1589).

De tre sidste Regenter af Huset Valois vare døde uben Livsardinger. Henrik af Bourbon, Konge af Navarra, var den nærmeste Arving til Thronen, da han nedstammede fra Ludvig den Helliges yngre Søn; men Folks Unwillie mod hans Tro var sterkere end Beundringen for hans Tapperhed og ædle Sind. Frankrig vilde ikke lade sig beherske af en Kjætter, og Liguens forsatte til det Yderste Kampen mod Henrik og hans Parti. Dertil kom, at Philip 2 ivrig arbejdede paa at saae den saliske Arvelov ophevet og slasse sin Datter Isabella (Henrik den 2dens Datterbatter) den franske Throne; selv vilde han da blive Frankrigs Protector. Liguens talte sine Tilhængere især i de højere Stænder; Philip paa-virkede de lavere Folkeklasser ved de ham hengivne Munke. Mod disse talrige og mægtige Fjender optog Henrik af Navarra kjælt Kampen om Frankrigs Krone trods sine ringe Hjælpmidler. Da den myrdede Konges Tilhængere forlode hans Armee, maatte han hæve Belejringen af Paris og gaae tilbage til Normandiet. Carl af Mayenne, i Spidsen for Liguens mange Gangs større Hær, fulgte efter for, som han prælende sagde, at fange „Bearneren“. Desto større var Over-

rakelsen, da Henrik, ligesaa udmærket en Heltherre som tapper Soldat, i Slaget ved Ivri aldeles tilintetgjorde Liguens Hær. Paris blev anden Gang indsluttet og utsat for alle Hungersnødens Nædster. Da der imed udbrød Strid imellem Liguens og Philip den 2dens Parti indenfor Murene, vilde Staden sikkert have overgivet sig, dersom ikke Philip den 2dens Heltherre, Alexander Farnese, havde bragt Hjælp fra Nederlandene. Henrik maatte efter høre Belejringen og saae nu Frugterne af sine Kars Kampe tabte. Da tövede han ikke længere med at foretage det Skridt, der ene kunde forsonne ham med Frankrig: han traadte i St. Denys (1593) offentlig over til den katholske Religion. Paris modtog nu med Glæde den retmæssige Konge indenfor sine Mure. Liguens Førere underlæste sig lidt efter lidt, og da Paven havde optaget Henrik i den retroende Kirkes Skjød, ophørte al Modstand. Philip 2 opgav sine Fordringer ligeoversor Frankrigs Enhængtighed og sluttede øsende Freden i Vervins (1598) paa Grundlag af status quo ante.

Freden bragte under Henrik den 4des kluge Styrelse Regedom for al den Nød og Elendighed, som den trebuarige Borgerkrig havde efterladt. Religionspartiernes Forsoning var den første Vetingelse for Frankrigs Lykke. Hertil lagde Henrik 4 Grunden ved Edictet af Nantes (1598), som gav de Reformerte Religionsfrihed, Sikkerhedsstæder og lige Rettigheder med Katholikene. Dernæst blev Agerdyrling, Handel og Fabrikøsen Gjenstand for hans kraftige Omførg, saa at Landet, uagtet Alt maatte stabels fra Nyt af, vokede Nar for Nar i Bestand. De forsøgte Statsindtægter anvendtes til at formindsk Gjælden og forsterke Hæren. I den nye Verden blev Canada besøkt med franske Nybyggere. Henrik den 4des effevarlige, milde Charakter og lykkelige Regjering har staffet ham et smukt Estermæle hos den franske Nation; men Men for at have omstalt Frankrig deler han med sin højbetroede Ven, Marquisen af Sully, der forestod hele den indre Vestryrelse og vidste at staffe de kongelige Anordninger en Lydhed, man ikke var vant til at vide.

Henrik 4 frigjorde sig for den forbærvelige Indflydelse, Spanien havde udøvet ved det franske Hof lige siden Freden i Chateau Cambresis. Tilsidst beredte han sig endog til en stor Kamp imod Spanien og Østerrig; naar det habsburgske Huses Overmagt var knækket, vilde han sikre Freden og Eigevegten i Europa ved et stort, paa Religionsfrihed grundet Statsforbund. Efter at have sluttet Alliance med de fleste protestantiske Magter (Pag. 40), stod han allerede i Begreb med at afgaae til sin Hær, da han blev snigmyrdet paa Gadet i Paris af en katholik Sværmer, Frantz Ravaillac ($\dagger$ 1610).

Ludvig 13, Henrik den 4des og Maria af Medicis Søn, besteg Thronen under sin livet begavede Moders Formynderstab. Sully sit strax sin Afsted; hans nyttige Foranstaltninger (Canalbygninger, Fabriker etc.) standses af Mangel paa Penge, hvormod Millioner udøves til letslidige Prindser og Hoffsels umættelige Undlinger. En Eggelskabspagt imellem Ludvig 13 og den spanske Infantinde Anna vidnede om en fornhet Tilnærmedse til Spanien. Alt faldt saaledes tilbage i den gamle Slendrian, indtil Ludvig 13 kaldte Richelieu til Ministerraadet, hvor han snart blev eneraabende og erhvervede sig en ubegrændset Indflydelse hos den svagelige, til Statsforretninger usikkrede Konge.

Cardinal Armand du Plessis de Richelieu stod i Spidsen for Frankrigs Styrelse fra 1624 til 1642. Hans Maal var simpelt og stort; han vilde i det Indre gjøre Frankrig til et absolut $\circ$: af Kongens Willie alene beherset Monarchi ved at afsænde Huguenotterne og twinge den overmodige Abel til undersaattlig Lydhed, udadtil give Frankrig det gamle Galliens Grænser og begrunde dets Storhed paa Spaniens og Østerrigs Hdmygelse.

Huguenotterne dannede en over det vestlige og sydlige Frankrig vidtforgrenet republikansk Forbindelse med en egen Hær og et eget Skattekøsen; støttebe til Sikkerhedsstæderne funder de til enhver Tid lamme Regjeringen ved bevæbnebe Opstande og berede Staten alvorlige Farer ved Forbund med Ulandet. Dette Forhold var usæneligt med det stærke En-

hedtsmonarchi, som Richelieu vilde slabe. En Opstand, som de uden skælig Grund forsøgte med engelsk Understøttelse, gav ham Anledning til at drage Sverdet. Kampen drejede sig om La Rochelle, hvis Fæstningsværker før havde modstaaet de kongelige Hære, og hvor ogsaa nu en Besælling af krigsvante Adelsmænd og haardfæste Esfolk forsvarede sig med en mageløs Udholdenhed. Richelieu, der selv ledede Belejringen, indesluttede ikke blot Staden fra Landsiden, men sperrede endog Indløbet til Havnene ved en uhyre Dæmning. Horgjæves ankom en engelsk Flade paa hundrede Sejlere for at bringe den udhungrede Stad Undsætning; efter et mislykket Forsøg paa at bryde igennem ved forudsendte Brandere maatte Flaaden vende om med usorrettelig Sag. Da endelig de Kampdygtiges Antal i Staden var formindsket til lidet over 100 Mand, blev et længere Forsvar umuligt, og Rochelle overgav sig efter et Aars Belejring. Huguenotterne mistede deres Sikkerhedsstæder og ophørte at være en Stat i Staten, men de beholdt den ved det nantiske Edict tilstaaede Religionsfrihed paa Kongens Maade (édit de grâce 1629).

Medens denne Kamp berøvede den reformerte Adel Evnen til væbnet Modstand, hvdmøgde Richelieu ogsaa den øvrige militære Adel. Han udsiede Besaling til at løsje alle befæstede Slotte, som ikke behøvedes til Grænsernes Forsvar og kun tjente som tilflugt for fornemme Urostiftere, han inddrog Hofadelens uhyre Pensioner, ophevede Connétablens og Rigsadmiralens uafståelige Embeder og fjernebe Minister, Stattholdere, fortægt enhver, der modsatte sig hans Willie, fra Statsrådene. De misfornøjede Stormænd samlede sig om Kongens Broder Gaston af Orleans og Enkebronnningen Maria af Medici. Fra disse Krebse udgik en Række af Sammensærgelser mod den herskende Cardinal; men de strandede alle paa hans Narvaagenhed, og Hovedmændene for dem, Medlemmer af Frankrigs fornemste Adelsflagter, maatte uden Varmhjertighed bestige Skufotet som Majestætsforbrydere og Oprørere. Richelieus stærke Arm næede lige til Thronens Fuß; Maria af Medici blev forvist og endte sit Liv

i Landsflygtighed. Gaston fik kun Tilgivelse ved en hvdmøg Underkastelse og Oprelse af sine Medsammensverne.

Den franske Krones Magt indstrækkes fremdeles af Embedsadelen. For at slappe Statkammeret Indtægter var det nemlig blevet Skif, at Statsembederne solges for uhyre Summer og gis i Arv mod en aarlig Afgift. Af de rige Bergerfamilier, som havde kjøbt dem, havde dannet sig en afsluttet, civil Embedsadel (noblesse de robe), som i Tid til sin Rigdom, Anseelse og Uafhængighed planmæssig modarbejdede Richelieu. I Spidsen for denne Abel stod Parlamentet i Paris, Rigets højeste Domstol. Da Richelieu pålagde Slatter uden at sammenkalde Stænderforsamlingen *), fandt Parlamentet Anledning til at gjøre Brug af en gammel Ret, det paastod at have, til at nægte Indregistreringen af de kongelige Forordninger og derved berøve dem Lovskraft. Men dels svækkes Parlamentets Modstandsvenne, da Kongen funde fremtvinge Indregistreringen ved sin personlige Nærverelse i Parlamentet (lit de justice), dels bragte Richelieu Parlamentet til Tanshed ved at sænkle og forvirre dets Medlemmer; ja han gis endnu videre og indstrække dets lovmaessige Dommermyndighed ved undertiden at lade Forbrydelser imod Kronen paadømme af „overordentlige Commissioner“, hvil Medlemmer han selv valgte. Overhovedet indstrækkes Richelieu Embedsstandens Selvtændighed, idet han indsatte Intendanter, der vare aldeles afhængige af ham, til at have Opsyn med Finanserne og Politiet.

I Forholdet til Udlændet optog Richelieu Henrik den 4des Plan, at befæmpe det habsburgske Hus i Østerrig og Spanien, og betænkte sig ikke, skønt han var den romerske Stols Cardinal, paa at forbinde sig med Protestantterne i Trediveaarskrigen. Hans første Skridt vare, ved franske Subsidier at sætte Gustav Adolf i stand til at befrige Kejseren, og at slappe en fransk Prinds Hertugdømmet Mantua (den man-

*) Den var sidste Gang før Revolutionen samlet i Begyndelsen af Lubvig den 13des Regjering.

tuanske Arvesølgærig 1631), hvorved Italien efter aabnedes for fransk Indflydelse. Men først efter Slaget ved Nørblingen (1634) begyndte Richelieu aabenbar Krig med Spanien og Østrrig, hvis vigtigste Frugter blev Elsaß's Overbring og Portugals Løsrivelse fra Spanien.

Saaledes fuldkastede Richelieu alle Hindringer, som indre og ydre Fjender opstillede imod hans Politik. Hans eneste Støtte var en shælig og charaktersvag Konge, der ikke engang funde lide ham, men i Erfjendelsen af, at ingen anden var i stand til at føre Frankrig til Vre og Magt, sandt sig i at dele Kronens Glands og overlade dens hele Magt til en Undersaat, hvis klare Overblik, ubøjelige Fasthed og utrolige Virksomhed indgjord ham og Alle lige stor Beundring og Frygt. Men Richelieu oplevede ikke at høste Frugten af sit Arbejde. Han døde 1642 og fulgtes saa Maanedet efter i Graven af Ludvig 13 (1643).

Kronen tilfaldt Ludvig den 13des femaarige Søn Ludvig 14, i hvis Mindrearaighed Enkebrorningen Anna af Spanien blev Regentinde. Hendes Forsteminister, Italieneren Mazarin, førte Regjeringen i Richelieus, hans Værers, Aand, om end ikke med den samme ubøjelige Haardhed. Den westphalske Fred (1648) sikrede Frankrig Besiddelsen af Elsaß. Men Krig med Spanien vedblev og blandede sig med indre Uroligheder i Frankrig, hvor de undertrykte Parlmenter foreneede sig med det misfornøjede Adelsparti om at sætte en Grænde for Kronens altfor store Magt. Denne Forbindelse, som kaldtes la fronde, hilsebed med Jubel af det under Krigshyrerne sikkende Folk, og fra alle Sider forbredes der højt og lydeligt, at Mazarin skulle afflediges. Da Condé, Sejrherrnen fra Rocroi, sluttede sig til Høffets Fjender, saae Regentin den sig nödsaget til at give efter og landsforvisse Mazarin. Fronden forspilde dog snart Frugten af sin Sejr ved inddybes Uenighed. Da Kongen var blevet erklæret myndig, kaldte han etter Mazarin tilbage, og Turenne, der var vunden af Høfset, førte den kongelige Hær mod Paris. Efter en haardnakket Kamp mod Condé, der holdt Forstaden St. Antoine

besat, maatte Turenne vel trække sig tilbage med uforrettet Sag; men da det endelig var blevet tydeligt, at de Hornemme kun hjæmmede for personlige Fordele, og at Borgerkrigen kun forøgede Folsets Elendighed, foregik der en saadan Forandring i den almindelige Stemning, at Kongen ful Opsordring af Borgerne til at vende tilbage til Paris og modtoges med Jubel (1653). Forladt af Alle, flygtede den stolte Condé, hellere end at underkaste sig, til sit Hæderlands Fjender, Spanierne. — Saaledes strandede det sidste alvorlige Forsøg paa at øverge den kongelige Enevælde i Frankrig. Parlamentet prøvede vel endnu engang paa at hæve sin Stemme, men Kongen indfandt sig stødt i Jagtdragt og store Støvler i Forsamlingen og berøvede den med saa, truende Ord Retten til at kontrollere Regjeringens Handlinger.

Den spanske Krig fulgte nyt Liv, da Mazarin indgik Forbund med England. Bethydelige Tab baade tillands og tilspes gjorde endelig Spanien tilbøjeligt til Fred. Frankrig erholdt i Pyrenæefreden (saaledes kaldet, fordi den sluttedes paa en D i den lille Grænbesløb Bidasoa) Artois og Roussillon, og Ludvig 14 øgte den Kong Philip den 4des Datter Maria Theresia, mod at frasige sig al Arvetet til Spanien eller nogen Del deraf. Condé fik Amnesti. Denne Fred var Mazarins sidste Værk; han døde 1661. Ludvig 14 gav ham ingen Eftersøller, men overtog nu selv Frankrigs Styrelse.

§ 5. Spanien og Nederlandene til c. 1660.

Efter Freden i Chateau Cambresis (1559, Pag. 20) saae Philip 2 sig i uforstyrret Besiddelse af det spanske Monarchies vidstrakte, blomstrende Lande. Han raabede over et ham hengivent Folk, over den største og bedst øvede Land- og Sømagt i Europa og over Amerikas Guldmimer; desuden var Habsburgerne i Østrrig og det franske Kongehus hans nærbeslagte Forbundsmedlemmer. Man sagde: naar Spanien rører sig, sjælver Verden. Men saa Hærsters Politik har havt saa ødelæggende Virkninger som Philip den Andens. Han

var en hersleshg og grusom Thran, der ansaae sig for faldet af Gud til at udrydde Kjætteriet og med blodig Strenghed straffede den mindste Modstand fra de Undertryktes Side; thi Folsets Ret og Frihed var i hans Øjne et politist Kjætteri, der ej fortjente bedre Skjæbne end det religiose. Inquisitionen, som han strax satte i Bevægelse, udslettede under Auto-døseernes Lysning ethvert Spor af Protestantismen i Spanien og forhalte den under Carl 5 afbrudte Omvendelse af de saafaldte Moriscos eller Maurernes Efterkommere i Granada. Da Gejstligheden bestyldte dem for, at de kun opfylde Christendommens Ceremonier, men i Hjertet vare den mohammedanske Tro hengivne, ja endog stode i Forbindelse med deres asirianiske Stammefrænber, besalede Philip 2, at de skulde afslævere deres Vaaben, og da dette var skeet, at de skulde glemme deres Sprog og aflægge deres nationale Sæder og Dragt, for at blive Spaniere. Fortvivelsen drev Morisserne til en haabslys Opstand, i hvilken Philips Halvbroder Juan d'Austria adspilte deres udisciplinerede Starer. Efterat en Mængde af dem vare henrettede, blevé de øvrige bortførte til Castilien. Intet laa nærmere for hans „katholske Majestæt“ end at rende hele sin Magt mod Thyrkerne, som havde taget Cypern fra Venetianerne og spillede Mestre paa Middelhavet. Philip forbandt sig virkelig med Benedig, og de Christnes Flaaede under Juan d'Austria tilintetgjorde den thyriske i det blodige Slag ved Le panto (1571); men Philips Mistænkshed mod sin Halvbroder forspilde Sejrens Frugter. Efter Juan d'Austrias Tilbageladelse blevere Spanierne endog fordrevne fra Tunis, og Sørøverierne forhaltes i saa stor en Maalestok, at de christne Stater til sidst, for at slappe Handelen en tvøl som Sikkerhed, maatte betale en vanerende Stat til de thyriske Basalstater paa Africas Kyst.

Paa Philip den Andens Tid var Sebastian, Jesuiternes Følgeren, Konge i Portugal. Han var neppe bleven doyen, før han vilre vise sin katholske Iver ved at erobre og Christine Marocco. Den portugisiske Hær busselsede under for de overlegne Maurere ved Alcazar, og Sebastian selv forsvandt

i Slaget. Da det uegte burgundiske Hus derefter uddøde med hans Onkel, Cardinal Henrik († 1580), gjorde Philip 2 som Emanuel den Stores Dattersøn *) Hordring paa den ledige Throne og overvant sine Medbejlere ved Bestikkelsen eller ved Vaaben. Efterat den spanske Hertugen af Alba, var rykket ind i Lisabon som Sejherre, erkendte de portugisiske Cortes Philip 2 for Konge, imod at Portugal beholdt sin Selvstændighed, en Betingelse, som dog hverken Philip 2 eller hans Efterfølgere overholdt. Portugal blev behandlet som en erobret Provinds og led uerstattelige Tab ved at inddrages i Spaniens Krige. — Phillips Tyranni fremkalde senere en Opstand i Aragonien; men ogsaa her sejrede Castiliens Hære, hvorpaa Justiza blev henrettet og de aragoniske Cortes mistede deres vigtigste Rettigheder. Saaledes undertrykkede Philip 2 Folkesrøhden paa den phrenæiske Halvø. Han var ikke saa helvig i Nederlandene.

De sytten nederlandske Provindser, som hørte til Carl den 5tes burgundiske Arv, betragedes endnu i det 16de Aarhundrede som en Del af Kejserriget (den burgundiske Krebs). Enhver af dem havde sin frie Forfatning. Uden Stændernes Samtykke kunde Landssherren hverken paalægge Skatter eller indføre fremmede Tropper, ligesom intet Embede kunde beklædes af Udlændinge. I Friheden ly blomstrede Handel og Industri, Videnskab og Kunst, saa at Nederlandene dannede den rigeste og lykkeligste Stat i Europa, efterat Italiens Sol var gaaet ned. Da Calvins Lære begyndte at vinde Tidhengere især i de nordlige Staters Borgerstand, føltes snart Trang til at føje Samvittighedsfrihed til de øvrige Goder; men Carl 5 foer frem med Strenghed imod Kjætterne, dog uden at det gjensidige Tillidsforhold mellem ham og hans hære Landsmænd derfor blev brudt; thi han agtede deres Love. Underledes gik det, da Nederlandene tilfaldt den folke og frastødende Spanier Philip 2, der baade vilre udrydde Kjætteriet med Nøde og styre Landet som en spanskt Provinds. Da han

*) Stamtable II.

Bloch, nyere Historie.

egenmægtig gav Besaling til at forstærke det katholske Hierarchi med sjorten nye Bispebømmer og oprette en Inquisitionsdomstol, der skulle straffe Kongens og Kirkens Fjender, opstod her en almindelig Misfornøjelse blandt Katholikene ikke mindre end blandt de Reformerte. Størstedelen af den nederlandske Adel indgik en Forbindelse (Compromis) til Forsvar for Landets Forfatning og overrakte Statholderinden Margrethe af Parma, Philipps Halvsøster*), et Bønsskrift, hvori de under oprigtige Trostabsforskrifter androge paa Inquisitionens Opbævlelse. Dette Skridt havde ingen Virkning og støttede kun Deltagerne Ogenavnet Gueufere (Tiggere), hvilket de strax optog som Partinavn. Men den forbitrede Stemning gav sig Luft i Øbelsloptøjer, hvorved Inquisitionens Øfre i flere Øyer blev befriede med Magt, og en Mængde Kirker og Klostre plyndredes. Skjønt Møligheden snart var gjennoprettet ved Statholderindens Eftergivenhed, troede Philip 2 det nødvendigt at lue Oprørsauden ved den højestre Strenghed og affendte i dette Øjemed den grusomme Hertug af Alba med en betydelig spansk Hær (1567). Ved hans Ankomst ephørte al Sikkerhed for Liv og Ejendom. Den af ham oprettede Domstol, Blodretten faldet, straffede enhver, der blot havde hørt en protestantisk Prædiken, som Kætter, enhver, der ikke blint bøjede sig under det spanske Lag, som Oprører. Skjændige Spioners Angivelse gjaldt for Bevis, og mangen en Anklaget faldt for den blotte Mistanke. Blandt de første Øfre var de ansete Grever Hoorn og Egmont, skjønt de havde vist Kongen store Ejendom. Flere Tusinde Mennesker blev hængte eller brændte; hundrede Tusinde, blandt hvilke den protestantiske Prinds Vilhelm af Nassau-Oranien **), forlod deres Fædreland. Det besindige Folk bar dog længe sine Ridderer med Taalmodighed, indtil Alba før at betale sine Bøder vilde indføre et nyt Skattesystem efter

*) Se Stamtafte II.

**) Han stammede fra det tybiske Fyrstehus Nassau, og Fyrstenhømmet Orange (Oranien) i Sydfrankrig hørte til hans Besiddelser.

spansk Mønster, hvorunder al Handel og Erhverv måtte lide følsligt. Da kom det til en almindelig Opstand. Søguen-serne eller de Landflygtige, der sværmede om paa Havet som Frihættere, overrumpledde pludselig Havnestaden Vriel. Vilhelm af Oranien valgtes af flere nordlige Provindser til kongelig Statholder (1572), og uben at være nogen stor Felt-herre blev han ved sin Uforsagthed og roslige Alvor (hvorför man kaldte ham den Læse) snart Skjolen i den nederlandske Opstand.

Krigen var i fuld Gang, da Philip erkendte, at Albas Sendelse var mislykket, og kaldte ham tilbage. Skjønt de følgende Statholdere gik mindre voldsomt tilbærks, var Nederlandernes Misstilid til Philip 2 blevet for stærk til, at der funde tænkes paa Forsoning. I 1574 laa den spanske Hær for Leyden, hvor Borgerne med Standhaftighed udholdt alle en Belejrings Usheller. Da Staden omsider var bragt til det Yderste, løb Vilhelm af Oranien Digerne gjennemstikke, sejlede under en stærk Nordvest vind op til den og tvang Spanierne til skyndsomt at vige. Til Belsønning for sin Patriotisme fik Leyden et Universitet, som længe blev en berømt Planteskole for Oldtidsvidenskaben. Medens de nordlige, overvejende reformerte Provindser med stor Udholdenhed værgede sig i det af Canaler og Floder gjennemskaarne Land, bragte de raae spanske Soldater, der ingen Sold fil udbetalt, de sydlige, overvejende katholske Provindser til Fortvivelse ved frugtlige Brandstætninger. Det lykkeses da Vilhelm af Oranien at forene samtlige nederlandske Provindser til en Overenskomst i Gent (1576), hvor man tilfagede hinanden gjensidig Visstand til at udjage de spanske Tropper og standse al Forfølgelse for Religionens Skyld. Disse Betingelser maatte Philips Halvbroder, Juan d'Austria, der samme Åar ankom fra Spanien, gaae ind paa, for at blive anerkendt som Statholder; men det viste sig snart, at han kun havde gjort det paa Skrømt, for at vinde Tid til at samle Tropper, saa at Krigen brød ud igjen. Den unge ørgjerrige Prinds døde allerede 1578 og efterlod det spanske Herredømme vallende i alle

Provindser. At det ikke gif aldeles tilgrunde, skyldtes hans Eftersølger, Alexander Farnese, Margrethe af Parmas Son, en udmerket Hælsherre og fuldendt Statsmand. Hans første Skridt var ved sinlæ Venyttelse af Religiønsrådet imellem Norden og Syden at bevæge de ivrig katholiske walloniske Provindser til at underkaste sig. Da Forbundet i Gent saaledes var sprængt, bragte Vilhelm af Oranien for at redde, hvad rebbes kunde, en fastere Forbindelse ifland imellem de syv reformerte Provindser Holland, Gelderland, Zeeland, Utrecht, Overijssel, Friesland og Grøningen. Denne Union i Utrecht (1579) blev Grundlaget for de forenede Nederlandes eller — som den efter Hovedlandet ofte kaldes — den hollandske Republik. Oprørrets Formaal var endnu at sikre sig politisk og religiøs Frihed, uden at anfægte Landsherrens Ret. Først da Philip 2 erklærede Vilhelm af Oranien fredlös og satte en Pris paa hans Hoved, nylede de forenede Nederlande ikke længere med at opsigte Tyrannen Huldslab og Trostlab.

Midlertid rykkede Alexander Farnese frem fra de walloniske Provindser og underkastede sig dels ved Magt dels ved Overtalelse de rige Stæder i Flandern og Brabant. Kun Antwerpen udholdt en lang og mindeværdig Belæring. Farnese havde slaaet Bro over Schelde og derred afslaaret al Tilsørel, saa at Stadens Frelse beroede paa denne Broes Tilsintetgjørelse. Et forsøg, der gjorbes med et Mineskib, lykkedes tildels, og mange Spaniere omkom ved Explosionen; men de Belærede fulgte Underretning herom for sidste til at kunne drage Nutte deraf. Antwerpens Fall (1585) afgjorde de sydlige Provindzers (Belgiens) Skæbne. Efterat de var underkastede det spanskeлаг, blev Protestantismen ubrybbed af Jesuiterne, og Stædersnes Beistand daledede ned fra den tidligere Højde. — Udsigterne for den unge hollandske Republik varé derefter kun mørke. Den havde mistet sin Stifter og Leder, da Vilhelm af Oranien faldt for en Snigmorders Haand (1584); nu stod Spaniens overlegne, fortæffelig anførte Stridskræfter beredte til at overstride Maas. Uagtet den

højtstræbende Morits af Oranien *) værdigen udfyldte sin Farbers Blads som Statthalter, var det ikke til at vente, at han skulle kunne holde Stand mod Alexander Farnese. Da afværgedes Faren ved et Brud imellem Spanien og England. Philip 2 havde længe staet paa en spændt Tid med Englands protestantiske Dronning Elisabeth. Hun havde afslaaet hans Egteskabstilbud — Protestantismens Sejr i Skotland var tildels hendes Værk — de engelske Sømænd forstyrrede den spanske Handel paa Colonierne i Amerika ved driftige Raperier. Da Elisabeth endelig vovede at sende et engelsk Hjælpecorps til de oprørste Nederlande og lod den katholiske Dronning Marie Stuart (Pag. 79) henrette, kjendte Philips Harme ingen Grænser. Lig Middelalderens Konger lod han sig af Paven tilkjende den balsyde Dronnings Land og foretog i alle Spaniens og Portugals Havnne omfattende Rustninger mod England, denne Protestantismens Hjørnesten, hvis Faldb nødvendigvis vilde drage Nederlandenes efter sig. Da Flaaden var færdig, talte den 130 Skibe af en ukjendt Størrelse og rummede 15000 Mand Landtropper; Philip kaldte den i grønselført Overmod „den uovervindelige“. Medina Sidonia, en spansk Grande, der overtog Commandoen, fulgte til at anløbe Nederlandene og forene sig med Alexander Farnese, som havde truffet alle Foranstaltninger til at landsætte 30000 frigsvante Soldater i England. Men fra den Dag af, at den uovervindelige Flaade stak i Søen, blev den uophørlig forfulgt af Storm, og da den omsider viste sig i Canalen, maatte den bestaae en næppe uheldige Kampe imod de hjælle engelske Admiraler Howard og Drake. Idelig omværmende Hjernen, benyttede de erfarene engelske Sømænd enhver Fordel, som vind og Vejr gav deres lette, hurtigsejlende Skibe til at afføjre de lidet bevægelige spanske Kolosser eller ødelægge dem ved fasthæftede Brandere. Efter en ulykselig Kamp ved den flanderske Kyst opgav Medina Sidonia hele Angrebsplanen (1588) og forsøgte at vende tilbage Norden om Skotland. Her fastede

*) Opkaldt efter sin Morfarer, Churfyrst Morits af Sachsen.

nhe Storme Skibene imod Klipperne, saa at kun en ringe Del af den uovervindelige Flaade naaede tilbage til Spanien i en hñselig Tilstand. Efter dette Nederlag sank Spaniens Dethydnning som Smagts mere og mere. Engländerne bleve de angribende, gjorde uhøre Øhite i de amerikanske Farvande og plyndrede ved en dristig Landgang selve Cadix.

Holland truedes endnu af Spaniens usædelsede Landmagt; men helbørs opsatte Philip for anden Gang sine oprørre Undersætters Undertvingelse for at udføre en anden Plan. I det Haab at sætte sin Datter Isabella paa Frankrigs Throne, bød han Alexander Farnese at undsætte Paris og bekæmpe Henrik 4 (Pag. 58). Da Alexander døde (1592), og hans Efterfølgere varé uden Dygtighed, kunde Hollands Frihed betragtes som sikret, saameget mere som dets Magt paa Søen var i rask Tilstagen. Medens Spanierne og Portugiserne forbeholdt sig selv Enhændelen paa Colonierne, havde Hollænderne hñtil hentet de indiske Varer i Lissabon og omsat dem hos de nordlige Nationer. Philip 2 haabede at stoppe denne Beslæbskilde ved at lukke sine Havné for dem, men bevirkede kun, at Hollænderne selv anstrengte sig for at finde Søvejen til Indien. Efter flere forgjæves Forsøg paa at finde en nordvestlig Gjennemfart lykkedes det endelig Cornelius Houtmann, omrent 100 Aar efter Vasco de Gama, at omseje det gode Haabs Forbjerg og saa at sige for anden Gang opdage Søvejen til Ostindien. Der oprettedes et nederlandsf Handelscompagni, som fil Eneret paa den ostindiske Handel, og Krigen førtes derefter levende i de indiske Hove, hvor Hollænderne esterhaanden gjorde sig til Herrer og forobrede Portugiserne fra deres vigtigste Colonier.

Philip den 2dens sidste Gjerning var at gjøre Afskæld paa Frankrigs Krone (Fred i Verbins 1598). Samme Aar døde han af en frygtelig Sygdom. Indesluttet i sit Arbejdslammer i det mørke Slot Escorial*), som han havde op-

* Dette var Philips sædvanlige Opholdssted, medens han i øvrigt gjorde Madrid til Regeringens Sæde.

ført til Minde om Sejren ved St. Quintin, havde han forgjæves søgt at kue en halv Verden under et mistænkeligt og grusomt Despoti, for hvilket hans egen Familie end ikke blev forstaanet (Don Carlos, Juan d'Austria); han efterlod Spanien og Portugal udtrømt og forarmede. Det bedste Bevis herpaa var Befolningens Formindskelse og Klosterenes vogende Antal. Handel og Industri var i den Grad ødelagt ved Englændernes Kaperier og Smuglerier, at Colonierne kun henteede en Tienbedel af deres Forbrug i Moderlandet, og dette tilsidst ikke engang frembragte Tilstrækkeligt til sit eget Behov. Det var forgjæves, at Sølvflaaderne slap uskadeligt ind til Cadiz; det ædle Metal gif lige saa hurtigt ud af Spanien, som det kom, og begge Indiernes Beboerster funde tilsidst ikke betale, hvad han skyldte.

Kun den nationale Digtekunst blomstrede som en Efterblang af Ribbertidens Helteaab. Portugiseren Camoens, der først havde kjæmpet imod Maurerne og siden levede i Indien, skildrede Vasco de Gamas Bedrifter i et begejstret Digt, Lusiaden. Spanieren Cervantes, der mistede en Arm ved Lepanto og en Tid var i thrkisk Slaveri, spottede i den verdensberømte Roman Don Quixote over dem, der vilde kalde den hñbøde Ribbertid tillive. Den højeste Udvilting naaede det spanske Drama ved Lopez de Vega, der frev c. 2000 Stykker, og hans yngre Samtidige Calderon.

Under Philip den 2dens Son Philip 3 (1598—1621) sank Spanien dybere og dybere. Den svage Konge lod sine umættelige Hndlinger udfuge Landet, og den fanatiske Gejstlighed overtalte ham til at fordrive 800,000 Morisler, hvoreud Landet blev berøvet sine flittigste Haandværkere og Agerdyrkere. Rundt om i Castilien laae nu Marler øde og Landsbøyer i Ruiner. Under disse Omstændigheder var det umuligt at fortsætte Krigen. Der sluttedes (1604) en Fred med England og (1609) en Stilstand paa 12 Aar med Nederlandene, hvori Philip 3 forelsbig anerkendte de syv Provinzers Uafhængighed.

Philip 4 (1621—1665) gjenoptog ikke blot Kampen med Nederlandene efter Stilstandens Udløb, men deltog ogsaa som

Kejserens Forbundsfælle i Trediveaarskrigen. Følgerne af at ville oprettholde en Stormagts Rolle, der ikke længere svarede til Statens Evne, udebleve ikke. Michelieb ydmhægde Spanien i den mantuaniske Arvesølgelrig (1631 Pag. 61); Portugal, hvor Tabet af de indiske Colonier ret havde vakt Nationalshabet mod Spanien, gjorde sig uafhængigt (1640) under Johan af Braganza; selv de ultrigeske Neapolitanere vovede under Fissleren Massaniello en kort Opstand. Krigen i Nederlandene kunde under disse Omstændigheder kun føres mod. I den westphalske Fred anerkendtes Republikens Uafhængighed (1648). Krigen fortsatte endnu i en Warcæfe mod Frankrig og dets Forbundsfæller, Englænderne, som erobrede Jamaica. I Phrenærfreden affstod Spanien Artois og Roussillon til Frankrig (1659). Spanien var ved Philips d. 4des Død (1665) et Rige uden Liv og Kraft.

Under Kampen med Spanien havde de forenede Nederlande ordnet deres Statsforfatning, hvortil især den lyndige Storpensionær*) Olden Barneveld bidrog. Provindserne beholdt hver sin særskilte Forfatning ligesom hithil. Den lov-givende Magt i de fælles Unliggender (Land- og Sømagten, de ubenrigste Forhob) overdroges til Generalstaterne, en Forsamling af Provindernes Deputerede. Den udøvende Magt erholdt Statholderen, hvis Post forblev i den oraniske Familie. Den reformerte Religion erklæredes for Statsreligion. I det Holland saaledes var en Blanding af Monarchi og Republik, bannede der sig paa en naturlig Maade to politiske Partier, et oranisk, der gif ud paa at forøge Statholderens Magt og havde sin Støtte i Landhæren, og et republikansk, der ønskede Statholderposten helt affastet og især var talrigt i den rige Borgerstand og i Marinen. Denne politiske Uenighed kom til et voldsomt Ubrud i Anledning af en religiøs Strid om Prædestinationslæren, som en Professor i Leyden, Arminius, vilde forklare paa en mildere Maade, end Calvin havde gjort. Herimod optrædte en anden Professor i Leyden,

Gomarus, i Spidsen for de strenge Calvinister, hvortil Størstedelen af Gejstligheden hørte, der sik fin Uddannelse i Genève. Hertug Morits sluttede sig til dette Parti, fordi den republikanfsinnde Olden Barneveld forsvarde Arminianerne. Paa en Synode i Dordrecht blevé disse Sidstnævnte forfættrede, og den forhente Olden Barneveld døde paa Skafotet som Offer for Morits's Had. Derimod udmærkede Hollænderne sig senere fremfor andre Nationer ved religiøs Tolerance.

Efter Morits's Død (1625) behædte hans begavede og ødle Broder Frederik Henrik, Colignys Dattersøn, Statholderposten († 1647). Krigen fortsatte med lige Held tillands og tilføjes, indtil Republikens Uafhængighed anerkendtes i den westphalske Fred (1648). De nordlige Dele af Flandern, Brabant og Limburg, de saaledte Generalitetslande, affstodes til Holland, og Schelde erklæredes for spærret, en Bestemmelse, som bevirkede, at Antwerpen sank mere og mere, og Verdenshandelen flyttedes til Amsterdam. — Efter Frederik Henrik var hans Søn Vilhelm 2 Statholder; men da denne døde (1650), blev Posten ubesat, fordi hans Søn, den senere berømte Vilhelm 3, var et spædt Barn. Som en Følge af en Søkrig med England (1652—1654) erklæredes endog Huset Oranien for udelukket fra Statholderskabet. Storpensionären af Holland, Johan de Witt, styrde da Republikens Unliggender med udmærket Dygtighed i tyve Aar og gjorde sig fortjent ved en kraftig Udvilting af Søværnet. Krigen mod Portugal vedblev også efter dette Riges Adstillelse fra Spanien, indtil der 1661 sluttedes en Fred, hvori Nederlandene beholdt alle deres Erobringer i Indien. Det østindiske Compagni besad da faste Handelspladser paa Molukkerne, Java (Batavia, Generalgouvernørens Sæde), Malacca og Ceylon, hvorfra de Indsøde bleve holdte i et strengt Slaveri og ubarmhjertig udspistes, for at yde deres vindeslæge Herrer de til Handelsen fornødne Produkter af Krydernerfliser, Peber, Canel osv. Medens der til disse Colonier ikke stede betydelige Udvandringer fra Moderlandet, anlagdes derimod en nederlandsf Ager-

*) Saaledes fæsttes den første Statsmand i Provindsen Holland.

byrkningscoloni ved det gode Haabs Forbjerg, en bekvem Station for Østindiesfarerne. Colonialhandelen, Sildefiskeriet og Hvalfangsten paa de nordlige Høje, Handelen paa Østersøens Havn, som arvedes efter det hensygnende Hanseforbund, samt en blomstrende Industri (Uld- og Kærredsmænufakturer) opdyngede umaadelige Rigdomme i Nederlandene og gav den lille Republik en høj Velhdning blandt Europas Stater. Fra Midten af det 17de Aarh. maatte Nederlandene dele Herredømmet paa Havet med England. Disse to Sømagter stode en Tid som Medbejllere mod hinanden, indtil Fællesslab i politiske, religiøse og mercantile Interesser forenede dem til Samvirket, navnlig mod Frankrig.

Det virksomme Liv, der herskede i Nederlandene, afferjede sig ogsaa i Videnskabernes og Kunsternes Opblomstring. Det hollandske Sprog *), en plattydsk Dialekt, uddannedes til Skriftsprog. Dog var den nationale Literatur ubetydelig i Sammenligning med den kerde, navnlig den philologiske. Hugo Grotius, der blev dømt til livsvarigt Fængsel som Læshænger af Arminius, men fristes ved sin Hustrus Snildhed, er blevet berømt ved sit Værk de jure belli & pacis, ligesom han ogsaa beskrev den nederlandske Opstand. De nederlandske Malerskoler havde ypperlige Repræsentanter i Belgierne Rubens og van Dyk og Hollænderen Rembrandt.

§ 6. England til 1660.

Medens det engelske Folk, træt af Borgerkrigen mellem den røde og hvide Nose, med hele sin Over lastede sig over Fredens Ærætter, herskede Henrik 7 (1485—1509), den første af Tudorernes kraftige Slægt, med en Mhndighed, som langt overgik de tidligere Kongers, ja ofte ubartede til

*) I de spanske Nederlande trængte det franske Sprog mere og mere frem som alle Dannedes Sprog. Det spanske Sprog, beslægtet med det hollandske, holdt sig som Følleprogs, men til indtil den nyeste Tid kun en ubetydelig Literatur.

despotistisk Vilkaarighed. Henrik 8 (1509—1547), endnu mere selvraadig end Faderen, afgjorde de vigtigste Statsaager efter sine Unner, medens han sjænlede sin farlige Gunst til forskjellige Hndlinger, af hvilke den smidige Wolsey fra simpel Herkomst svang sig op til Cardinal og i en lang Karrelle ledede Statens Ansiggender. Deltagelsen i den hellige Ligue (Pag. 13) og senere i Carl den 5tes Krige mod Frantz 1 (Pag. 16 og 19) tjente formedest Kongens Ustadighed ikke til at forøge Englands endnu ubetydelige Indflydelse paa Fastlandet. Bigtigere var de kirkelige Forholds Udvikling i England. Henrik 8 havde faaet en theologisk Dannelse, hvoraf han var meget stolt, og blev derved en heftig Modstander af Reformationen, der naturligvis vandt megen Deltagelse i John Wickiffs Fædreland; han udfoldede endog sin scholastiske Lærdom i et Stridskrift mod Luther (de septem sacramentis), hvorfor Paven tillagde ham Hædersnavnet Troens Forsvarer. Denne Rettroenhed hindrede ham dog ikke i at brhde med Paven. Henrik var gift med sin eldre Broders Enke Catharina, Ferdinand den Katholikes Datter, og havde med hende Datteren Maria. Da han efter 20 Aars Ægteslab blev indtagen i den smukke Høf Dame Anna Boleyn, fil han med Et Samvittighedsstrupler over sit Slægtstab med Dronningen — thi Kirkeretten forbød Giftermaal mellem Besvogrede — og overdrog til Cardinal Wolsey at udvirke en Skilsmissedom hos Paven. Men Clemens 7 nglede med at foretage et Skridt, som maatte fornærme den mægtige Kejser Carl 5, Catharinas Søstersyn *). Utaalmodig herover lod Henrik først sin Breve gaae ud over Wolsey, der blev assat, fordi han ikke havde vist den tilbørlige Omsorg for at fremme sin Herres Willie; dernæst henvende han sig paa Paven ved at tiltrive sig de kirkelige Afgifter, der hidtil gif til Rom, ja foretog endelig det afgjørende Skridt, at erklære sig for den engelske Kirkes Overhoved. En Erklæring af nogle Bislopper og Metropolitane til Gunst for Skilsmissen blev anset for syldest-

*) Se Stamtable II.

gjørende; Anna Boleyn ophøjedes til Dronning og fødte snart efter Datteren Elisabeth. Det varede dog ikke mangeår, før den ustadige Konge satte en ny Kjærlighed, hvorpaa Anna Boleyn blev henrettet paa en falsk Beskyldning for Ulroslab; Johanna Seymour indtog hendes Plads, men døde efter at have fjænket England en Thronarving, Edvard. En fjerde Dronning, som Henrik havde valgt efter et smukt Portræt, blev forstukt, fordi hun ikke svarede til Forventningerne; en femte blev henrettet for Ulroslab; den sjette og sidste undgik hun ved Snildhed at blive dømt som Kjætterske.

Henrik den 8des Wilkaarighed indskrænkede sig ikke til hans Dronninger og Indslinger alene. Efter at have løst Forbindelsen med Rom, opførte han i Kraft af sit geistlige Overherredømme de forsaldne Klostre og beringede Kronen med deres Guds; men han oprettholdt isvrigt den katholske Kirke og sammenfattede dens Hovedrådomme i sex Artikler, som ved en Parlamentsact blev gjort til Troesnorm. De, der vægrede sig ved at antage disse Artikler eller sværge ham Suprematseden, blev forfulgt med stor Grusomhed, hvad enten de var Protestantter eller Papister. Men ved Henrik den 8des Død (1547) og Edvard den 6tes Thronbestigelse falst dette uholdbare System. Da det viste sig nødvendigt at vinde et af Religionspartierne, begyndte Edvard Seymour, Protector under Edvard den 6tes Mindrearrighed, ved Hjælp af Erkebiskop Cranmer at indføre den protestantiske Kære. Den svagelige Konges tiblige Død (1553) afbrød altet dette Værk. Henrik den 8des ældste Datter Maria (Dronning 1553—1558), der både ifølge Herkomst og Opdragelse var ivrig katholsk, satte de kirkelige Forhold paa den gamle God og anerkjendte paamh Pavens Supremati. Derhos blev Protestantterne forfulgt med en Grusomhed, der har skaffet Maria Tilnavnet den Blodige. En Mængde af dem flygte til Tyskland og Schweiz; blandt de farlige Øfre, der døde paa Balet, var Erkebiskop Cranmer. Prinsesse Elisabeth blev holdt under strengt Opsyn af sin mistænkelige Søster og undgik hun ved flugt Forsigthedsden hørfeste Fare. Marias

Ugtesslab med Philip 2 af Spanien indvilledte hende i en Krig med Frankrig, som kostede England Calais (Pag. 20). Dette Tab skal have været en medvirkende Urfag til hendes Død.

Efter at have tilbragt en glædeløs Ungdom hilsedes nu Elisabeth, Henrik den 8des og Anna Boleyns Koge og mandige Datter, som Dronning i det samme Tower, hvor hun nylig havde siddet som Fange. Allerede paa Grund af sin Herkomst, der af Katholikerne maaatte ansees for uegte, var hun henvist til at føge sin Støtte hos Protestantterne. Hun stred derfor strax til at gennemføre Reformationsværket paa den under Edvard 6 lagte Grundvold, saaledes at Kro-nens Overherredømme over Kirken fornødnes og den reformerte Troestere fastsattes i 39 Artikler. Dog bevaredes Meget af den katholske Gudstjenestes Pragt og Ceremonier, ligesom Kirken vedblev at bestyres af Erkebiskopper og Biskopper med en betydelig geistlig og verdselig Mhndighed (store Indkomster, Sæde i Overhuset). Den engelske Kirke har deraf haaret Navn af den biskopelige eller episkopale Kirke. Denne ved Uniformitetsacten af 1562 fastsatte Ordning blev det gjort til Pligt for Alle at underkaste sig. I Tidens Aand, som krævede Enhed i Religionen saavel som i Staten, toges haarde Bestemmelser mod dem, som svæge fra Statskirken (Dissenter, Nonconformister). Imidlertid vedblev ikke blot Katholikerne at danne et stort Parti i England; men ogsaa Puritanerne eller de strengere Protestantter (især de fra Schweiz tilbagevendende Flygtninge, der havde levet sig ind i det calvinistiske Kirlevæsen) forkastede Statskirken, fordi den ej syntes tilbørligt renset for det katholske Afguder. Forholdene til Udlændet, navnlig Skotland og Spanien, voldte Dronningen lige saa store Banskeligheder, som de indre. I begge Henseender havde hun en tro Støtte i den arbejdshyggtige, ilige William Cecil (Lord Burleigh), der stod ved hendes Side næsten under hele hendes Regering som den mest betroede Raadgiver.

Skotland var neppe endnu trædt ud af den middelalderlige Raahedstilstand. De mægtige Adelsmænd, af hvil-

Midte den stuartiske Kongefamilie var fremgaet, betragtede sig som frie Herrer paa deres Godser og udkämpede private Fejder i Spidsen for deres Vasaller. Derimod havde Kongedømmet sin bedste Støtte i den katholske Gejstlighed, hvorför Kong Jacob 5 († 1542) ogsaa trængte Reformationen tilbage ved grusomme Forfølgelser. Døsto stærkere rejste denne sig, medens Jacobs Enke, Maria af Guise, førte Regentskabet for deres Datter Maria Stuart, der opdroges ved det franske Hof. Den dørøve Johan Knox, som i Genève havde tilsagnet sig Calvins Lære og strenge Grundsatninger, vendte paa den Tid tilbage fra Landsbygden og satte det slottse Folk i Bevægelse ved heftige Prædikener imod den romerske Kirkes Afguder og Forskud. Det kom til et af England understøttet Oprør, under hvilket Regentinden døde (1560). Parlamentet i Edinburgh vedtog samme Åar Indførelsen af den presbyterianiske Kirke o: Calvins Troesbekjendelse og republikanske Kirkesforsatning, ifølge hvilken Menighederne valgte deres Sтыrere (Præster og Lægfolk i Forening), og den højeste kirkelige Magt tildeles Menighedsraadenes Generalforsamling, hvis Beslutninger Kongen var forpligtet til at udføre. De slottse Presbyterianere krævede, ligesom de engelske Puritanere, den største Simpelhed i Guds-tjenesten, viste den største Strenghed i Sæder og hadde selv de uskyldigste Forfølgelser.

Kort efter vendte Maria Stuart, da hun havde mistet sin Mand, Frantz 2 af Frankrig († 1560), tilbage til sit Arverige, hvor hun maaatte bekæfte den foretagne Kirkereform; neppé fil hun lov til at beholde den katholske Messe for sig og sin Høfstat. Den unge, livsglade Dronning sollte sig fremmed imellem sine alvorlige Undersaatter; de forstode ikke hverandre, og hendes franske Sæder og muntre Levemaade paadrog hende offentlig Dabel af de strenge Presbyterianere. Det blev derfor snart Marias Indlingstanke at gjenopresse Katholismen og den funktionale Kongemagt. Med denne Plan for Øje sogte hun at vinde den slottse Adel ved at øgte sin Fætter Henrik Darnley og knyttede Forbindelser med Philip 2 af

Spanien for at have den nødvendige Stridsmagt til sin Maabighed. Men den raa og sorfængelige Darnley passede kun set for sin aandrige og dannede Hustru; han følte sig fornærmet over, at Maria sjænlede sin Sekretær, Italieneren Rizzio, større Indflydelse paa Regeringen end ham selv, der maaatte nojes med det blotte Kongenavn. Der stiftedes da en Sammensværgelse mellem den katholske Darnley og flere protestantiske Vorber om at styrke Rizzio og frelse den protestantiske Religion. De infandt sig bevæbnede i Marias Værelser paa Holyrood Palace, lagde for hendes Øjne Haand paa Rizzio og myrde ham. Den dybt krænkede Dronning hengav sig nu ganstil til Farlen af Bothwell, hvis Trofast og evenhrlige Mod indgjord hende Tillid og snart en libensfabelig Ægerlighed. Darnley blev dræbt, da han laa syg i et ensomt liggende Hus udenfor Edinburgh, og Huset blev sprængt i Lusten. Uagtet Alle vidste, at Bothwell var Ejerningsmanden, sjænkede Maria ham dog sin Haand og Skotlands Krone. Da rejste Adelen en almindelig Opstand mod det forbryderiske Egtepar, hvorved Bothwell blev forjaget og Maria indespærret paa et Bjergslot, medens Kronen overdroges til hendes og Darnleys eldste Søn Jacob 6 (1567). Uslykken havde dog endnu ikke nedslaaet den hjælle Dronnings Mod. Efter at være undvegen fra Hængslet, ankom hun under mangehaande Farer til England, opfyldt af Haab om at finde Hjælp mod sine oprørste Undersaatter. Men det var ikke tænkligt, at Elisabeth skulde række Haanden til Protestantismens Undertrykkelse i Nabolandet eller begunstige en Medbætterinde, som af det katholiske Parti blev anset for berettiget til den engelske Throne *). Hun lod Maria sætte i Forvaring og forlangte, at hun skulde rense sig for Deltagelse i Darnleys Mord. Medens denne Undersøgelse stod paa, blev England holdt i stadiig Uro og Spænding ved Mordforsøg mod Dronningen, ved Opstande og Sammensværgelser, som gik ud paa at sætte Maria paa Thronen. Faren forsøgedes ved udenlandske Magters Deltagelse, og da den fangne Dron-

*) Se Stamtaale III.

ning overbevistes om at være Medrider i alt dette, lod Elisabeth hende endelig dømme for Højsøræderi og henrette i Fængslet (1587).

Dette Skridt bevirkede, at den sjældelige Spænding, som hersede mellem den protestantiske og den katholske Hovedmagt, England og Spanien, gik over til aabenbar Krig (Pag. 69). Den Fare, hvormed den uovervindelige Glaade truede Englands Religion og Frihed, vakte Folks krigerske Vand. Alle som En rejste sig for at afværge det spanske Tyranni, Katholiker og Protestanter lappedes om at vise deres Kærlighed til Fædrelandet; Dronning Elisabeth selv opbød Folkevæbningen, blev paa Glaadens Udrusning og opflammede den nationale Begejstring ved sit usorfærdede Mod. Da den uovervindelige Glaade var bukket under (1588), var ikke blot al Fare for en Landgang forsvunden, men det engelske Folk havde fattet, at dets Fremtid var knyttet til Søen. Der påaf fulgte en Mæle heldige Søforetagender mod Spanien, under hvilke dristige Sømænd viste det engelske Flag paa alle Hove. Blandt dem er især Frants Drake blevet berømt som Verdensomsejler og Fribrytter. Et østindisk Handelscompagni i London oprettedes ved en Forening af Kjøbmænd, og Walter Raleigh førte den første engelske Colonii til et Landskab i Nordamerika, som han kaldte Virginien til Minde om Dronningens ugjorte Stand. Døsaa det engelske Fabrikøsen (Udmannsfabrik) tog et betydeligt Opgang ved Indvandring af Nederlændere, der flydede for det spanske Yag.

Under de idelige Stridigheder, som i Middelalderens Tid sandt Sted mellem de engelske Indvandrere og den irske (celtiske) Befolknings, var Krenens Herredømme over Irland blevet indskrænket til nogle få faste Punkter af Øen. Først fra Henrik den 8des Tid begyndte de halvwilde irske Småsyrster at høje sig for den engelske Statholder i Dublin; men da Elisabeth vilde indføre den protestantiske Religion, grebe de katholske Irlandere paanly til Vaaben. O'Neal, Greve af Tyrone, stillede sig i Spidsen for Opstanden og trang Dronningens Undling Essex, der var sendt over med en betydelig Hær, til et usor-

delagtigt Forlig. Da Essex derved troede sin Undest forspildt, forlod han uden Tilladelse sin Post, ilede til London og forsøgte her, fortvivlet over Dronningens Rusle, en ubesindig Opstand, som bragte ham paa Skafotet. De følgende Statholdere bragte Irland til fuldstændig Underkastelse (1603).

Reformationens Indsørelse vakte i England som andetsteds nyt Liv i Videnskaber og Literatur (Pag. 34). Elisabeths Tid tilhører den berømteste Forfatter i den engelske Nationalitteratur, den i Sørgespillet som i Lykspillet uovertrufne William Shakespeare.

Den engelske Statsforfatning havde endnu ikke antaget saa bestemte Forme, som den senere har faaet. Vel tillom der utvivlsomt Parlamentet Met til at bevilge Skatter og indgive Besværinger til Kongen; men Grænderne for den kongelige Myndighed vare forsvrigt saa vagt affstukne, at Elisabeth, ligesom de andre Regenter af Huset Tudor, i mange Henseender funde udøve et næsten despotisk Herredømme. Parlamentet lagde hende saa meget mindre nogen Hindring i Vejen, som hun agtede de bestaaende Love, og hendes kraftige nationale Regering iøvrigt havde Folks udelte Bisald. Først i Slutningen af Elisabeths Regering viser der sig Begyndelse til Strid imellem Kronen og Parlamentet. Da nu al Fare for udenlandske Angreb var overstaaet, gjorde Underhuset sig til Talsmand for den almindelige Uwillie over, at Dronningen (ved Monopolafslag) stafede sig Indstægter paa Folks Belostning. Elisabeth havde den Selvbeherskelse at give efter for Underhusets Besværinger og viste ved at agte Landets offentlige Menning en Vei, som hendes Efterfølgere havde gjort vel i at følge.

Elisabeth døde (1603) i en høj Alder, efter at have tilbragt sine sidste Aar (siden Essex's Død) i Lungsindighed. Hendes kærvelige Svagheber, Forståelighed og Behageshygge, træde i Skygge for den kraftige Statskunst, hvorved hun hævede England til en stærk og frugtet Magt i Europa. Jacob 6 af Skotland, Darnleys og Maria Stuarts Søn, var af den

bøende Dronning anerkjendt som Arving til England*). Da ingen Indvendinger rejstes herimod, hverkantte han som Jacob 1 paa en fredelig Maade Foreningen af Englands og Skotlands Kroner, hvorom der tidligere var ført saa blodige Kampe. I Rigernes indre Unliggender stete ingen videre Foranbring; elhvert af dem beholdt sit særskilte Parlament og sin egen Kirkeforsfatning; men nagtet Kongen var skotsk, blev England dog ved sin Rigdom og større Befolning Hovedlandet.

Jacob 1 (1603—1625), Stamfaderen til det stuartiske Hus paa den engelske Throne, var indstrenket af Forstand, høvmodig over sin ophøjede Stilling og indbildst af sin Lærdom; hans Charakter var svag og vankelmodig, hans Væsen fejtet og uden Overbighed — lutter Egenstæber, der maatte nedstemme den Krefthgt, hvormed det engelske Folk var vant til at betragte Kronens Værer. Opdraget i de protestantiske Lærdomme, oprettholdt Jacob 1 den biskopelige Kirke, hvis Afhængighed af Kronen behagebe ham i lige saa høj en Grad, som den presbyterianiske Kirkes republikanske Forsfatning var ham modbrydelig. Ikke desto mindre stødte han netop ved sin Optreden i de kirkelige Spørgsmaal alle Partier fra sig. Puritanernes Menigheder bleve utsatte for en saadan Forfolgelse, at mange af dem udnandrede til Amerika. Katholikene erholdt vel nogle Lettelser i deres fortrykte Stilling, men dette bidrog kun til at vække Uwillie hos Statskirvens Tilhængere uden at forsonne Katholikerne, der følte sig bittert slusse i Forventningen om, at Jacob skulde have den Religion, for hvilken hans Moder var falben som Marthr. Nogle Katholik og Jesuiter ublæffede endog en fortvivlet Plan til at sprænge Kongen og begge Parlamentets Huse i Luftten. Men saa timer før Udførelsen skulde ske, opdagedes den i Parlamentsbhængete Klæder opphobede Krudtbeholdning, hvorpaa ikke blot Deltagerne i „Krudtkammensværgelsen“ bleve straffede, men en ny Trofæabsæd og andre Indstrenknings paalagdes Katholikene. Den engelske Nations store Glæde var

opbragt over, at Jacob istedenfor at hævde den Blads, han havde arvet efter sin store Førgjengerske som Protestantismens Vogter i Europa, angstelig stræbte efter at holde Fred med de katholiske Magter, sjælt dette maatte føbes med Tabet af Englands politiske Anseelse. Netop i den Periode, da Protestantismen kjæmpede paa Liv og Død mod Habsburgerne i Spanien og Østrig, lignede det et Forræderi mod Religionens fælles Sag, naar Jacob i en Fredslutning med Spanien (1604) opgav at understøtte Nederlandene, eller rolig sandt sig i, at hans Svigersøn Frederik af Pfalz*) bulkede under i Trediveaarskrigen (Pag. 41). Mod Slutningen af sin Regjering syntes Jacob endog at ville aabne en Vej til England for den forhadte Papisme, da der inndebedes et Egteskab mellem Thronfølgeren Carl og Henriette af Frankrig. Til alt dette kom endnu, at Jacobs Forestillinger om Kongedommets Hellighed stode i sjærende Modstætning til hele Folgets Tænkemaade. Overbevist om, at Gud havde skænket ham som Englands rette Arveherre en despotisk, over menneskelige Love ophøjet Myndighed, forhundte han Parlamentet i et høvmedererende Sprog, at dets Rettigheder være kongelige Maadegaver, som han efter Behag kunde tage tilbage. Parlamentet vilde saa meget mindre finde sig heri, som Jacob gav sig til Pris for plumper Smigrene og bortdæslede Statens Midler til uverdige Undlinger, af hvilke Hertugen af Buckingham især var Gjenstand for Folks Had. Da der fra Hoffs Side krevedes stedse større Pengebevillinger, satte Underhuset Haardt imod Haardt og stod saa fast paa sin Ret, at Kongens store Ord faldt til Jordnen uden anden Virkning end at paabrage ham en velfortjent Ringeagt.

Der var haaledes udstrøet en Mistillidens Sæd imellem Folket og det stuartiske Kongehus, da Kronen tilfaldt den unge Carl 1 (1625—1649). Han var af Naturen ubrustet med langt bedre Forstand og bestemmere Willie end Faderen; hans Anstand var langsig, hans huslige Liv dabelsrit; men han

*) Se Stamtable III.

*) Se Stamtable V.

havde ganske sin Faders Anstuesse om Kronens guddommelige Ret og var fast besluttet paa at gjøre sig til uindskrænket Hersker i England. Det uundgaaelige Brud med Parlamentet fremstyrktes ved, at den forhadte Buckingham bevarede sin fulde Indflydelse. Forgjæves søgte Kongen at gjøre Nationen til Behag ved at hjælpe de franske Huguenotter, som Richelieu belejrede i Rochelle (Pag. 60); den engelske Flaade udrettede intet, og Buckingham blev snigmyrbet i Portsmouth under Rustningerne til et nyt Tog. Til ingen Rytte blev Underhuset flere Gange oplost; dets Holdning blev stedse sjænligere. Da besluttede Carl 1 sig til det vovelige Skridt at regjere uden Parlament. For at kunne undvære dets Pengebevillinger, sluttede han Fred med Frankrig, anvendte Kronens faste Indtægter med Sparomhed, men slafte sig tillige nye Indkomster ved villaarlige Pengestræffe og Galg af Monopoler. Enhver Uttring af Modstand blev trængt tilbage af den kraftige Lord Wentworth og den stidsindbede Erkebispe Laud, der stod Kongen bi med Raab og Daab, hin i Statens, denne i Kirkens Ansiggender. De protestantiske Nonconformister blev opsporedt ved et udstrakt Spioneri og tvungne til at bøje sig under Statskirvens Former, ja man formente dem endog i Amerikas Urstove at føge det Fristed, som de ikke kunde finde i Hjemmet. Dette satte saa meget mere ondt Blod, som Dronning Henriette var omgivet af en katholisk Hofstat, og Kongen selv syntes at helde til Katholicismen. I elleve Aar lykkedes det at gennemføre den kongelige Enevælde baade i Staten og Kirken; der stod kun tilbage at give denne Tilstand Fæsthed ved at slabe en paalidelig staende Hær til at holde Folket i Uve. Da forstyrrede Carl sit halvt fuldendte Werk ved den skæbnesvængre Beslutning, han satte efter Lauds Tilskyndelse, at indføre den episkopale Kirke i Skotland. Det første Forsøg, man gjorde i Edinburgh, paa at afholde Gudstjenesten efter det engelske Ritual fremstalte et Harmstrig over hele Landet; det døsæve skotske Folk indgik et forbund, Covenant, til forsvar for sine dyrebareste Religioner og rustede en Hær, som uden Modstand rykkede ind i England.

Blottet for Penge og Tropper faae Carl 1 sig i den haarde Nødvendighed at sammenkalde Parlamentet. I 1640 mødte da den berømte Forsamling, som har faaet Navn af det lange Parlament, i en Stemning, som elleve Aars Undertrykelse havde gjort dobbelt bitter. Underhuset anklagede Wentworth for Højsforæderi. Kongen oposrede sin tro Ven og sandt sig i, at han blev henrettet; en Skjæbne, som Laud nogle Aar efter maatte dele. Men da Parlamentet tilrev sig den ene af de kongelige Forrettigheder efter den anden, forlod Carl sin Hovedstad og begyndte at samle Tropper for at forsvare sin Krone med Vaabenmagt. Da hans Modstandere gjorde det Samme, begyndte Borgerkrigen mellem Kongen og Parlamentet (1642).

Medens Vandabelen — Cavalererne — i de nordlige og vestlige Grevestaber samlede sig om Kongens Hane, medens den episkopale Gejstlighed og Katholicerne opsendte Bonner for hans Lykke, fulgte det sydlige og østlige England Londons Borgeres Exempel og sluttede sig til Parlamentets og Friheden Sag. Kjernen af dette Parti, der spottis kaldtes Rundhoveder, udgjorde Puritanerne (Presbyterianerne), hvis Antal de sidste Aars Trængsler betydeligt havde forøget. Men ved Siden af disse høvede sig i de første Krigsaar en langt hærligere gaaende protestantisk Sect, Independenterne eller de Uafhængige. Denne Sect, der ingen Forråd vedkendte sig paa Prester og Lægfolk, afflyede al Samvittighedstwang, hvad enten den udgik fra katholske eller protestantiske Gejstlige, og forbredte, at Menighederne skulle have Frihed til selv at siyre deres aandelige Ansiggender; i Staten var den republikanske Frihed deres Løsen. Sjælen i Independenternes Parti blev Oliver Cromwell, en Mand af kraftig og hensynsløs Charakter, som med religiøs Begejstring og Had til det kongelige Tyranni forbandt ubøjeligt Mod og frigerst Talent. Over 40 Aar gammel tog han Tjeneste som Officer i Hæren og samlede om sig et Nyttercorps af Eigesindede, frie, selvstændige Mænd, hvis Liv var et Villede af deres religiøse Overbevisning, som gik i Kampen for deres Tro, ikke for Sold. Deres

Sprog var gjennemværet af bibelske Talemaader, i deres Rækker hørtes aldrig Eder, saaes aldrig Spil eller Druskenslab. Snart lærtte disse alvorlige og gudfrugtige Mænd af den kraftige Hører at lagttage den strenge Disciplin og at angribe med en Punktlighed, som ellers kun er Veteraner egen.

I de første Aar førtes Værgerkrigen med overlende Held. Øste blev Mundhovedernes Rekruter slagne af de mere vaaben-svede Cavalerer; hvor Kampen fik et morsat Udsald, skyldtes det Cromwell og hans Rytttere, som snart vare i Alles Munde. Da Parlamentet, bevæget heraf, satte Fairfax og under ham Cromwell i Spidsen for Krigsførelsen, blev Hæren snart gjennemtrængt af Independenternes Land, og Krigens Udsald kunde ikke længe være tvivlsomt. I Slaget ved Naseby (1645) blev den kongelige Hær aldeles opreven. Carl 1 flygtede til Skotterne, hos hvem han haabede endnu at finde Anerkendelse som Landets Konge; men „Covenanterne“ havde sluttet Forbund med Parlamentet og udleverede Carl mod at saae deres tilgodehavende Sold udbetalt. Cromwells Rytttere bemægtigede sig den høje Fange, der nu befandt sig under sine værste Fjenders Bevogtning.

Neppe var Krigens endt, førend Uenigheden brød løs i det sejrende Parti mellem Parlamentet, som mest bestod af Presbyterianere og støttebe sig til Skotterne, og den engelske Hær, hvor Independenterne havde Overvægten. Hint onstede en Udsning mellem Kongen og den presbyterianiske Kirke indført ogsaa i England; denne vilde have England gjort til en Republik og hadde Statskirken under enhver Form. Da Parlamentet gav Befaling til at oplose Hæren, nægtede Officerer og Soldater at lystre; Cromwell drog ind i London og rensede Parlamentet for „Hærens Fjender,“ saa at der kun blev omrent 80 Independenter tilbage i Underhuset. For aldeles at bryde med Fortiden blev der anlagt Sag imod Kongen. En overordentlig Domstol dømte Carl 1 fra Livet som Thran, Morder og Forræder mod sit Folk. Henrettelsen fuldbyrdes udenfor det kongelige Palads 1649.

Ovenpaa blev England erklæret for en Republik. Det afmægtige Overhus opløste sig, Underhuset (the rump parliament) sit af Navn den øverste Myndighed i Staten, medens Hæren i Virkeligheden afgjorde Alting. I Hæren havde Cromwell ved sin Bestemtheb, Klogstab og Raskhed erhvervet sig en saadan Anseelse, at han blev Sjælen i det militære Despoti, som ragede over Staten. Men medens England knurrende fandt sig i at blive lønlebundet, havde Irland og Skotland reist sig til Kamp mod Undertrykkelsen.

Irlandene havde allerede samtidig med Urolighedernes Udbrud i England begyndt Race- og Religionskampen med at myre 40000 Protestanter, og tvunget den kongelige Statholder til at indrømme deres Forbringer. Efter Carl 1. Ises Død erkendte de hans Søn Carl 2 for Konge og kjæmpede heldigt mod Parlamentets Tropper. Der var saaledes Meget at hævne og Meget at oprette, da Cromwell som øverstcommanderende General førte en mægtig Hær over til Den. Sejren fulgte ogsaa her hans Jane. Grusom og haard, hvor det gjaldt at opnaae noget Stort, nedslag han al Modstand med Sværdet, sendte en Mængde Oprørere som Slaver til Vestindien og ud-delte deres Ejendomme til Engländere, saa at henved Halvdelen af Irlands Jordbund kom i protestantiske Hænder, og Den blev langt grundigere undertvunget end nogensinde før. Fra Irland ilede Cromwell tilbage for at gaae mod Skotland, hvor den unge Carl 2 var landet og udraadt til Konge, efterat han meget imod sin Tilbøjelighed havde givet sig de mørke Puritanere i Bold og underteget Covenanter. Ved Dunbar mødtes Cromwell og den stoltse General Leslie i Spidsen for Hære, der begge ansaae sig for Guds udkarne Stridsmænd og Forhæmpere for den rene Religion. Ovenpaa lange Prædikener og Bonner fulgte en blodig Kamp, i hvilken Independenterne som sædvanlig bleve Sejherrier (den 3die September 1650). Men medens Cromwell rykkede frem mod Edinburgh, ilede Carl 2 med en ringe Styrke til England for at samle sine Tilhængere der og bemægtige sig London under den frygtelige Feltherres Trækcerelse; men Habet til den uovervindelige Hær

var ikke saa stort som frygten for den. Kun saa Tuisinde Cavalerer fulgte hans Opraab, og Earl var kun naaet til Worcester, da Cromwell indhenteede ham og uden Vanskelighed adspredte hans Tropper (den 3de September 1651). Det lykkes dog den unge Konge under mangfoldige Farer at undkomme til Fæstlandet. Efterat General Monk havde fuldendt Skotlands Underkastelse, var det forbi med al Modstand mod den militære Republik. Parlamentet i London blev saelles Representation for alle tre Riger.

Paa denne Tid indtraadte der en Spænding i Forholdet til den nederlandske Republik, hvor de engelske Landflygtige sandt deres Tilhold, og det oraniske Parti begunstigede Stuarternes Sag. Parlamentet udstedte (1651) en Lov, Navigationsacten kaldet, i hvilken det var bestemt, at udenlandske Skibe ikke maatte indføre andre end vedkommende Lands egne Produkter i England; al anden Inførsel, uavsnig fra de fremmede Verdensbele, skulle stee paa engelske Skibe. Hensigten med denne Lov var at trænge Engleterne til at tage en virksommere Del i Verdenshandelen. Da dette kun kunde stee paa Hollændernes Bekostning, som næsten vare i ubeslukkende Besiddelse af den indbringende Fragtfart paa Colonierne, opstod der en Krig imellem de to Symagter (1652—1654). Engleternen Blake leverede de hollandske Admiraler Ruyter og Tromp blodige Søslag i Canalen, men uden afgjørende Utsalg. Derimod led den hollandske Handel stærkt Ubsæd ved Opbringelsen af en Mængde Gaffardsskibe.

Imidlertid kom det til et Brud mellem Magthaverne i London. Da Parlamentet gjorde Mine til at astafte Hæren og afskyte det militære Lag, valte dette den styrkeste Forbitrelse hos Officerne og Soldaterne, som efter saa store Sejrvindinger ikke bare tilfsinds at høje sig for nogen anden Magt i Staten. Ledfaget af et Compagni Soldater, begav Cromwell sig til Forsamlingen, udfjældte Medlemmerne for ryggesløse Personer og hød dem at stilles ad som uverdige til at repræsentere det engelske Folk. Da man gjorde Indvendinger mod denne ulovlige Fremfærd, trængte Soldaterne paa et astalt

Tegn ind i Salen og joge Medlemmerne ud med Magt. Cromwell gik sidst bort og aflaasede Øren. Saaledes endte det lange Parlament (1653). En Forsamling af „Hellige“, som Cromwell derpaa sammenkalde og gav Navn af Parlament (Barbonees eller det sorte Parlament), viste sig ikke føjeligere og blev efter saa Maanebers Forløb opløst. Men da det dog var nødvendigt at give Republikken en ordentlig Bestyrelse, overdrog Hæren den højeste Magt over de forenede Riger til Cromwell som Lord-Protector. Hans Myndighed skulle emtrent have samme Udstrækning som den kongelige, og han forpligtede sig til at sammenkalde et Parlament hvert tredie År.

Cromwell gjengav England deits table Unseelse i Europa. Han endte Østrigen med Nederlandene (1654), som maatte finde sig i Navigationsactens Bestemmelser. Desuden udsuklede Holland det oraniske Hus fra Statholderposten og bortviste Stuarterne fra Republikens Omraade. Protectoren forbant sig derefter med Frankrig mod Spanien (Pag. 63). Den engelske Flaade erobrede den vigtige Coloni Jamaica, og engelske Hælpetropper hjæmmede med Hære ved Transmændenes Søe i de spanske Nederlande. Alligevel slog Protectorens Regjering ingen Rod i Folket. Cromwell ønskede udentvist at antage Kongenavnet for derpaa at gjenoplive Englands gamle Forfatning og lade Lovens Herredømme afdøse Sverdets. Men Hæren var afgjort imod en saadan Forandrings, og han turde ikke bryde med denne sin eneste Støtte. Saaledes fortsatte han sit militære Herredømme stedsraftigt og klogt, ofte vilsaartigt og despotisk. Parlamentets Forføg paa at modsette sig hans Willie blev strengt tilbagevist. Da Modstanden ikke paa anden Maade kunde komme til Orde, udsukledes flere Sammensværgelser mod Protectorens Liv; men han var altfor vel bevogtet af sine troe Soldater og altfor vel betjent af Spioner, til at de kunde lykkes.

Efter Oliver Cromwells Død (den 3de September 1658) blev hans Søn Richard uden Modsigelse erkjent for Protector. Han var en dannet og velskendende, men svag Mand og uden Indflydelse paa Soldaterne, da han hverken delte

deres religiøse Fanatismus eller havde arvet Faderens frigjørende Egenskaber. Efter saa Maaneders Forløb tvang de overmodige Officerer Richard til at nedslægge sin Værdighed (1659), og et Sølleredsråd, der mest bestod af Militære, tiltraa sig den højeste Magt. Men den slotske Hær under General Monk nægtede at anerkjende Sølleredsrådet og rykkede mod London. Uenigheden i Hæren, der hidtil havde handlet som en Mand, vakte hos Nationen Haabet om at se en Ende paa det forhadte Militærbespoti. Cavalerer og Rundhoveder, Episkopale og Presbyterianere hilste Skotternes Marsch med Jubel, og Tusinder hønsfaldt Generalen om at gjenoprette den lortsige Orden i Landet. Derimod varre Tropperne i London indbyrdes uenige og raadvilde; uden nogen Anfører, som de havde Tillid til, vorede de ikke at lade det komme til Kamp. Monk satte derpaa Sammenfaldelsen af et frit Parliament igennem, og i Overensstemmelse med Landets almindelige Ønske besluttede baade Over- og Underhuset at kalde Stuarterne tilbage og indbød Karl 2 til at tage sine Fædres Throne i Besiddelse (Restorationen 1660). Da Karl 2 landede i Dover, blev han modtaget af en uoverskuelig Menneskemasse, der jublende hilste Monarchen som den, der bragte Fred, Orden og lovbunden Frihed tilbage til England.

§ 7. Østlige Stater til c. 1660.

Preussen. De tyske Ridderes Stormester, Albrecht af Brandenburg, trædte (1525) over til den lutherske Kirke og gjorde sig til Arvehertug af Østpreussen under polske Lenshøjsched. Da hans mandlige Linie allerede uddøde med hans Søn (1618), arvede Hertugprins Johan Sigismund af Brandenburg († 1620) Hertugdømmet Østpreussen. Da han ogsaa erhvervede Cleve (Pag. 40), vare saaledes de Lande forenede, der dannede de tre Hovedbestanddele af Kongeriget Preussen. Medens hans Søn Georg Vilhelm (1620—1640) kun er bekjendt af sin Engstelighed og Bakken i Trediveaarskrigen, lykkedes det dennes Søn Frederik Vilhelm den

Store i den westphalske Fred (1648) at forøge sine Besiddelser med Wagpommern, Magdeburg, Halberstadt og Minden, og senere at opnæe Lensfrihed for Østpreussen ved Freden i Oliva (1660).

Polen, Østens Hovedmagt, udvivedes i det 16de Aarhundrede endnu ved Benyttelse af den Nør, hvori Sværdridderne var stedte af deres talrige Fjender. Da Reformationsideernes Udbredelse havde løst Ordenens Sammenhold, forsøgte Stormesteren Gotthard Kettler efter Albrecht af Brandenburgs Eksempl at forvandle dens Besiddelser til et Arvegods i sin Familie. Men de Danske besatte Øsel, Svenskerne Esthland, medens Rusernes Indsald truede ham med Undergang. Gotthard Kettler fastede sig da i Armenie paa Polakkernes, afstod Livland og beholdt kun Kurland som arveligt Hertugdømme under polske Lenshøjsched (1561). Nogle Aar senere blev Lithauen fuldstændig indlemmet i Polen. Da den jagellonske Mansstamme uddøde (1572), og Polen blev et frit Valgrige, fremtraadte Rigets indvoertes Svaghed stedse tydeligere, idet Adelen kun altfor helligt benyttede Kongevalget til at udvide sin egen og formindste Kronens Magt. Den franske Prinds Henrik af Anjou, der først blev kaldt til Polens Throne (Pag. 56), gjorde ikke Polakkernes Valg nogen Ere. Han ilede efter saa Maaneders Ophold i Polen bort for at bestige Frankrigs Throne. Senere gav Valget af den svenske Konge Johan den 3dies og Catharina Jagellonicaas Søn Sigismund Anledning til den store polsk-svenske Arvefølgekrig, der med nogle Afbrøkkesser førtes fra c. 1600 til 1660. Sigismund visde tilbageerobre Sveriges Krone, som han havde forspilbet ved sin katolske Troesiver*); men Sveriges Hertekonger varre driftige nok til at angribe ham i hans eget Land og udstrækte Haanden efter den polske Krone. Gustav Adolf erobredt Livland og forblev i Besiddelse heraf, da han sluttede Stilstanden i Altmark (1629) for at ile de tyske Protestantter tilhjælp. Krigen fornyedes efter 25 Aars Forløb

*) Tredie Del Pag. 176.

mellem Sigismunds Søn Johan Casimir og den svenske Konge Carl 10 Gustav. Understøttet af Churfyrste Frederik Vilhelm af Brandenburg, sejrede Carl over Polakkerne i et tre Dages Slag ved Warschau, men vendte snart efter sine Vaaben mod Danmark. Ved Freden i Oliva (1660) beskræftedes Livlands Aftaaelse til Sverig. Churfyrsten, som i rette Tid havde forladt det svenske Parti, fulgte til som hertug Lensfrihed for Østpreussen. Johan Casimir, den sidste af Wasaægten i Polen, nedlagde Regjeringen 1668. Han havde fun været Konge af Navn, og en partifrig Abel var i Besiddelse af alle politiske Rettigheder.

Ruslands Czar, den grusomme Ivan Basilievitsch 2., gjorde fuldstændig Ende paa Mongolernes Herredomme ved Erobringningen af Kaptischak (Kasan og Astrahan) c. 1550. Fra samme Tid begyndte Siberiens Underkastelse. Ivens Bestrebelser for at bringe sit Rige i Beværing med den europæiske Cultur gik til Grunde efter hans Død (1584), da frugtfulde Thronstridigheder afvæksede med Indfald af Naboenne. Omstider samledes det moskovitiske Rige igjen af Michael Romanov (1613); men for at faae No til at arbejde paa Statens indre Ordning maatte han aftaae Ingemanland til Sverig (Fred i Stolbova 1617), hvorved Rusland udelukkedes fra Havet.

Tyrkiet. Den krigerske Sultan Selim betraadte efter Erobringnings Ven, paa hvilken Osmannerne var stansede siden Mohammed den 2dens Død. Som Sunnit var han en fjende af det ny-persiske Rige, som c. 1500 var stiftet af Schiiten Ismael Sofi. Efter at have brettede Vennerne tilbage over Tigris vendte Selim sine Vaaben mod Mamelukkerne, der beherskede Syrien og Egypten, og overvandt dem ved Aleppo (1516). Følgen af denne Sejr var Omstyrten af Mamelukkernes Herredomme og Egyptens Underkastelse under Tyrkerne. Og saa fra Arabiens Stammefyrster modtog Selim Hylbing. Fra den Tid af ansaaes den osmanniske Sultan i Constantinopel for Khalifernes Eftersøger og alle Troendes Behersteller.

Selims Søn Suleiman brændte af Begjærlighed efter at forbunkle sine store Forgængeres Bedrifter ved Europas

Undertvingelse. Han besab umættelig Hærfællest og glødende Troesiver, Evne til at slæffe sig ubetinget Hærdighed, og hvad der var ualmindeligt i Tyrkiet, Blid for den indre Lovgivnings Bigtighed. Europa var derimod opløst i indre Tvedragt (Carl 5 og Frants 1., Reformationen), og Ungarn, som skulle tage imod det første Stød, beherskedes af den unge, uerfarne Ludvig 2., under hvem Udelens Overmod berøvede Riget alt Sammenhold og Kraft. Erobringningen af Belgrad (1521) og Slaget ved Mohacz (1526) lagde en stor Del af Ungarn under tyrkisk Herredomme. Johanniterne blev (1522) fordrævne fra Rhodus, og den tyrkiske Flade var Herre paa Middelhavet. Suleimans Sejrbane fandt sin Grænde tillands for Wiens, tilsoes for Malta's Mure. Begge Steder maatte han gaae tilbage med stort Tab.

Fra Suleimans Død (1566) begynder Tyrkiets Førsteb. Ved at opbruges i Serailet istedefor i Lejren blive Sultanerne ukrigerste og vellystige Despoter, og Førderelsen udbreder sig fra oven i stedse videre Kredse. Cyperns Erobring fra Venetianerne var endnu en Esterklang af Tyrkerne krigerske Overlegenhed. Men snart begyndte de højeste Poste i Staten og Armeen at bortgives efter Haremets Kunst, og den strenge Krigstugt i Janitscharernes Corps at slappes, saa at de til sidst, istedefor at gaae i Krig, lig Rom's Praetorianere, indsatte og afsatte Herrsere. Boldsomme Thronomvæltninger, Serailets Ødselshed, det herstende Folks Ladhed og Provindsernes Udfugelse undergravede efterhaanden Tyrkiets Kraft.

Andet Afsnit.

Fra 1660 til 1789.

§ 1. Frankrig til c. 1730.

Da Ludvig 14 i en Alder af 23 Åar aflaggede Førsteministerens Værdighed for selv at styre Frankrig, var han allerede gjennemtrængt af de mest ophøjede Forestillinger om sin kongelige Stilling. Kongen var i hans Øjne sat til Guds Statholder paa Jorden; som saadan blev han delagtig i en højere Visdom og kendte alene, hvad der tjente til Understaarters Bedste. Der var dervor ingen højere Lov i Staten end Kongens Willie, og han stod kun Gud til Regnskab for sine Handlinger. Idet Ludvig 14 med stor Kunst forstod at udføre denne Lære i Gjerningen, befæstede han ikke alene den af Richelieu og Mazarin grundlagte kongelige Enevælde (Absolutisme) i Frankrig, men bidrog væsentlig til, at denne Regjeringsform blev herskende næsten i hele Europa.

Til Statsstyrelsen medbragte Ludvig 14 en god, naturlig Forstand og en bestemt Willie; han bevarede i hele sit Liv en usædvanlig Arbejdskraft og besad i sine yngre Dage det rette Ølik for at vælge sine Æjenere. Blant disse stod Kjøbmandssonnen Jean Baptiste Colbert i Spidsen for Finanserne, de offentlige Arbejder, Sø- og Handelsvæsenet og forstod i denne indflydelsesrige Stilling i lige Grab at tjene Folkeis og Kongens Interesser.

Siden de store Opdagelser Tid havde den udenlandske Handel vundet en saa stor Værdi, at den i Forbindelse med Industrien, som leverer Handelsvarerne, ansaas for Statens vigtigste Indtægtskilde. Det blev dervor et Hovedøjemed for Statsmændene at fremme disse Erhvervsgrene paa enhver Maade, naavlig saaledes, at man ei alene søgte at staffe de indenlandsske Produkter en udbredt Ufærsning, men tillige lagde Baand paa Indførselen af fremmede Varer; thi jo mere Værdien af de solgte Varer (Indførselen) oversteg Værdien af de kjøbte (Indførselen), desto mere maatte Mængden af rede Penge forsøs, hvorpaa man troede, at Nationens Rigdom beroede; desto større Skattpaalgæg funde Nationen bære, og desto større blev Statskassens Indtægter. England havde betraadt denne Vej ved Navigationsactens Udstedelse, Hollænderne udelukkede andre Folk fra den indiske Handel, for at høste hele Fordelen af Europas Forsyning med det tropiske Klimas Produkter. Frankrig fremtraabte som Smagernes Medbejler, da Colbert benyttede den ubegrændede Mynbighed, der var lagt i hans Haand som den absolute Konges betroede Minister, til fuldstændig at udvikle det mercantile System for Statsstyrelsen, hvilket siden optoges i de øvrige Lande og først i vort Aarhundrede mere og mere viger for Frihandelsystemet. Handelspolitiken vedblev længe at virke paa Forholdet mellem Europas Stater, idet den ene søgte at staffe sig Fordele paa den andens Bekostning ved Underhandlinger, Tractater og Krigs. — Frankrig sik ved Colberts Omsorg Landeveje og Kanaler (f. Ex. den store languedociske); Fabrikantæg og Skibshåggeri opmuntredes ved Prisbelønninger; Colonier erhvervedes i Indien (Pondichery), i Amerika (Terreneuve, Louisiana, de fleste mindre Antiller) og paa Afrikas Kyst (Senegal). Da det tillige ansaas for nødvendigt at beskytte den vaagnende Foretagelsesaand mod Udlændets Concurrence, belagde Colbert Fremmedes Skibsfart paa Frankrig og Indførselen af fremmede Varer med høje Afgifter eller absolut Forbud (Prohibitorysystem), ligesom han efter hollandsk Mønster overdrog Colonialhandelen til en-

berettigede Handelssestaber; thi den krevede store Capitaler, medens Udbryttet formebestilte Sejlsabsens Usikkerhed var tvilsomt. Colberts Virksomhed som Marineminister stod i Samlang hermed, idet han stakte en Krigsflade, der var tilstrækkelig til Søhandelens Beskyttelse og senere endog kunde maale sig med den engelske eller hollandske, idet han gav den første Udstyrningslov til Søjenesten og bannede de fortællelige Krigshavne ved Toulon, Brest o. s. l. St. Resultatet af Colberts Foranstaltninger var, at de franske Silke- og Klædefabriker, Kærred- og Ulbmanufacterer snart kunde staae ved Siben af de engelske eller hollandske, og at Statens hidtil utilstrækkelige Indkomster, som hidrørte fra directe Skatter, fra de Kongelige Domæner og det forstårelige Embedssalg, fordobledes ved indirekte Afslifter af Told, Skibsfart og Monopoler. Da tillige en streng Orden afløste den Forvirring, hvori Mazarin havde efterladt Finanserne, kunde Grundskatten, der hvilede tungt paa Bønderne, betydelig ned sættes og Agerbruget faae Del i det almindelige Opsving. Dertil kom, at Ophevelsen af flere tusinde overflødige Embeder og et skarpt Tilsyn med Statteforpagterne gjorde Ende paa umådelige Underslæb og utallige Plagerier. De ti første Aar af Ludvig den 14des Regnering, i hvilke han fulgte Colberts Raad, blevé de lykkeligste, Frankrig kendte under det absolute Monarchi; men Colbert virkede uden Bram og under en beskedent Titel; Ludvig forstod at tillægge sig hans Fortjeneste og erhvervede sig en Taknemlighed hos Folket, som først lange og tunge Lidelser ganske kunde udslætte.

Ludvig d. 14des anden store Minister, Louvois, var en krigerst og haard Mand, under hvis Bestyrrelse den franske Armee opnæaede en hidtil ukjendt Styrke og en i enhver Henseende fuldstændig Udrustning. Han indførte de strenge Love for Krigstugten, Uniformen og Vajonetgeværet (istedetfor Luntebøssen), Troppernes Caserner — Foranstaltninger, som ved at optages i andre Lande have givet Nutidens staende Hære deres ejendommelige Præg. Da Ludvig 14 havde større Pengemidler og en kampdygtigere Armee end nogen anden Hærst til

sin Raadighed, stred han til at udføre de ørgjerrige Planer, som skulle have Frankrig til Europas største Magt og fordunkle alle Kroner i Sammenligning med hans egen. Forholtene syntes gunstige; thi Spanien var afmægtigt, Tyskland adspillet, og Stuarterne i England kunde næsten betragtes som franske Vasaller.

Da den spanske Krones vidlodstige Lande ved Philip d. 4des Død (1665) vare tilfaldne hans paa Sjæl og Legeme svage Søn Carl 2, fremkom Ludvig 14 med Forbringer paa forskellige Dele af de spanske Nederlande og Franche Comté. Blandt andre Grunde beraabte han sig paa en i nogle nederlandske Provinser gjældende Arvelov, som gav Borrene af første Egttestab visse Forrettigheder for dem af andet, og som nu burde komme den franske Dronning Maria Theresia til Gode; thi hun var født af Philip d. 4des første Egttestab, medens Carl 2 var af andet. Da Ludvig 14 sendte en simpel Underretning til Madrid om, at han drog med sin Armee til Nederlandene for at tage sin Hustrus Aar i Besiddelse, optog det spanske Hof dette overmodige Skridt som en Krigserklæring, uagtet dets Afmagt gjorde det umuligt at stille nogen Hær i Marken. Krigen for „Dronningens Rettsigheder“ drejede sig derfor kun om de spanske Fæstninger, ved hvilke Belejring det franske Artilleri, der lededes af Ingenieuren Vauban, viste sin frugtfulige Overlegenhed. Ludvig 14, som selv indfandt sig ved Armeen for at lære Krigshaandværket af sine prøvede Generaler, var først Bidne til, at Turenne erobrede en Række Fæstninger i Flandern, dernæst til, at Condé, Oprøreren fra Frondekrigen, der efter var taget til Raade, indtog hele Franche Comté. Da de Fransses Fremgang begyndte at true den europæiske Ligevægt, indgik England, Holland og Sverige en Triplealliance og fordroede Freden gjenoprettet paa det Wilkaar, at Frankrig beholdt det erobrede Stykke af Flandern mod at tilbagegive Franche Comté. Ludvig gav efter, og Freden undertegnedes i Aachen (1668). Denne Udvælde blev af Viglighed, da Frankrigs Nordgrænsen hidtil havde været svag, men nu dækkedes af

Bauban ved en stærk Besættningsslæne med Lille til Centrum. Det „baubanske System“ blev derefter alminnelig optaget i Krigskunsten.

Denne lette Crobring opmuntrede Ludvig 14 til at gaae videre ad samme Vej. Døpt fraenket ved den Dristighed, hvor med Hollænderne havde krydset hans Planer, begyndte han strax efter Freden i Nachsen at arbejde paa Triplealliancens Oploessning. Ved Overtalesse og Bestikkelse lykkedes dette saa godt, at England og Sverig forbant sig med Ludvig 14 om at udslette den nederlandske Republik af Europas Kaart. Det spildagtige thøfse Rige, som siden den westphalske Fred stod aabent for fransk Invadelse, lagde Hænderne i Skjødet; ja Churfyrsten af Cöln og Bisshoppen af Münster stillede endog deres Land og Tropper til Ludvigs Raadighed. Vigsoverfor det truende Angreb stod Holland ene og forladt. Republikens Ledter, Storpenstoneren Johan de Witt, havde holdt Flaaden i en fortæffelig Stand, men alfor træg forsamt Landmagten, der ikke længere var besælet af samme Land som i Frihedsstrigens Tid. Krigen brod ud 1672. Medens den hjelpe Admiral Ruyter slog den forenede engelsk-franske Flæade og saaledes afværgede alle Landgangsforøg, mødte Ludvig 14 kun ringe Modstand, da han, ledsgaget af Turenne og Condé, rykkede frem med en fortrinlig udrustet Armee paa 100,000 Mand. Fæstninger, som hidtil havde funnet opholde Hjendben i lange Uger, falst nu i faa Timer for det af Bauban lebede Artilleri eller overgave sig i panist Skræk ved første Shn af de franske Vojonetter. Rhinen blev overstredet, og en rask Fremrykning mod Amsterdam, hvor Vorgerne allerede raadsloge om at flytte med deres Familier og Gods til Batavia, vilde utvivlsomt have endt Krigen. Condé raabede dertil; men Ludvig 14, der albrig blev mere end en middelmaadig Helt-herre, vilde intet vore. Da slap det visse Vytre ham af Hænderne. Det republikanske Parti i Nederlandene, der maatte bære Skjolden for Krigen uløshellige Gang, blev styrket, og medens Pøbelen i Haag lykkede sin Forbitrelse i den ødele Johan de Wits Blod, trædte Vilhelm 3 af Oranien i

Spidsen for Republikken som Statholder (1672). Nu, ligesom hundrede Aar tidligere, paakaldtes Havets Hjælp. Digerne blev gjenemstaarne, og Hollands herlige Græsgange gaves til Bris for Vorgerne. Kun Børne med deres Volde og Taarne ragede frem af den uoversuelige Havslade, dækkede af Ruyters sejrrige Flæade. Saaledes fulgte Vilhelm af Oranien Tid til at sætte Europa i Bevægelse. Paa den ene Side indgik Kejseren, det thøfse Rige, Churfyrsten af Brandenburg, Spanien og Danmark,* en Forbindelse til Hollands Forsvar; paa den anden Side forlodde Fyrsterne i Cöln og Münster det franske Parti, og England sluttede (1674) en førstilt Fred med Republikken. Disse Omstændigheder nødte Ludvig 14 til at trække sin Armee ud af Holland, som efter to Aars Lidelser atter dukkede op af Havet. Medens Condé fulgte det Hverv at forsøre Frankrigs Nordgrænse mod Vilhelm af Oranien, fastede Ludvig 14, ledsgaget af Bauban, sig over Franche Comté, denne Gang for ikke mere at slippe det. Turenne standsede ved glimrende Mansører den dobbelt saa stærke thøfse Rigshær, der gjennem Elsæz sogte at trænge ind i Hjertet af Frankrig. Da Svenskerne, Ludvigs Allierede, brøde frem fra Pommern, maatte Churfyrsten af Brandenburg kalde sine Tropper hjem for at forsøre sit eget Land. Vel sejrede han over Svenskerne ved Fehrbellin (1675); men Turenne drev nu den svælvede Rigshær tilbage over Rhinen og havde allerede intaget saa fortrinlig en Stilling ved Säbbach, at Rigshæren syntes fortapt, da han paa en Reconnoescing falst, truffen af en Kanonkugle. Tabet af „Armeens Faber“ havde de Fransles hurtige Tilbagetog til følge. Da tillige Condé nedlagde Commandoen formedesst Sygdom, fikke intet Afgjørende mere paa Krigssuepladsen. Ludvig 14 fandt det om sider kløgt at tilbyde Nederlandene en førstilt Fred i Nimwegen (1678), hvorved status quo ante blev gjenoprettet. Derned var den store Coalition mod Frankrig sprængt. Berøvede de hollandske Subsidier, for hvilke de havde underholdt deres Krigshære,

*) Danmark deltog kun i Krigen mellem Sverig; se 3de Del Pag. 189.

tiltraadte de øvrige Magter Freden; men Spanien mistede Franche Comté.

Alt syntes at skulle lykkes for Ludvig 14. Voruden at to vigtige Provindser være erobrede, som hurtig smelte sammen med det øvrige Rige, var i det Indre enhver Tanke opgivet om at modstætte sig den kongelige Enevælde. Ludvig havde forsaaet at samle Alt, hvad Frankrig ejede af Stort og Udmærket, omkring sin Throne. Det øde Versailles var med uhyre Bekostninger ombannet til en prægtig Kongeholig, hvorhen Kongens Raadesbevisninger, Hofslivets Glæds, Damerne Skønhed drog den fornemme Verden med uimodstaelig Tiltrækning. Den stolte Adel glemte her sin gamle Uashengighed; den satte fra nu af sin Øre i at være Kronens første Ejener, syldte Slottets Sale for at opvarme Kongen og underkastede sig villig den stive Høfetikette, som hvert Øjeblik mindeude om Afstanden mellem Fyrsten og Undersaatten. Kønnen dersor fandt den i indbringende, høje Poster ved Høfset eller i Armeen. Med stolt Verdighed og majestatisisk Anstand hævede Ludvig sig over Alle og modtog som en skyldig Tribut de smigrende Lovprisninger, hvormed Høfset, Digerne og de Lærde kappedes om at oversøe ham. Allerede Richelieu havde villet beherske Literaturen og i dette Øjemed stiftet det franske Akademi, en Forening af Lærde, som skulle være den højeste Domstol for Sproget og Smagen. Vigesom Akademiet ved at give bestemte Forskrifter for Sprogbrugen og Digtekunsten lagde Vaand på Literaturens Regel- og Formløshed; saaledes bevirkeude Ludvig d. 14des berømmelige Regjering og kongelige Gavmildhed, at Forfatterne smigrende sluttede sig om Thronen. Denne Tidsalder bærer da med samme Net Navn efter Ludvig 14, som hint Affnit af den gamle romerske Literatur efter Kejser Augustus. Dens Stærkende er Efterligning af Mønstrene fra den graffromerske Oldtid, let, flydende Stil og rent Sprog. Blandt de Forfattere, som have vundet størst Navnkundighed, nævnes Corneille og Racine som den klassiske Tragoedies Stiftere. Molière, der fra omrørsende Skuespiller saltedes til at lede Forestillingerne ved Høfset, hævede det nationale Klysspil til

den højeste Fuldkommenhed. Han benyttede ej blot Mønstrene fra Oldtiden og den spanske Komödie, men indsamlede selv paa sin omvælvende Løbebane rigt Stof til at spotte over menneskelige Daarslæber. Lafontaine har gjort sig berkjendt som Fabelbigter. Den lærde Bossuet, sin Tids første gejstlige Taler og Theolog, forsvarede i sine Skrifter den kongelige Enevælde ved bibelske Beviser og skrev en Verdenshistorie, hvori Begivenhederne ere samlede under et Overblik for at vise, at hvilke Veje Guds Førsyn leder Menneskene. Den milde, menneskelørlige Erlebiskop Fenelon, Opdrager for Kongens Sønnesønner, er blevet berømt for sin philosophiske Roman, Telemaque, hvori han skildrer Idealet af en Fyrste. Da man ansaae den for en Satire over Ludvig d. 14des Regjering og i Skriflets Personer troede at gjenkjende Medlemmer af Høfset, faldt Forfatteren i Unaade. Til disse Forfattere kan endnu tilføjes, at den franske Memoireliteratur i det 17de Aarh. begynder at hve værdifulde Vibrag til Høfsets og de fremragende Personers Liv. Ludvig 14, der havde Øje for Alt, havde der kunde tjene hans Berømmelse, bestyttede ogsaa den franske Kunst, der nu tog et glimrende Opsving, medens den hidtil havde gaaet i Italiens Ledebaard. Kunstnerne udannedes ved de af Colbert stiftede Akademier for de fløjne Kunster; og Kongen benyttede i rigeligt Maal franske Mestre til at opføre og udsmykke de storartede Bygninger, der staas som Minder om hans Regjerings og den franske Renaissances Glæds. Poussin og Lebrun nævnes som berømte Malere. Mansard byggede Invalidehotellet i Paris og Slottet i Versailles, i hvis Haver Lenotre stabte den regelmæssige franske Havestil med dens Allee og Hækker, Springvand og Statuer. Den storartede Pragt, der udmarkes „Ludvig d. 14des Stil“, udarter efter hans Tid til en smaglos og overlebet Udsmykning (Rococo). — Den franske Literaturs og Kunsts glimrende Ubvilling under Ludvig 14 naaede i sine Virkninger langt videre end de franske Vaaben. Man læste og efterlignede overalt Forfatterne; naar man vilde ansees for dannedt, maatte man i det Mindste i sin Tale indflette franske Ord og Ven-

dinger, af hvilke mange derved gik over i andre Sprog. Ved Hofferne taltes Fransz ofte renere end Modersmaalet, der kun ansaaes passende for simple Folk, ligesom det franske Sprog fortrængte Latinen fra Staternes Underhandlinger formeldest den Overvægt, som Ludvig d. 14des Diplomati erholdt. Overhovedet blev Hoffet i Versailles, dets galante Væsen og fine Gesslabstone, men ogsaa dets Hornsjelssyge og letfærdige Scæder et Forbillede for de højere Stenders Liv indenfor og udenfor Frankrigs Grænser. Staaende Hære, prægtige Slotte og kostbar Hofholdning funde end ikke Thyslands Småafyster undvære. Abelén, der søgte Erstatning for tabte politiske Rettigheder i Fyrsternes Kunst, forsømte Bestyrelsen af sine Godser, hvis Beboere blev ubarmhjertig udspinte for at underholde Herrens overdaadige Liv ved Hoffet. Det patriarchaliske Forhold mellem Herremand og Bonde forsvandt, Standsforskellen udviedes, og en brat Skillevæg afskilde Menneskene i to Klasser, af hvilke den ene syntes sligt til forgloss Nydelse, den anden til trostesløst Arbejde — en Spire til kommende Omvæltninger.

Bed Freden i Nijmegen stod Ludvig 14 paa Hjælpunktet af Ere og Magt. Hans Hærskjede hjændte fra nu af ingen Grænser; Tyranni indadtil og Overmod udadtil betegner den sidste Halvdel af hans Regering. Skjent Huguenotterne siden Micheliens Tid havde levet fuldkommen roligt, havde Ludvig dog steds betragtet dem som Oprørere mod Gud og Kongen; Bestikkeler og Overtalelse varé værlis anvendte for at omvende dem. Størstedelen af den huguenottiske Abel gav saa meget lettere efter herfor, som det var nødvendigt at være Katholik, naar man vilde opnaae Kongens Kunst. Derimod holdt Borgerne, navnlig de velhavende Kjøbmænd og Fabrikanter, fast ved Calvinismen, og Colbert beskyttede dem, saakænge han levede, mod Forfølgelser. Men omtrent ved den Tid, da Colbert døde (1683), vandt den kloge Madame Maintenon ved sin Underholdningsgave i den Grad Kongens Hjerte, at han for hendes Skyld borsendte sine Elssterinder, ja endog hemmelig lod sig vie til hende, skjønt hun kun var en

Digters Enke, og de begge vare henved 50 Aar. Hendes og den kongelige Skriftefader, Jesuiten Pere la Chaises Indflydelse skyldtes det, at Kongen, der med sin tiltagende Alder følte Trang til at berolige sin Samvittighed, besluttede med Magt at føre sine kjætterste Undersaatter tilbage til den ene saliggjørende Kirkens Skjæb. Huguenotternes Gudstjeneste blev nu forbudt offentlig og privat; deres Børn blev røvede for at opbrages i den katholiske Tro, deres Præster blev forjagne eller sendte til Galejerne. Men det virksomste Omvendelsesmiddel opfandt Krigsministeren Louvois, da han lod Dragoner indkvartere hos Huguenotterne og befalede at fremvringe deres Omvendelse ved raae Udsætninger og gruelige Mishandlinger (les dragonnades). Efter saadanne Forberedelser fulgte (1685) Øphævelsen af det nantiske Edict. Det slaviske Hof og den fanatiske Gejstlighed jublede; men Folgerne vare forståeligere end den blodigste Krig. Halvanden Million Huguenotter, for en stor Del flittige Haandværkere og dygtige Fabrikanter, udvandrede trods de strengeste Forbud, for at føge Tilflugt hos deres Troesæller i Udlændet. England, Holland og Brandenburg, hvor de modtoges med aabne Arme, høstede Fordelen af den indbringende Industri, som Ludvig 14 ved sit Tyranni berøvede Frankrig. Saaledes ødelagdes Colberts helbbringende Foranstaltninger, som allerede vare rystede ved de store Krigsudgifter og Kongens Ødelshed. Da det viste sig, at de Huguenotter, der vare blevne tilbage i Frankrig, kun paa Skrømt havde antaget Katholicismen, udbrøde etter Forfølgelser mod „de Nyomvendte“, som endte med aaben Borgerkrig. Medens Ludvig var indvillet i Krig mod Europa, rejste Gebennernes djerne Bjerghoere, de saakaldte Camisarder, en fortvivlet Kamp mod de kongelige Tropper og nedlagde først Vaabnene, da man kom dem forsølig imøde.

Imidlertid optraadte Ludvig 14 med stigende Overmod imod Udlændet. For ikke at tale om, at Algier og Tripolis ved Bombardement af den franske Flaade blevne knugne til at holde inde med Øgrænserne, maatte Friheten Genua friste samme Skjæbne, fordi den ikke vilde modtage Befalinger

fra det franske Hof; men da Dagen begav sig til Versailles for at gjøre Knesfeld for Ludvig, var dermed dennes Stolthed tilfredsstillet. Selo med Paven blev „den allerchristeligste Konge“ uenig og twang ham baade til at gjøre Indrømmelser med Hensyn til Besættelsen af de franske Bispestole og til at anerkjende den franske Gesandts urimelige Forrettigheder i Rom.

Fremfor alle kom dog det thyske Rige til at føle Ludvig d. 14des Overmod. Efter at have oprettet „Reunionskamre“, som skulle undersøge, hvad der fra gamle Tider havde hørt til de Provindser, som varer oftaaede til Frankrig ved Fredsslutningerne i Münster og Nimwegen, bemægtigede han sig ifølge disse Domstoles Rjendelser betydelige Landstrekninger paa den vestre Rhinbred og overrumpledé navnlig midt under Freden den thyske Rigsstad Strasbourg, som ved Vaubans Kunst snart ombannedes til et Hovedværn for Frankrigs Østgrændje. Da den thyske Kejser Leopold var indvillet i Krig mod Tyrkerne, maatte han lade Ludvig beholde sit Ørte. Men Europa var i højeste Grad bleven ophidset mod en Fyrste, der ikke havde Slygge af Agtelse for andres Ret.

Medens Tyrkerkrigen gav Kejseren nok at tage Vare paa, ansaae Ludvig 14 Øjeblikket for gunstigt til at udvide sin Indflydelse i Thyskland. Han fordrede derfor det ledige Churhertenomme Pfalz for sin Svigerinde, Hertuginden af Orleans (ben afbøde Churhertes Søster), og Churhertenommet Øsn for en fransk Bislop, hvis Valg var sat igjennem ved franske Venstre, men kasseret af Paven. For at tilbagevise disse Overgreb forbant Kejser Leopold og det thyske Rige sig med Holland, Paven og Savoien. Ludvig 14 frygtede dog saa meget mindre for en Kamp mod Tysklandet, som Englands katolske Konge Jacob 2 albeles gif i den franske Politiks Ledebaard for desto sikrere at kunne undertrykke sine protestantiske Undersætter. Men medens de franske Hærmæsser samlede sig ved Rhinen, landede Vilhelm 3 af Oranien i England og omstyrte under det engelske Folks Tilslutning Stuarternes Throne. Efterat Jacob havde begivet sig som Flygtning til det franske Hof, traadte Vilhelm 3 som Konge

af England i Række med Frankrigs Fjender. Ludvig 14 stod saaledes alene mod det forenede Europa; men de uhyre Rustninger, hvorved han bragte Krigsmæren tillands og tilvands op til 500,000 Mand, viste, at hans Kraft voxede med Faren. Den pfalziske Arvesølgskrig aabnedes paa Bouvois's Besaling med en barbarisk Ødelæggelse af Rhinegnene, Heidelberg, Mannheim, Speier, Worms og utallige mindre Byer gif op i Luer, Indbyggerne blevе jagne fra Hus og Hjem; thi Landet skulle forvandles til en Ørken, for at dække Frankrigs østlige Grænde mod Angreb. Kriegen førtes derefter hovedsagelig i Nederlandene og paa Søen. Medens den talentfulde Feltherre, Marechalen af Luxembourg, slog den thys-hollandske Hær ved Fleurus (1690), gjorde Jacob 2 med et fransk Corps Landgang i Irland for derfra at genvinde sin tabte Krone. Irlanderne sluttede sig med Begejstring om deres katolske Konge; men Jacob var ikke Foretagendet voxen. Efter at have lidt et Nederlag ved Bohnesfoden (1690) mod Vilhelm 3, opgav han fejkt sin Sag og isede tilbage til Frankrig. Tilsøes hjæmpede Admiral Tourville heldig mod den forenede engelsk-hollandske Flaade ved Beachy Head (1690) og twang den til at søge Havn. Dog varede den franske Overmagt paa Havet ikke længe. Da Ludvig 14 beredte sig til at landsætte sin uslykkelige Øjest Jacob 2 i selve England, hvor et stort Parti ansaaes for at være Stuarterne hengivet, havde han givet Tourville Ordre til at holde Canalen fri. Usørferbet angreb den hjælle Admiral Fjendernes bobbelt saa stærke Flaade ved La Hogue (1692); men efter en heltemodig Kamp blevе de franske Skibe dels tagne dels satte paa Grund og opbrændte. Tillands opretholdt derimod Luxembourg de franske Baabens Ry. Vilhelm 3, der selv havde overtaget Commandoen over de Allieredes Armee, blev flere Gange slaaet, navnlig ved Neerwinde (1693); men da Luxembourg fort efter nedlagde Ansørfelen, trak Kriegen i Langdrag. Ludvig 14 blev tilbøelig til Fred ved Udfigten til et større Ørte, naar den svage Carl 2 af Spaniens Død indtraabte. Det lykkedes ham at løse Sammenholdet mellem

hans Fjender og at bevæge dem enkeltvis til at undertegne Freden i Nyswick (1697). Ludvig erkendte Vilhelm 3 for Konge af England, tilstod Hænderne betydelige Handelsfordele, opgav sine Fordringer med Hensyn til Pfalz og Cøln og gav alt, hvad der var erobret i Krigen, tilbage.

Den svage Carl 2., der har Kongekronen over det vidtøstige, men løft forbundne og ved slet Regering svækkede spanske Monarchi, var det sidste Skud af den ældre habsburgske Mandslinie. Skjønt han kun var mellem 30 og 40 Aar, henslæbte han Livet som en udlebet Olding, og Udsigten til hans nærværestaaende Død fængslede den almindelige Optørksomhed, idet nogle Fyrster trætede efter at tiltrive sig hele Arven efter ham eller en Del deraf, andre ønskede at tilvejebringe en saadan Ordning af Thronfolgen i Spanien, at den europæiske Ligevægt ikke blev forrykket. Da den kvindelige Arvefølge var gjældende i Spanien, tilkom den nærmeste Arveret de franske Bourboner, der nedstammede fra Ludvig 14 og Philip den 4des ældste Datter Maria Theresa *), og Ludvig havde kun sluttet den for hans Stolthed ydmhgende Fred i Nyswick for at have Hænderne frie, naar det gjaldt om at knytte det hele spanske Monarchi til den bourboniske Families Besiddelser. Men een Omstændighed traadte hindrende i Bejen hersor: Maria Theresa havde i sin Egteskabspagt fratragt sig al Arveret til Spanien. Som Følge heraf blev Joseph Ferdinand, Churprinds af Baiern, nærmeste Arving; thi han nedstammede fra Philip d. 4des yngste Datter, Margrethe Theresa, som havde været gift med den thyske Kejser Leopold. Som den tredie Prætendent optraadte Kejser Leopold selv, idet han gjorde sine Fordringer gjældende som Overhoved for den yngre habsburgske Mandslinie og Dattersøn af Philip 3.; men i Betragtning af, at Europa ikke kunde tillade, at den spanske og østerrigiske Krone forenedes paa eet Hoved, overdrog han sin Ret til sin yngste

Søn, Erkehertug Carl. Uheldigvis døde Joseph Ferdinand, for hvem Carl 2. havde erkærret sig, allerede 1699, og den døende Konge vallede nu hid og bid mellem det fransfindende og det østerrigtsfindende Parti ved hans Hof, ude af Stand til at satte en Beslutning. Kun een Tanke var levende hos ham, at overlevere det spanske Monarchi helt og holdent til sin Efterfølger, og heri samstemmede han med sit stolte Folk. Men til at sætte dette igennem syntes Ludvig 14 alene at have haade Magt og Billie, den franske Gesandt i Madrid sparde heller ikke paa Trusler eller Penge; og da Gejstligheden virkede i samme Retning paa Kongens øngstede Samvittighed, bevirkede alt dette, at Carl 2. faa Uger før sin Død undertegnede et Testament, hvori han indsatte Ludvig d. 14des Sønnesøn Philip af Anjou til sin Universalarving (1700). Ludvig 14 betænkte sig ikke længe paa at antage Testamentet, skjønt dette Skridt nødvendigvis vilde drage en ny europæisk Krig efter sig, hvis Øjemed ikke var Frankrigs, men alene Kongehusets Storhed og Verømmelse. Philip af Anjou begav sig til Spanien og blev hylset i sit Riges forskjellige Dele (Philip 5 fra 1700—1746). Men Kejser Leopold rustede sig strax til at opretholde sin Sons Fordringer med Vaabenmagt. Vilhelm 3., begge Sømagternes Behersker, forblev sin mod Frankrig fjendtlige Politik tro, og da Ludvig 14 havde ophibset det hidtil fredeligt engelske Folk ved at anerkjende den afdøde Jacob d. 2dens Søn Jacob Stuart for retmæssig Konge af England ivertimod Vestermelserne i Nyswick, forenede England og Nederlandene sig med Kejseren. Efter Vilhelms Død (1702) forblev Dronning Anna paa den af ham forestrevne Bej. Dette Forbund tiltraadtes efterhaanden af det thyske Rige, Portugal samt Savoyen *), som først holdt med Ludvig 14, men stiftede Parti, da Lykken vendte sig bort fra de franske Vaaben.

Imod dette store Forbund havde Ludvig 14 ingen andre Allierede at opstille end Churfyrsterne af Cøln og Baiern.

*) Slægtslæbsforhøldene, som angaae det spanske Arvefølgespørsgsmaal, findes angivne paa Stamtable IV.

*) Hertugen af Savoyen beherskede Savoyen, Piemont og Nizza.

Bel støttedes Philip 5 af det spanske Folks store Hærhed; men Spaniens Tilland var saa hjælpeløs som nogensinde, og Philip 5 var ikke Manden til at raade Bod herpaa. Det var øjensynligt, at Frankrig, ubdmaret som det var ved lange Krige, ved Kongens Ødselhed og Huguenoternes Fordrivelse, maatte komme til at bære hele Vyrden af en Krig, hvori ikke alene Landets egne Grænder, men ogsaa Spaniens adspredte Provindser skalde forsvares. Den alvredne Konge stod endnu i sin fulde Kraft; men i Tillid til selv at kunne styre Alt omgav han sig med Minister, som blindt hen udførte hans Willie. Efterat alle hans store Statsmænd og Generaler vare døde, var Frankrigs Bestyrelse geraadet i Forsalb, og Armeen havde mistet sin Overlegenhed, da Adelen banede sig Vej til de højeste Commandoposter gjennem Md. Maignons Cabinet; thi hun alene forstod at vedligeholde sin Magt over Kongens Sind. Imod Sædvane fandtes den større Krigsbygtilhed paa de Allieredes Side, hvor den ørgjerrige og kluge Hertug af Marlborough kommanderede den engelsk-hollandske Hær i Nederlandene, og den dristige Prinds Eugen af Savoyen, en godt Transmand, som formedelst sit uanselige Udvalgtes var blevet afvist af Ludvig 14, ikke alene stod i Spidsen for de kejserlige Hære, men satte Liv i hele den østrigiske Krigsbestyrelse.

Den spanske Arvefølgekrig (1701—1713) færtes i Tyskland, Italien, Spanien og Nederlandene. Marechal Villars trængte frem over Rhinen og slog i Forening med Bairerne de Kejserlige, saa at Besen stod aaben til Wien. Men da Villars misfornøjet over Churfyrsten af Bairns Nøsen forlangte sin Afsled, var det forbi med Transmændenes Hæld. Marlborough fastede sig i Ulmarsch ind i Tyskland og forenede sig med Østrigerne under Eugen, hvorpaa de tilføjede den fransk-bayerske Hær et uhøre Nederlag ved Blenheim og Hochstädt (1704). Et helt frank Armee corps tilsigemod Ovrigeneralen blev taget til Hange, og et umaadeligt Krigsbytte faldt i de Allieredes Hænder. Følgen af dette Slag, det første, der i umindelige Tider var vundet over Frank-

mændene, var, at disse blevne fordrevne fra Tyskland, og at Churfyrsterne af Köln og Baiern erklæredes i Rigets Acht.

Italien blev ikke uden Hæld forsvaret af de Franske, indtil Hertugen af Savoyen forlod deres Parti. Da ilede Eugen til Italien og førte ved en farlig, men mesterlig udskift Marsch den østrigiske Hær til Undsætning for denne nye forbunds-fælle. Nagtet deres Armeer tilsammen kun talte 40,000 Mand, vovede Eugen dog et Hovedangreb paa de Franske, som 80,000 Mand stærke belejrede Turin, og drev dem med et betydeligt Tab ud af deres Forstandsninger (1706). De kejserlige Tropper besatte derefter de spanske Besiddelser i Italien. Den franskindede Hertug af Mantua blev erklæret i Rigets Acht og hans Land forenet med det af Kejseren inddragne Rigslæn Mailand.

Ogsaa i Spanien saae det en Tidlang isde ud for den bourboniske Sag. En engelsk Flade overrumpledé (1704) Klippefestningen Gibraltar, paa hvis Forvar den usle Regjering kun havde anvendt hundrede Mand. Erkehertug Carl landede paa engelske Slike i Barcellona og blev udraabt til Spaniens Konge. Understøttet af Catalouinerne fik han Magten i hele den østlige Del af Spanien, medens en Hær af Englundere, Hollundere og Portugisere trængte frem fra Vesten og tvang Philip 5 til at forlade sin Hovedstad. Men Mygtet om, at Sicilienere vare i Madrid, valte Castilianerne's slumrende Kræfter til en Folkekamp. Snart begyndte Fjenderne at vige fra et Land, hvor den nødvendige Tilførsel blev afflaaret, og Soldaterne ikke kunde forlade deres Regiment uden at blive nedskudte; Marechal Berwick, en vægte Søn af Jacob 2, trængte endelig frem i Spidsen for en frank Hjælpshær og befæsteble Philips vakkende Throne ved Sejren ved Almanza (1707). Erkehertug Carl blev dreven tilbage til Barcellona. Herfra gjorde han vel senere i Krigen et nyt forsøg paa at bemægtige sig Spanien, men hans Feltherre blev overvundet af Castilianerne under den frankse General Vendome.

Frygteligt rasede Kampen i Nederlandene, hvor Marlborough stod ligeoversor den ubuelige Villeroi, Madam

Maintenons Undling. Franskmændene blev i 1706 trods den største Tapperhed drevne ud af Stillingen ved Ramilles og oploste sig paa det slet ordnede Tilbagetog i en vild Flugt, saa at en Mængde Fanger og Krigsbyste maatte efterlades i Englebernes Hænder. Dervede var de spanske Nederlande tabte. Efterat Eugen havde hidsørt Forstærkning fra Thysland og saaledes gjengjældt Marlborough den tidligere beviste Dieneste, besluttede de i Forening at rette et Hovedangreb mod Frankrigs Nordgrænse. Forgjæves søgte den franske Nordarmee at standse dem ved Oudenarde, og efter en kort belejring faldt Ville, Baubans Mesterværk i Befæstningskunsten (1708). Frankrig var i en overhængende Fare. Al Handel og Fabrikvirksomhed i Byerne var stoppet; Landbostanden fukkede under de voxende Skattpaalgæ, saa at hele Landstrækninger laa udhyldede hen. Under den omsiggrindende Fattigdom var det umuligt længere at opdrive de umaadelige Summer, der medgik til Krigen. For at gjøre Ulykken fuldkommen, indtraadte der i Vinteren 1708—1709 en saadan Kulde, at Vinstolkene og Sæden frøs væl, og en Mængde Mennesker omkom af Hunger og Glendighed. Da højede den gamle Konge sit Hoved under den haarde Tilsitkelse; for at faae Fred tilbørd han at opgive sin Sonnesøns Sag og aftaae alle de Crobringer, som han havde gjort siden den westphalske Fred; men forblinde af Krigsløffen affloge de Allierede disse fordelagtige Tilbud, medmindre Ludvig selv vilde vende sine Vaaben mod Philip 5, der ikke godvillig vilde nedstige af Spaniens Throne. Hvor fortvivlet Stillingen end var, foretrak Ludvig at fortsætte Krigen med sine Hænder fremfor at bekæmpe sine Venner. For første Gang i sit Liv retfærdiggjorde han sig for det spanske Folk ved et Opraab, hvori han fremsatte, hvorvidt han var gaaet for at faae Fred, og paa-kalde Frankrigs Patriotisme. Ved følles Anstrengelser lykkedes det at bringe Norbarmeen op til 100,000 Mand, skjønt Udrusningen var slet og Forplejningen endnu flettere. Den hjælle Marechal Villars modtog Commandoen og indtog en stærk Stilling ved Malplaquet imod Marlborough og Eugen, der

førte 120,000 Mand i Olden. Her stod (1709) det største og blodigste Slag i hele den spanske Arvesølgelrig. De Allierede aabnede Kampen med heftige Angreb paa begge de Fransses Fløje, men blev kastede tilbage med umaadelige Tab. Først da Villars haardt saaret blev baaren ud af Olden, lykkedes det Marlborough at sprænge de Fransses Centrum, hvorpaa deres Fløje gik tilbage hver for sig, uden at Sejrherrerne bare istrand til at forfolge.

Det var til Ende med Frankrigs Hjælpekilder, da twende Begivenheder frembragte et uventet Omslag i hele Stillingen. Krigspartiet i den engelske Regering blev styrket ved en Hofintrigue (1710), og Kejser Joseph 1, en Søn af Leopold, døde (1711) uden at efterlade Ørn, hvorved hans Broder Carl, Medbejleren til den spanske Throne, kom i Besiddelse af Østerrig og Kejserværdigheden. England, der for den europeiske Rigevægts Skyld ikke kunde ønske en Forening af Spanien og Østerrig, trak sig nu tilbage fra Forbundet med Kejseren og inledede Underhandlinger med Ludvig 14, for itide at sørge for sin egen Fordel. Da de fleste Magter fulgte dette Exempel, forenede man sig paa Fredscongressen i Utrecht (1713) om følgende Betingelser: 1) Philip 5 anerkendtes som Konge af Spanien tilligemed det spanske Amerika imod at frasige sig al Arveret til Frankrig. 2) Neapel, Sardinien, Mailand og de spanske Nederlande bestemtes til at udgjøre Kejserens Arvepart. 3) Hertugen af Savoien erholdt Kongeriget Sicilien. 4) England beholdt sine Crobringer, nemlig Gibraltar og Minorca, som varne tagne fra Spanien, Newfoundland og Nyfokland, som Frankrig afflod. 5) Holland sik til Værn mod Frankrig Ret til at lægge Garnison i de forhen spanske, nu østerrigske Nederlands Hæstninger (Varriere), ligesom Sømagterne betingede sig betydelige Handelsfordele hos Frankrig. Forbitret over Englands Trafalb, fortsatte Kejser Carl 6 Krigen mod Frankrig paa egen Haand, men uden Held. Allerede Aaret efter modtog han paa sine egne og det thyske Riges Begne de vedtagne Fredsbedingelser i Rastadt og

Baden (1714). Thurnførsterne af Baiern og Cøln blev gjeninsatte i deres Lænde.

De sidste Aar af Ludvig den 14des Regjering vare ligesaa førgelige, som de første vare glimrende. Til Landets ulykkelige Tilstand kom Sorg i Kongefamilien. Ludvig mistede i Øjet af eet Aar sin Søn, sin ældste Sønnesøn og dennes aandlige Hustru. Med hende forsvant det festlige Liv fra Versailles, og selv Mb. Maintenon formaaede ikke at sprede den Tomhed og Kjeddomhed, som den gamle Konge følte i sine sidste Dage.

Efter en 72aarig Regjering døde Ludvig 14 (1715) og efterlod sit ødelagte Nige til sin femaarige Sønnesønssøn, Ludvig 15. Det havde været Ludvig den 14des Willie, at der skulle indsættes en Formynderregjering med hans uegte Sønner i Spidsen. Men da den store Konge havde lufket sit Øje, adlyd man ham ikke længer. Hans Brodersøn, Hertug Philip af Orleans, lod sig ved Parlamentets Hjælp udnevne til Regent og delte Magten med sin Lærer og Minister, Dubois. Begge disse Mænd vare aandlige og begavede, men ødsle og udsævende. Den moraliske Fordærvelse, som allerede havde smittet Ludvig d. 14des Hof, men som den fine Etikette, den ridderlige Tone og tilsidst et strengt Bigotteri havde lagt et Slør over, gjennembrød nu alle Skranker. Gudsforægtelse og ægteskabelig Utretslab bares aabent til Glue ved Hoffet i Paris; man tænkte kun paa at drive Penge op for at bortøsle dem paa sandelige Krybelsær; Spilleshyge, Forfængelighed og Letfærdighed udbredte sig fra Hoffet til de højere Staender, fra Paris til Provinderne. For at op hjælpe Statens Pengersæsen, som Ludvig 14 havde efterladt i fuldstændig Forvirring, antog Hertugregenten en Finansplan af en skøft Speculant John Law. En Seddelbank oprettedes og flettes i Forbindelse med et stort Statscompagni, som fil Eneret paa hele Frankrigs Colonialhandel og Ejendomsret over de frugtbare Egne ved Mississippiflodens Udløb (Louisiana). Handel og Industri begyndte snart at komme i Bejret; men det Hæld, som syntes at ledsgage det store Foretagende, valte

de mest overdrevne Forventninger om hurtig og let at vinde Rigdomme. Bankactierne stege til en uhøre Pris, ligesom man kappedes omhyttede sit Guld og Sølv for Bankens Sedler, hvilke denne til enhver Tid var pligtig til atter at indløse. Men da Udbrytet i Virkeligheden langt fra var tilstrækkeligt, forsvandt Tilliden ligesaa hurtig, som den var kommen. Alle strømmede til for at faae deres Penge ud af Banken; denne, som ikke kunde holde sine Forpligtelser, gik overstyr, og en Mængde Mennesker mistede deres Formue.

Medens Philip af Orleans stredte Frankrig, forhørredes en kort Tid Venstabet med Spanien, som Ludvig 14 troede at have besæt ved Slægtstabets Vaand. Philip 5 af Spanien giftede sig anden Gang med Elisabeth Farnese af Parma, som ganske stredte sin virksomme og lidet begavede Mand. Hendes Ergjerrighed gik ud paa at vinde de nys tabte Besiddelser i Italien tilbage, for dermed at udstryre sine Sønner, siden den spanske Krone skulle gaae i Aro til Philips Børn af første Eggelab. For at udføre dette var det først nødvendigt at forhype Rigets slappede Kraft. Virkelig bragte den kraftige Minister Alberoni i faa Fredsaar ikke alene nyt Liv i Handel og Industri, men stalte en Krigsmagt til lands og til bands, som Spanien ikke havde haft i mange Tider. Dernest sogte han at sikre sin Dronnings Erobringningsplaner et heldigt Udfald ved at bortlede de andre Magters Opmerksamhed. Han smeddede en Sammensværgelse i Frankrig, som gif ud paa at styrke Hertugregenten og sætte den spanske Konge i hans Sted; han traadte i Forbindelse med Sveriges rænkefulde Minister Gørø i den Hensigt at forsoner Carl 12 med Peter den Store og bevege dem til et forenet Angreb paa England til Fordel for Stuarterne. Medens Kejser Carl 6 var i Krig med Thyrerne, løb nu pludselig den spanske Flade ud og erobrede først Sardinien (1717), derpaa Sicilien. Men Alberonis kunstige Rænkespil opløste sig i intet. Den franske Sammensværgelse blev opdaget, Carl d. 12tes Død (1718) drog Gørø's Falb efter sig; derimod indgik England, Frankrig og Kejseren et forbund, som ogsaa Holland

syntes at ville tiltræde, hvorfør det fik Navn af Ovadrupelalliancen. Øjemedet var at opretholde Fredsbetingelserne i Utrecht. Et Nederlag, som Englænderne tilføjede den spanske Flaade paa Hjælpen af Syracus, bragte endelig det spanske Hof til Hornuft, saa at det indvilsede i de af Ovadrupelalliancen forestrevne Fredsbetingelser (1720): Alberoni blev forvist fra Spanien; Hertugen af Savoien, som havde været i Ledtog med Alberoni, modtog Sardinien til Øhite for Sicilien, som aftodes til Østerrig; Elisabeths Søn Don Carlos fik Arveret til Parma og Toscana, hvor Regentfamilierne Farnese og Medici stode i Begreb med at uddø.

Ludvig 15 indtraadte i Myndighedsalderen omkring paa samme Tid, som Philip af Orleans og Dubois døde (1723). Han øgtebede den assatte polske Konge Stanislaus Leszinski's Datter Maria og overdrog Regjerings Ledelse til sin Øbrager, Cardinal Fleurys (1726); thi den unge Konge, der formedelst legemlig Svaghed som Barn var holdt borte fra al aandelig Anstrengelse, kunde ikke undvære Læreren, der var vant til at tænke og handle for ham. Fleurys var dengang 73 Aar gammel. Hans Regjerings Mærke blev Sparsommelighed i det Indre, hvorved det rygsede Finansvæsen fik større Fasthed, og Fredsommelighed i den ydre Politik, i hvilken han sluttede sig til det fredelig stemte engelske Ministerium (Walpole).

§ 2. England til c. 1730.

Bed Stuarternes Gjenindsættelse (1660) blev den engelske Forfatning stillet paa samme Fod, som den havde været før Borgerkrigen, uden at Parlamentets Rettigheder ligeoverfor Kronen nojere bestemtes. Det manglede desfor ikke paa Anledning til indre Strid, da det viste sig, at Modgangens Skole ikke havde forandret Stuarternes Charakter. Carl 2 stemmede ligesaad overens med det engelske Folk, som hans Fader; thi han var i Hjertet Katholik, sjældt han offentlig bekjendte sig til den protestantiske Religion, og hvor uselvstændig og lige-

ghølbig ved Regjeringen han ellers var, gif hans Ultraa dog ubaa at befrie sig fra Parlamentets Indblanding, fordi det forsyrrede ham i en forgloß Nydelse af Livet.

Den kraftige Minister, Lord Clarendon, førte først Regjeringen i Overensstemmelse med det kongeligstinde Parti, der trods den forlynte Amnesti staansellsst hævnede sig paa sine falbne Modstandere. Den biskoppelige Kirke blev ved Uniformitetsacten indsat i sine gamle Rettigheder og endog udbidet til Skotland. Dermed traadte de haarde Love mod Underledestenkende paanh i Kraft. Allerede den Maade, hvorpaa disse haandhævedes — strengt mod de protestantiske Dissenters, mildt mod Katholikene — bragte den glade Fortrøstning, hvormed Stuarternes Tilbagekomst var bleven hilset, til hurtig at svinde bort. Hertil kom, at Kongen i den ydre Politik viste en fuldstændig Mangel paa Holdning og Eresfølelse. Colonialstridigheder paa Kysten af Guinea og i Amerika, hvor Englænderne overrumpledé de hollandske Besiddelser, gave Anledning til en Krig mellem de to Symagter (1665). Sjældt Carl 2 havdede det republikanske Parti, som herskede i Nederlandene, anvendte han dog det bevisgede Krigsstryr saa slet, at Flaaden ikke længe kunde holde Søen. Derimod stod Nederlandene i sin fulde Kraft under Johan de Witts Styrelse. Admiral Ruyter løb opad Themsen, brændte en Mængde Skibe og lod London føle en Blokades Trhl. Derved paaskyndedes Freden i Breda (1667), hvori England vel beholdt det erobrede New York og New Jersey, men maatte aftaae Surinam (hollandsk Guyana) og forandre Navigationssacten til Hollændernes Fordel. Disse Ædmøgesser bevirkede, at Clarendon blev skyret, og Kongen indgil, for at forsonne Folks opbrusende Stemning, Tripelalliancen med Holland og Sverig, hvorved Ludvig 14 blev tvungen til Freden i Næchen (1668). Men snart efter løb Carl 2 sig drage ud af denne Forbindelse, modtog Bestikkelsen af Ludvig 14 og bandt sig fra nu af til en nedværdigende Afhængighed af ham, sjældt Frankrigs voxende Magt tillands og tilvands just nu valte det engelske Folks største Velymring. Medens England uden

Hedt deltog i den store Krig mod Nederlandene (1672), arbejdede Carl d. 2dens samvittighedsløse Raadgivere, the cabal, paa at løse de Baand, der vare lagte paa Katholikerne; Kongens Broder Jacob, Hertug af York, antog den katholiske Tro, og Carl 2 selv blev fun af Frygt afholdt fra at gjøre det Samme. Ved Katholikernes Hjælp og med Ludvig 14 i Ryggen haabede man at faae Bugt med Parliamentet og indføre Despotiet. Men jo tydeligere disse Planer fremtrænde, desto mere levende blev Modstanden fra alle Sider, saa at den svage Konge ikke længe vovede at gaae imod Strommen. Parliamentet satte (1673) Prøvelsesloven, the test act, igjennem, ifolge hvilken enhver civil eller militær Embedsmand skulle affægge Suprematseden og nhæde den hellige Nadveres efter den biskoppelige Kirkes Regel; det twang (1674) Kongen til at slutte Fred med Nederlandene og affægde Cabalministrene, samt til at underskrive Habeas corpus Acten, et Værn for den engelske Borgers personlige Frihed. Hermed var det kongeligtinde Parti — Torherne, som de nu begyndte at faldes — tilfredsstillet. Holkepartiet eller Whiggerne vilde derimod tydeligere sikre Friheden og Protestantismen ved at udelukke Hertugen af York fra Thronen. Under Lord Russells Ledelse vedtog Underhuset en Lov herom (bill of exclusion); men da Whiggerne benyttede sig af opspundne Fortællinger om et stort papistisk Complot til grusomt at forfolge Katholikerne, hvorved mange Ufylbige blev henrettede, flete der et saadant Dmsslag i Holkestemningen, at Carl 2, støttet til Torherne, funde regjere sine sidste Dør uden Parliament. Whiggerne sogte da at fremme deres Planer gjennem en Sammensværgelse; men den blev opdaget; Russel blev henrettet og de øvrige Ledere flygtede. Carl 2 døde 1685, efter at have modtaget Sacramentet paa katholisk Bis.

Hans Broder Jacob 2 besteg Thronen uden Modstand, sjældt han var Katholik. Det varede imidlertid ikke længe, før han ved sin katholiske Over og despotiske Fordringsfuldhed forspildte al Velvillie hos Folket. Carl d. 2dens nægte Søn, Hertugen af Monmouth, landede i England og lod sig ud-

raabe til Konge; men de Skarer, som havde samlet sig om hans Fane, afsplitedes hurtig; Monmouth selv blev fangen og henrettet. Men denne lette Sejr indgjord Jacob 2 en saadan Selvtillid, at han blintt hen begyndte at træde Folks dhrebareste Nettigheder under Fodder. Under Paastud af, at Kongen havde Lov til at gjøre Undtageiser fra Lovene, optog han trods Testacten Katholiker og Jesuiter i de høje Statsembeder, opkærede egenmægtig Skatter, forsøgede den staende Hær og indsatte katholiske Officerer for at sikre sig dens Trostab. Det var aabenbart, at Jacob ikke var tilfreds med, at hans Religion blev taalt, men vilde undergrave selve den Statskirke, hvis Overhoved han var. Alligevel bjæede det engelske Folk sig under Naget, saalenge der var Haab om, at Jacobs to Døtre, der vare protestantisk opdragne, vilde arve Kronen. Men dette Haab nedsløges ved Bubskabet om, at der var født en Kronprinds; thi at han vilde blive opdragen i den katholiske Tro, var udenfor al Trovl. Da henvendte de Misfornøjede, tildels Englands fornemste og indflydelsesrigeste Mænd, sig om Hjælp til Nederlandenes Statholder, Vilhelm 3 af Oranien, som var gift med Jacobs eldste Datter Maria. Med den ham egne beregnende Klugstab havde Vilhelm hidtil været rolig, men opmærksom Tilstuer ved Begivenheberne. Nu da det rette Øjeblik var kommet, landede han i England med en hollandsk Hær og forlyndte i et Opraab, at han kom for at forsvarer England mod Papisme og Undertrykkelse, og at det var hans Hensigt at samle et frit Parliament for at befæste Landets lovlige Frihed. Virkningen heraf var uhøre. Medens Misfornøjede af alle Klasser sluttede sig til hans Fane, saa Kong Jacob sine Tropper desertere, sine troeste Tilsængere frigtede. Forgjøres viste han sig ligesaa sojelig, som han før havde været halsstarrig; ingen Haand løftede sig for at forsvarer hans Sag. Vilhelm nærmede sig imidlertid til London, og de hollanske Fortropper besatte allerede Bagterne om det kongelige Slot; da forlod Jacob 2 modløs sit Rige og begav sig til Frankrig, hvor Ludvig 14 stjænlede sin tro Basal kongeligt Underhold (1688). Et nyvalgt Parliament erkærede Thronen

for lebig, hvorpaa Vilhelm 3 og Maria, ligeledes i Kraft af Parlamentets Beslutning, erklaeredes for Konge og Dronning af England (Revolutionen, 1689). Men belært af Erfaringen satte man en Grandse for Kronens Overgreb ved en declaration of rights, hvorved Parlamentets fuldstændige Skattekillingssret sikredes, Kongen blev bunden til Landets Love, og den stuartiske Mandsserie udelukkedes fra Thronen. Fra den Tid udvilkede Englands frie Statsforsatning sig til en stedse større Fæsthed, støttet til Domstolenes Uafhængighed, til den vorende politiske Oplysning, som udbredtes gjennem Pressen, og især til Parlamentets overvejende Betydning, som gjorde det umuligt for en Regierung at holde sig uden at have Majoriteten i Underhuset (det parlamentariske System). Men ved Siden af den store borgerlige Frihed oprettholdtes endnu længe Statskirvens Forrettigheder, som beroede paa Testacten og Uniformitetsacten. Vilhelm 3 opnaaede kun at formilde de strenge Love mod de protestantiske Dissenters.

Ogsaa Skotland anerkendte Vilhelm 3 for Konge og omhyttede efter den forhadte biskopelige Kirke med den presbyterianiske. Derimod moatte Irland, hvor Jacob 2 med fransk Understøttelse gjorde Landgang (Pag. 105), betvinges med Vaabenmagt. Dette lykkedes, efterat Vilhelm havde sejret ved Bohneloden (1690).

Dels af Hensyn til den europæiske Vigtewægt dels af Frygt for Frankrigs vorende Sø- og Colonialherredømme deltog Vilhelm 3, begge Sømagters Beværksler, i den pænligke Arvefølgekrig som Ludvig d. 14des Modstander. Efter Freden i Rywick (1697) modarbejdede han ligeledes Ludvig 14 i Spørsgsmålet om den spanske Arvefølge. Forbundet mellem Sømagterne og Kejseren (Pag. 107) var allerede bragt i stand, da den bryllupsvage Konge endte sit daadrigle Liv († 1702). Som den, der reddede Englands Frihed, hævede dets Anseelse i Europa og fremmede dets indre Udvikling (Opprettelsen af Londons berømte Bank, Udvivelsen af det østindiske Compagni), indtager han Pladsen blandt Englands største Rægenter. Da han døde barnløs, besteg Jacob d. 2dens yngste

Datter Anna den engelske Throne, medens Statholoverposten blev ubesat i Holland, der efter fulgte sin republikanske Forsatning under Ledelse af Storpensionæren Heinsius. Uagtet Udsættelsen vedblev Sømagterne dog at holde sammen i Kampen mod Frankrig. Uselvstændig og tungfingdig lod Dronning Anna sig styre af sin Veninde, Hertuginden af Marlborough og Whiggen, hvis Hovedmand Hertugen af Marlborough bedekkede sig med Hæder i den spanske Arvefølgekrig. Under denne blev (1707) det skotske Parlament, som aldrig havde haft stor Betydning, forenet med det engelske til een Fællesrepræsentation for Storbritannien — et vigtigt Middel til at udjernne den gamle Modstætning mellem Rigerne. Da Lady Marlborough ved sit hydende Væsen havde fornermet Dronningen, blev Whiggen styrte. Torhernes Ledere, Lord Oxford og Bolingbroke, som trædte ind i Ministeriet, afsluttede (1713) Freden i Utrecht dels af andre Grunde (Pag. 111), dels forbi de i Forstaelse med Dronningen vilde arbejde paa at faae Jacob den 2dens Søn, den saakaldte Prætendent (Jacob 3) tilbagekaldt. Men denne Plan forstyrredes ved Annas Død (1714), da Kronen ifølge en af Parlamentet vedtagen Arvelov tilfaldt Hurskyste Georg 1 af Hannover, der nedstammede paa Kvindesiden fra Jacob 1*). Thronfliset bragte etter Whiggen til Moret, hvorpaa der rejstes en Anklage mod de Torher, som havde begunstiget Stuarternes Sag. Bolingbroke flygtede, og en Opstand af den stuartiske Parti blev dæmpet med Strenghed. Egnende Farer afværgedes for Fremtiden ved Opprettelsen af en staende Hær og ved Loven om Parlamentets syvårige Bedbaren.

Under Georg 1 († 1727) og hans Søn Georg 2, der begge følte sig mere som Thyskere end som Engländer, blev England styrret af Whiggen, navnlig af den kraftige Robert Walpole, der i Forbindelse med Frankrigs Førsteminister Fleury heldig vedligeholdt den europæiske Fred, en Politik, som Hensynet til Englands Handel og betydelige Statsgæld gjorde

*) Se Stamtable V.

fornøden. Walpole holdt sig i 21 Aar (1721—1742), idet han sikrede sig Majoriteten i Underhuset ved et omfattende Bestikkelsesystem. I den Grad havde Tænkemaaden forandret sig, siden Republikens Hellige angave Tonen. Med Stuarternes Tilbagelomst havde Bestikkelsighed og letførige Sæder grebet om sig blandt Englands Aristokrati; de store Statsmænd, saasom den gjerrige Marlborough eller den rænkefulde Bolingbroke, vare fra Charakterens Side lidet agtværdige. Det var ikke længere Spørgsmaal om Troen og Gudsdyrkelsen, men Vindestygen, som satte Gemhterne i Bevægelse. Derfor kunde Sydsøcompagniets Speculationer fremkalde lignende Drømme om Rigdom og afstedkomme lignende Ulykker, som Laws samtidige Finansplaner i Frankrig. Sædersnes Forandrings afspælde sig i den engelske Literatur. Medens Milton, Cromwells Ven, skrev et christeligt Digt, „det tabte Paradis“, til den lette franske Tone Indpas ved Carl d. 2dens Høbdigter Dryden, og snart begyndte Philosopherne at angribe selve den christelige Religion. Løcke banede i sit Skrift „om den menneskelige Forstand“ Vejen for denne Retning, som stærkere udvikledes af den vittige Bolingbroke i hans „Breve om Historiens Studium“.

§ 3. Tydstland til 1763.

Efterat Ferdinand 3 var død (1657), opnaaede hans Søn Leopold 1 trods Frankrigs Modstand Kejserværdigheden, som saaledes forblev hos det habsburg-østerrigske Hus. Leopold besaab ikke den nødvendige Kraft til at møbe de Hærer, der samtidig truede Rigets østlige og vestlige Grænser. Under den middelalderlige Tilstand, hvori de østerrigske Arvelande befandt sig, kom Alt an paa det tydste Riges Hjælp; men her var Nationalhøllelsen næsten ganske udstukt efter Trediveaarskrigen (Pag. 50), og Rigsdagen i Regensburg kunde aldrig opmande sig til fælles, kraftig Handling. Derfor viste Kejserdommet sig saa ofsmægtigt i den nederlandske Krig (1672—1678) og i den pfalziske Arvesølgekrig (1688—1697) mod Ludvig 14. Milt under den sidste var det endog næ

kommet til et Brud i Thyslands Indre, fordi Kejseren (1692) ophøjede den welfiske Hertug*) i Hannover til Churfyrste (den niende Churhærdighed).

Heldigere sjøede Ømfændighederne sig paa de østlige Grænser. Gebetsforholsdene her havde i de sidste 150 Aar ikke synnerlig forandret sig. Thyrerne herskede endnu i Nedreungarn, Fyrsten af Siebenbürgen var blevet deres statstilige Basal. I Øvreungarn selv var det østerrigske Herredomme kun lidet befæstet. Da Leopold 1, ledet af Jesuiter, undertrykkede Protestanterne og paa andre Maader frænkede Ungarnes Rettigheder, rejste den unge Grev Eöfeli en almindelig Opstand; den thyriske Sultan, som var opmuntret af Ludvig 14, erkendte ham for Ungarns Konge under thyrisk Højhed og assendte en Armee under Storveziren Kara Mustapha, som oversvømmede Ungarn og indesluttede Wien med 200,000 Mand (1683). Skjønt Kejseren lod sin Hovedstad i Stiften, forsvarede Borgerne sig med stor Tapperhed; men efter to Maaneders Beskydning vare Festningsværkerne saa ødelagte, at det syntes at være ude med alt Haab. Da opstige pludselig Vldsignaler fra Kahlenbergs Højder som Budstab om den nære Hjælp. Det var Polens ribberlige Konge Johan Sobieski, som ankom i Spidsen for 80,000 Polakker og tydse Rigstropper for at hævne Christenhedens Forsmædelse. De Christnes Tapperhed og Kara Mustaphas blinde Overmod bidrog i lige Grad til, at Wiens anden Belæring endte med Thyrernes fuldstændige Nederlag. Deres Lejr blev erobret tilligemed et umaadeligt Bytte. Nu faldt de Banstroes Fjender over dem fra alle Sider. Venetianerne, som havde Candias Tab at hævne, erobrede Morea og belejrede Athen uden at staane de hærlige Oltidshygninger; Polakkerne under Johan Sobieski trængte ind i Moldau, og Russerne grebe Lejligheden til at nærmre sig til det sorte Hav. Dgsaa den tydse-østerrigske Hær under Carl af Lothringen gif over

*) Den welfiske Famili var delt i to Linier, af hvilke den ældste besad Brunsvig, den yngste Lüneburg (Hannover).

til Angreb; Øsen faldt efter et haardnakket Forsvar, og Sejren ved Mohacz (1687) lagde endelig Ungarn for Kejserens Fodder. Det gik frugteligt ud over Opstandens Tilhengere, og Rigsdagen i Presburg blev skremmet til at samlykke i, at Ungarn, istedetfor at være et selvstændigt Valgrige, blev et arveligt Kongerige i den habsburg-østerrigske Familie (1687). Efterat den samtidige Krig mod Ludvig 14 havde standset Østerrigernes Fremgang en Tidlang, tilføjede endelig Eugen den thyriske Hær et afgjørende Nederlag ved Zenta (1697), medens den under Sultanens egen Anførelse gik over Theiss. Da ogsaa Siebenbürgen var erobret og inddraget af Kejseren, opgav Porten den haablose Kamp og modtog Freden i Carlowitz (1699). Østerrig erholdt Ungarn (undtagen Belgrad og Temeswar), Slavonien og Siebenbürgen; Venetianerne fik Morea; Podoliens blev givet til Polen, Usov til Rusland. Fra den Tid af ophørte Tyrkerne at træde de europæiske Staters Sikkerhed.

Kejser Leopolds Arvekrav indvilsede Østerrig og det thyske Rige i den spanske Arvefølgekrig, i hvilken Eugen etter fængslede Sejren til de kejserlige Haner. Leopold 1 døde under Krigen (1705), som forhantes under hans Søn Joseph 1 († 1711) og dennes Broder Carl 6, indtil Freden i Nastadt og Wadben (1714) lagde Neapel, Sardinien, Mailand og Belgien til de østerrigske Besiddelser.

Umiddelbart herefter erobrede Tyrkerne uden forudgaaende Krigserklæring Halvøen Morea fra Venetianerne; men Kejseren vilde ikke taale dette aabenbare Brud paa Carlowitz-Freden. Eugen hjæmmede med sædvanlig Effekt ved Donau, indtil Spaniens Angreb paa Sardinien (Pag. 113) paaskyndede Fredslutningen i Passarowitz (1718), hvori Tyrkerne aftode Belgrad og Temesvar til Kejseren, men beholdt Morea. Striden med Spanien udjævnedes ved Quadrupelalliances Mellemkomst i en Tractat (1720), som slaffede Kejseren Den Sicilien til Øhpte for Sardinien.

Uagtet det østerrigske Monarchi var blevet forsøgt med store og rige Lande, var det dog indvortes usammenhængende og svagt. Istedetfor at raade Bod herpaa ved tidsvarende Forbedringer havde Kejser Carl 6 ikke Tanke for andet end at sikre sin Datter Maria Theresia Thronfølgen. I dette Øjemed oprettede han en Familielov, den pragmatiske Sanction kalbet, hvorved den fælleske Arvelov foranbredes til Førdel for hende. At støtte denne Ordning Europas Billigelse var Gjenstand for Kejserens ivrigste Bestrebeller, sjældent Eugen træffende bemærkede, at en velrustet Hær og et fuldt Skatfammer vilde være et bedre Værn for Kejserdatteren end alle Øster og Tractater. Da saaledes August 2, Churfyrste af Sachsen og Konge af Polen, døde (1733), og Flertallet paa den polske Rigsdag valgte Stanislaus Leczinski til Konge, understøttede Kejseren August den 2dens uduelige og magelige Søn August 3 af Sachsen i hans Fordringer paa Polens Throne, forbi han havde lovet at anerkjende den pragmatiske Sanction. Rusland, i hvis Interesse det laa at sætte Polen, gjorde det Samme. Stanislaus's Sag forsvaredes derimod af Frankrig; thi da den gamle Marechal Villars og Krigspartiet ved det franske Hof forbrede Kampen for Kongens Svigersader som en Krigspligt, maatte den vængstelige Fleury, sjældent mobstrebenbe, følge Strommen. Til Frankrig sluttede Spanien og Sardinien sig i det Haab at fravælle Østerrig dets italienske Lande. Saaledes udbrød den polske Arvefølgekrig (1733—1735). Russerne, der vare nærmest og først berebte, forbræte Stanislaus og inbesluttede ham i Danzig. Da Fleury kun sendte et Par Regimenter til Undsætning, kunde Øyen ikke holde sig, saa at Stanislaus maatte flygte under Forskædning. Underledes gik Krig i Vesten. Transmontane besatte Øthringen og erobrede flere af de thyske Grændefestninger, uden at den alberdomsvage Eugen kunde hindre det. Da Østerrigerne vare ligesaa uheldige i Italien, kom Freden i Wien (1735) i stand paa følgende Bedingelser: 1) August 3, Churfyrste af Sachsen, blev anerkjendt for Konge af Polen. 2) Den spanske Prinds Don Carlos,

som efter Familien Farneses Udbøsen var blevet Hertug i Parma og havde Arveret til Toscana, omhyttede disse Lande med Neapel og Sicilien. 3) Lothringen overlodtes til Stanislaus Leszinski, efter hvis Død det skulde tilfaldt Frankrig. 4) Hertug Frantz Stephan af Lothringen fik Arveret til Toscana, naar Huset Medici uddøde (hvilket stede 1737). 5) Parma blev givet til Østerrig som Erstatning for Sybitaliens Tab. 6) Frankrig anerkjendte den pragmatiske Sanction. Saaledes bleve alle Parter tilfredsstillede, ikke mindst Kejseren, i hvis Øje den sidste Bevægelse opbejdede, hvad han og det thyske Rige havde tabt i Land.

Allerede denne Krigs Gang afgav Beviset for, at den Styrke, Østerrig tidsligere havde udføret, alene skyldtes Eugens Virksomhed i Regjeringen saavel som i Felten. Krigsvæsenets Forsalg fremtraadte yderligere i en Krig, som den alderdomssvage Kejser, forlebet af uduelige Raadgivere, paaførte Tyrkerne uden sjellig Grund. Medens hans Allierede, Russerne, havde stor Fremgang, lede de østerrigste Baaben det ene Uheld efter det andet, indtil Forventningen om, at Kejserens Død var nær, foranledigede en forhastet Fredslutning i Belgrad (1739). Østerrig tabte her Festningen Belgrad, som havde været et Hovedværk mod Tyrkiet.

Imidlertid havde Churfyrstendømmet Brandenburg og det dermed forbundne Hertugdømme Preussen ved kraftige Regenters Omsorg høvet sig til en anseelig Magt i Nordtyskland. „Den store Churfyrste“ Frederik Vilhelm (1640—1688) havde ikke alene udvoldt sine Grænser i den westphalske Fred og besætset Uashængigheden af Polen ved Freden i Oliva (Pag. 92), men ogsaa deltaget med Hæder i den nederlandske Krig mod Ludvig 14 (Pag. 99) og fremfor alt styrket sine adspredte Landes Sammenhold og Udvilting. De i Trediveaarskrigen affolkede Provindser blev paanh opdyrkede, Canaler blev gravede, Handel og Industri fremmet, hvortil især Indvandring af de fra Frankrig flygtende Huguenotter gav et mægtigt Stød. Hans forsængelige Søn Frederik (1688—1713), en Beundrer af

det franske Hofvæsen, havde intet højere Ønske end at vinde Kongetitelen. Ved at underordne sig den østerrigste Politik lykkedes det ham at faae Kejser Leopolds Samtykke, hvorpaas han paasatte sig den preussiske Kongekrone i Königsberg (1701). Den europæiske Anerkendelsse heraf paafulgte i Utrecht-freden (1713). Frederik 1 forøgde sine Besiddelser i det vestlige Tyskland (Eleve) ved Arv af nogle Greveslæber i Westphalen og blev endvidere valgt til Fyrste i Neufchatelet af Landets Stænder. Hertil føjede hans Søn Frederik Vilhelm 1 (1713—1740) Stettin og Forpommern indtil Peenesloben, samt Øerne Usedom og Wollin, som Sverig astraadte mod en Pengesum.

Frederik Vilhelm 1 var ved sit børne Væsen og ved sin borgerlige Levermaade et Særsyn mellem Samtidens forfinede og pragtfulge Fyrster. Jagt og farvelige Aftenselskaber, i hvilke raa Spøg ved et Krus Öl og en Pipe Tobak udgjorde Underholdningen, vare hans eneste Afspredelser. Egenraadig og streng trævede han militær Loyalitet i Staten som i sin Familie. Det var hans Styrt at exercere Soldater og at samle Regimenter af Hjemper, som han uden Omstændigheder pressede eller tilskjøbte sig udenlandsfra i dyre Domme. Men hans vidtdrevne Sparsomhed i den øvrige Statshusholdning satte ham i stand til at efterlade sin Søn Frederik 2 en velsvært Armee paa 70,000 Mand og et rigt Skatkammer.

Som Kronprinds havde Frederik ved sin Forkærlighed for den franske Literatur og ved sin Modbydelighed for det stive Soldatervæsen paadraget sig Faderens Brede og maatte live saa meget under hans brutale Raahed, at han omfider bestultede ved Flugt at unddrage sig den Tvang, hvorunder han levede. Men Planen opdagedes, og Frederik blev greben som Deserter. Fra Fængselets Binduer maatte han see paa sin Mens og Medhjælpers Henrettelse og undgik kun med Nød en lignende Skæbne. Da Frederik 2 besteg Thronen (1740), anede ingen, at der hos den unge Fyrste, som hidtil kun havde levet for Vibensfab og Kunst, laae Egenslæber hjulste, der skulde gjøre ham til Datidens største Regent og Fæltherre. Ved ham

er det, at Preussen først hævdes fra en bestedten Stilling som ved af det tydske Rige til en selvstændig Stormagt og navnlig til Østerrigs Medbæsler i Herredømmet over Thyslland, et Formaal, hvorfra Frederik 2 hverken lod sig afslede af Hensyn til sit givne Ord eller til Folkenes Ret.

Langt større Opsigt end det preussiske Chronfiste valte Carl den 6tes Død samme År (1740); thi med ham udsluktes Mandslinjen af det berømte habsburgske Kejserhus. Hans Datter Maria Theresia tiltraadte den østerrigiske Arv i Kraft af den pragmatiske Sanction, som var garanteret af alle Magter, undtagen Churfyrst Carl af Baiern, der strax gjorde Baastand paa de østerrigiske Lande som Efterkommer af Kejser Ferdinand 1. Denne forsøengelige og bigotte Mand vilde dog ikke være blevet farlig for Maria, dersom hans Indsigelse ikke havde givet andres Begjærlighed et velskommel Baaskud til at bryde de højtidelige Tractater, hvormed Carl 6 troede at have været om sin Datters Ret. Frederik 2 af Preussen, der gjorde Krav paa nogle Hærstendommer i Schlesien, oversvømmede pludselig med sin slagstærdbare Armee denne forsvarsløse Provinds og hævdede Besiddelsen deraf i Slaget ved Molwitz (den første schlesiske Krig, 1740—1742). Dette Uheld, der syntes at blotte Kejserstatens Svaghed, bragte Maria Theresias øvrige Hjender under Baaben (den østerrigiske Arvefølgekrig 1741—1748). Frankrig, hvor Krigspartiet anden Gang fil Overhaabt over Fleurhs Vænkeligheder, Spanien og Sardinien, som ventede at kunne gjøre Crobringer i Italien, stillede sig paa Carl af Baierns Side, og Lykken var i Begyndelsen dette Forbund gunstig. Den fransk-bayerske Hær trængte uden at møde alvorlig Modstand ind i de østerrigiske Arvelande. Carl af Baiern blev kronet til Böhmens Konge i Prag, hvorfra han isede til Frankfurt for at modtage den tydske Kejserkrone, som Flerheden af Churstemmerne havde overdraget ham (Carl 7 fra 1742—1745).

Frankrigs trolose Angreb havde ramt Maria Theresia som et Torbenflag. Uden Penge og uden Hær beroede hendes hele

Haab om Frelse paa Ungarerne. Da hun fremtraadte paa Rigsdagen i Pressburg og tillidsfuldt lagde sin Skjæbne i deres Hænder, lode disse Kejserhusets hidtil saa urolige Undsaatter sig henribe af hendes Skjønhed og Ulykke, droge deres Sværd og raabte: vi ville dø for vor Konge, Maria Theresia! Krigsbegejstringen forplantede sig vidt og bredt over de stribbare Folkeslag ved Theiss og Donaus Bredder; Magharer, Croater, Slavoniere samlede sig i vild Kamplyst og veldede som en ødeleggende Strom ind over Thyslland, overalt drivende Hjenden foran sig og ubredende en panisk Skæck lige til Rhinen. Desuden erklarede Sømagterne, England og Holland, i den europæiske Ligevægts Interesse at ville opretholde den pragmatiske Sanction, medens Maria ved Eftergivenhed formindskede sine Hjenders Antal. Frederik 2 sluttede en førstilt Fred med hende i Breslau (1742), hvori han erholdt Schlesien. Kongen af Sardinien, som allerede længe havde gjort sig bet til Regel at holde med den Stærkere, gif over paa Østerrigs Parti mod at erholde de vestligste Dele af Lombardiet (indtil Lago Maggiore og Ticino). Under disse Omstændigheder funde Krigens mod Frankrig føres besto kraftigere. Den engelske Konge Georg 2 i Spidsen for en „pragmatisk“ Hær vandt, sjønt han var en slet Feltherre, en Sejr ved Dettingen (1743) over de endnu slettere franskmænd. Efterat disse havde trukket sig tilbage over Rhinen, forte Carl af Lothringen den østerrigiske Armee ind i Elsaf. Men Frederik 2 af Preussen funde ikke see rolig paa disse Sejre; thi han havde en grundet Formodning om, at Maria Theresia, naar hun havde besjret sine Hjender, igjen vilde tage Schlesien fra ham. Uden Krigserklæring aabnede han den anden schlesiske Krig (1744—1745) med et Indsald i Böhmen, hvorved Carl af Lothringen blev tvungen til at forlade Elsaf, for at dække Arvelandene. Frederik 2 viste sig sin Modstander afgjort overlegen; efter flere Sejre i Schlesien og Böhmen tilsvang han sig ved Freden i Dresden (1745) en Bekræftelse paa Schlesiens Udstaaelse. Samme År døde Kejser Carl 7. Da hans Son opgav alle ørgjerrige Drømme

med at faae sit Arveland Baiern tilbage, valgte Churfyrsterne Maria Theresias Mand, Frantz af Lothringen, Storhertug af Toscana, til thøst Kejser. Frantz 1 blev Stamfader til det habsburg-lothringiske Kejserhus.

Da der saaledes ikke længere kunde være Spørgsmål om, hvem der skulle herske i Tyskland eller Østerrig, tabtes Krigens oprindelige Formaal af Syne. Frankrig søgte at slæsse sig Vederlag for sine store Opofrelser ved Belgiens (de østerrigiske Nederlandes) Erobring. Den franske Marechal, Morits af Sachsen, en Søn af August 2, vandt en vigtig Sejr over Georg d. 2dens Søn, Hertugen af Cumberland, ved Fontenoy (1745). Kort efter blev den engelske Hær kaldt tilbage fra Følstrandet, fordi Jacob 3 Stuarts Søn, Carl Edvard (den yngre Prætendent), havde gjort Landgang i Skotland, hvorfra Høllændernes Klaner fulgte ham paa et eventyrligt Tog indtil faa Dagmarscher fra London; men Foretagenbet fandt her ingen Tilslutning. Oprørerne trak sig hurtig ud af England; men Cumberland fulgte efter og adspredte dem albedes ved Culloden (1746). Carl Edvard undkom ligesom ved et Vibunder, medens hans Tilhængere blev haardt straffede for deres Forvildelse. Saaledes strandede Stuarternes sidste Forsøg paa at vinde Englands Krone tilbage. — Englændernes Fortgang fra Følstrandet havde imidlertid lettet Morits af Sachsen Erobringens af hele Belgien. Høllænderne, der faae sig truede med en lignende Skæbne som i 1672, søgte at frelse sig paa samme Maade som dengang. Det republikanske Parti, som havde været ved Magten siden 1702, blev styrket, og Vilhelm 4 af det oraniske Huses yngre Linie blev udnævnt til Arvestatholder i alle Provinderne (1747). Alligevel fortsatte Morits af Sachsen sin fejrrige Fremtrængen i Generalitetslandene, indtil Finansnøden tvang Frankrig til at gaae ind paa Fredsbetingelserne i Aachen (1748), hvorefter Østerrig asstod Parma og Piacenza til den spanske Prinds Don Philippo (Elisabeth af Parmas anden Søn); Schlesiens Aftacelse til Preussen, Sardiniens Udbudelse til Ticino og den pragmatiske Sanction

bekræftedes. Forsvrigt blev Alt, som det havde været før Krig, idet Frankrig gav sine Erobringer tilbage.

Schlesiens Tab smertebe Maria Theresia saa dybt, at hun græd eller blusede af Harme, saa ofte hun hørte Tale derom. Opfyldt af Tanken om at slæsse sig Hævn over Preussen, hævede hun en Mængde gamle Misbrug, som klæbede ved Østerrigs indre Bestyrelse, forbedrede Finanserne og forsøgede den staende Hær. At vinde andre Magter for sine Planer voldte hende saa meget mindre Banskelighed, som Frederik 2 dels ved sin kraftige Statsstyrelse, dels ved spottende Omtale, som ingen staandede, havde paadraget sig mange Fyrsters og Ministres Misundelse eller Had. Kejserinde Elisabeth af Rusland, over hvis slamløse Liv Frederik havde sagt mangen Vittighed, var den første, hos hvem Maria fandt aabent Øre. Større Umage kostede det at bringe en Udsøning med Frankrig tilbage; men den snilte østerrigiske Minister Kaunitz havde som Gesandt ved det franske Hof allerede banet Vejen derfor. Da nu den stolte og dybige Maria Theresa viste den Selv-overvindelse at skrive et egenhændigt Brev til Ludvig d. 15des altsormaaende Maitresse, Marquisen af Pompadour, hvori hun kaldte hende „sin kjære Veninde“ og overste hende med Smiger, opgav Frankrig til almindelig Forbavelse den fra Henrik 4 nedarvede Politik og lovede uben Udsigt til Fordel Østerrig baade Armeer og Penge til Schlesiens Tilbageerobring. Forbundet mellem Østerrig, Frankrig og Rusland tiltraadtes af Sachsen, hvil Churfyrste August 3 eller rettere dennes eneraabende Minister Brühl gjengjældte Frederiks foragtelige Omtale med et brændende Had, senere ogsaa af Sverig, hvor det herskende Adelsparti stod i fransk Sold. Enhver af disse Magter betingede sig sin Del af det bødsomme Kongerige Preussen. Saaledes lagdes Tønderet til Søvaarskrigen (1756—1763).

Frederik 2 ful Underretning om de Rænker, der smeddedes mod ham, dels gennem sin Ven, den russiske Thronfølger, dels fra Dresden, hvor en bestukken Embedsmann i den sachsiske Regjering tog Afskrift af Underhandlingerne og sendte

den til Berlin. Intet Øjeblik vallede han i sin Beslutning at bevare sit Kongelige hælt og holdent, eller hvis det var umuligt, at falbe med Øre. De henrundne Fredsaar vare blevne omhyggelig anvendte til at udvile Landets Hjælpekilder og fulbende Preussens Organisation som Militærstat. Magten til efter eget Øfiske at paalægge Skatter og udstrive Soldater lagde alle Statens Midler i Kongens Haand, og i deres Anwendung havde Frederik kun Hensynet til sin egen Frelse at følge. Udenlandsra kunde han desuden regne paa Hjælp fra England; thi Stridighederne, som vare i fuld Gang mellem de engelske og franse Nabyggere i Amerika, syntes ikke at kunne blive uden Indflydelse paa Forholdene i Europa, og da havde Georg 2 i et Forbund med det unge nordtyske Kongerige det bedste Middel til at forsvare sine hannoveranske Lande.

Frederik 2 indsaae, at det vilde være ude med ham, dersom hans talrige Fjender sikl. Lid til at fuldende deres Forberedelser. Han lod dersor forespørge i Wien om Russningernes Hensigt, og da Svaret ikke lød tilfredsstillende, rykkede han pludselig (1756) ind i Sachsen og indsluttede den sachsiske Hær ved Pirna. Østerrigerne forsøgte vel at komme deres overraskete Forbundsallie til Undsetning; men Frederik gik dem imøde og sejrede ved Leuthen. Snart efter twang Hungersnød hele den sachsiske Hær til at strække Gevær (1756). August 3 med Grev Brühl rejsle til Warschau for at slukke Sorgen i et glimrende Hofsliv. Sachsens Overrumpling ydede den preussiske Konge store Fordele: først en fortæffelig militær Stilling, hvorved hans egne Lande lense bleve forskaanedt for at blive Krigens Skueplads, dernæst Soldater, Penge og alle-slags Krigsfornødenheder, som udpressedes med den største Haardhed. Men uagtet Frederik 2 i et Manifest høgte at fremstille, hvorledes Angrebet paa Sachsen i Virkeligheden var at betragte som Mødværg, hævedes dog ved alle tydske Høffer høje Raab imod Landfredens Forstyrre. Snart udstedte ogsaa det tydske Rige giennem Rigsdagen i Regensburg Krigserklæringen mod Preussen, der nu syntes at maatte knuses under Vægten af de allevegne fra fremrykkende Armeen. Fran-

mændene og de tydske Rigstropper truede fra Vest, Østerrigerne fra Syd, Russerne fra Øst og Svenskerne fra Nord.

Efter at have besat de preussiske Rhinlande, trængte den franske Hovedarmee paa 100,000 Mand ind i Hannover, hvor Hertugen af Cumberland efter en svag Modstand blev slaet ved Hastedbeck (1757). Følgen heraf var en Capitulation i Kloster-Zeven, der fastsatte den hannoveranske Hærs Oplossning. Elblinien laa nu aaben for de Franske; men til Held for Frederik 2 nølede den franske Feltherre, Richelieu, i Hannover, sysselsat med at udvige det ulykkelige Land.

Vægt blodigere og rigere paa Omvejlinger var Kampen paa den østlige Krigskueplads. Tro imod sin Taktik at afvæbne den ene Modstander, inden den anden rykkede ham paa Livet, faldt Frederik 2 med sin Hovedhær ind i Bøhmen og angreb Østerrigernes stærke Stilling ved Prag (1757). I Begyndelsen trykkede Soldaterne sig ved at gaae løs paa de fjendtlige Batterier; da greb Feltmarschal Schwerin en Jane og førte dem frem til Stormangreb. Det faldt den gamle Helt, men hans Exempel havde virket, og Kampen blev efter et frugtligt Blodbad afgjort til Preussernes Forde, hvorpaa Prag blev indsluttet. Hungersnød vilde snart have twunget Byen til Overgivelse, dersom ikke Frederik 2 havde maattet drage imod den østerrigiske Reservehær under Daun, som truede hans Flanke fra Stillingen ved Kolin (1757). Med exemplørløs Ringeagt for Tabet af Menneskeliv drev Kongen sine Tropper frem mod Fjenden, der baade var dobbelt saa stærk i Antal og stod paa forståndede Højder; men alle Angreb blev eftertrykkelig slaede tilbage, og Preussernes Nederlag var saa betydeligt, at hele Bøhmen maatte rømmes. Men Frederik 2 sik endnu inden Aretets Udgang glimrende Oprejsning. Efter lange Forberedelser havde omfider den broget sammensatte tydske Rigssarmee sat sig i Bevægelse og forenet sig med en fransk Hjælpehær under Madam Pompadours Hndling, den ubuelige Souffise, i hrisken Tysklandsby og Norben naaede sin højeste Spidse. I den Hensigt at fordrive Frederik 2 fra Sachsen nærmede de sig den preussiske Lejr ved Rossbach (1757)

i forsglos Tilsid til deres langt overlegne Antal. De frygtede ikke for andet, end at Kongen skulle undslippe ved Flugt. Men den preussiske Armee ordnede sig til Kampen med den rolige Sikkerhed, som kun lang Øvelse og streng Mandstugt meddelede. Efterat General Seydlitz i Spidsen for Cavalieriet havde bragt den fjendtlige Fløj i Norden, afdækkedes pludselig Batterierne, som i Begyndelsen var holdte skjulte i det bølgefomrige Terrain. Ved en velrettet Kanon- og Geværild dreves i et Nu den fransk-thydske Hær sammen i een forvirret Masse og kastede sig derpaa til alle Sider paa den vildeste Flugt. Hele Slaget varede faa Timer og kostede Sejrherrerne kun firehundrede Mænd. — Østrrigerne havde imidlertid uforstyrret sat sig i Besiddelse af Provindsen Schlesien tilsligemeb Hovedstaben Breslau og den stærke Fæstning Schweidnitz. Derhen ilede nu Frederik 2 trods Vinterens Frembrud, bestemt paa at angribe, naar og hvor Lejligheden tilbød sig. Han opsgøgte, 33,000 Mænd stærk, sin gamle Modstander, Carl af Løthringen, der stod ved Leuthen med 80,000 Mænd (1757), og opstillede her sin Armee i den fra Epaminondas's Lid berømte slæve Slagorden saaledes, at han ved forstilte Marscher holdt Hjenderne i Uvisshed om Angrebspunktet, indtil han pludselig og volksomt kastede sig over deres venstre Fløj. Da denne var opreven, kunde de slet ledede Østrrigere intetsteds holde Stand; hele Regimenter overgave sig, saa at Kongen paa denne og de følgende Dage gjorde flere Fanger, end han selv havde Soldater. Schlesiens fuldstændige Tilbageerobring endte det andet Aars Felstog.

I England fremkaldte disse Sejre den største Begejstring for Frederik 2, og Preussen strømmede over af Lovtaler over hans Hædermod. Efterat den ældre William Pitt var blevet Regeringens Ledør (1757), affluttedes der en Subsidietractat med Preussen; den uhæderlige Capitulation i Kloster-Zeven blev forkastet, og den forstærkede engelsk-preussiske Armee i Hannover blev betroet til den dygtige Fæltherre, Ferdinand af Brunsvig. Den franske Armee, i hvilken de efter Madame Pompadours Lurer flittende Anførere ødelagde al Di-

sciplin, blev snart fastet tilbage til Weser, deraf til Rhinen. Ferdinand af Brunsvig dækkede under hele den øvrige Krig Preussens vestlige Grænse med et Held, som trodsede Hjenders overlegne Antal.

Russerne, som i Aaret 1757 blot havde erobret den aabne Provinds Østpreussen, rakkede i Aaret 1758 under General Fermor ind i Brandenburg, hvor de huserede frygteligt. Frederik ilede hid efter et resultatløst Indfald i Mæhren og mødte dem ved Zorndorf. Forbitret over deres barbariske Fremsærd besalede han sine Folk ikke at give Kvarter; da Russerne heller ikke gjorde Fanger, blev dette et af de blodigste Slag i hele Krigene. Kampen varede fra om Formiddagen til den sidste Aften. Den tapre Seydlitz's attor og attor gjen>tagne Rytterangreb gjorde til sidst Udslaget til Færd for Preusserne; men Russerne vege kun langsomt og uden at ville erkende sig for overvundne. Frederiks Nærvarelse var allerede blevet nødvendig paa Krigssuepladen i Sachsen, hvor hans Broder Henrik med sin ringe Troppestyrke neppe syntes at kunne holde sig. Stolende paa sit frugtede Navn og Østrrigernes Langsomhed standsede Kongen engang her ved Landsbyen Hochkirch i en farlig Stilling mellem storbevægede Hjelder. Men hans Overmod blev haardt straffet. Preussernes Vejr blev om Natten overrumplet af General Daun; de af Sønnen opstæmmede Soldater kjæmpede tappert, men uden Plan og Orden, saa at Slaget fra første Færd var tabt. Nagtet en Mængde Fanger og Kanoner maatte efterlades i Hjenders Hænder, ordnede Frederik dog Tilsbagetogt med stor Landsnærvarelse, trak nye Forstærkninger til sig og havde endnu ved det tredje Felstogs Slutning fuldstændig Besiddelsen af Sachsen og Schlesien.

Det havde været Preussens Held, at Hjenderne stedse angrebe hver for sig og til forskellig Lid. I 1759 forsøges Farerne, da Russerne under Soltikov fornøjede Indfaldet i Brandenburg, og Østrrigs dygtigste General Laudon iværksatte Foreningen med dem. Frederik 2 stillede sig i Vejen for dem ved Kunnersdorf. Efter uhyre Anstrengelser blevе

Russerne fastede, og Sejrsbudsak affordigedes til Berlin; men da Kongen derpaa med sine ubmattede Tropper vendte sig mod Østrigerne, svigtede Økken. Tre Gange førte han sine Regimenter i Ilden og var selv Døden nær; lige saa ofte blev de slaaede tilbage, tilsidst i vild Flugt. Det var det mest afgjorte Nederlag. Preusserne lede i hele Krigen; saa Tysinde Mand næsten uden Skyts var hele den Hær, som Kongen i de nærmeste Dage havde om sig. Men Sejrherrener benyttede sig ikke heraf; stinsigt paa sine Forbundne trak Soltikov sig endog tilbage fra Brandenburg. Desuagtet var Frederik den 2dens Stilling — hvad ogsaa hans Breve fra den Tid vidne om — næsten fortvilet. Provinserne var udspinte af Slatter, affolkede og ødelagte af den frægtelige Krig; hans gamle, svede Soldater og bedste Generaler laae paa de blodige Valpladse. Umuligheden af at hylde Hællerne i Armeen og Krigsklassen tvang Frederik til at indstrenke sig til en Forsvarskrig, i hvilken Halvdelen af Sachsen og Schlesien gif tabt. Russerne viste sig endog for Berlin, som capitolerede. Vel fjerneude de sig igjen paa det blotte Rygte om Frederiks Nærmelße; men det kostede dog Kongen uhyre Anstrengelser og meget Blod at hindre Hjælperne i at tage Winterquarter indenfor Brandenburgs Grænser. Imidlertid døde Georg 2 af England (1760). Under hans Efterfølger Georg 3 blev William Pitt afløst af Lord Bute som Førsteminister. Med ham kom Fredspolitiken til Orde. England ophørte at betale Frederik 2 Subsidier paa en Tid, da han mere end nogensinde trængte til dem, og benyttede uben Hensyn til sin Allierede de i Søkrigen vundne Fordele til at fastsatte gunstige Fredspræliminærer med Frankrig.

Alt tegnede saaledes til, at Frederik 2 gif den visse Undergang imøde. Da døde hans farligste Hjænde, den russiske Kejserinde Elisabeth (1762). Hendes Efterfølger, Peter 3, en Beundrer og Ven af Frederik, sluttede ikke alene Fred med Preussen og tilbagegav alle Erobringer, men lod endogsaa Ruslands Hære forene sig med Preusserne. Sverig, hvis Krigsførelse havde indstrenket sig til Plyndringer i Pommern, indgik efter Ruslands Exempel Fred i Hamburg (1762).

Peter 3 var en lunefuld Despot, som i faa Maaneder gjorde sig almindelig forhadt. Han blev stødt fra Thronen af sin Kone Catharina 2; men om hun end trædte tilbage fra Forbundet med Preussen, saa bekræftede hun dog Freden. Under saa foranbrede Omstændigheder bøjede den stolte Maria Theresa sig for Nødvendigheten og opgav Tanken om uden Allierede at kunne fravriste sin haardnakkede Modstander Krigens Hovedgjenstand, Schlesien. Freden i Hubertsburg, et Dagslot i Sachsen, endte (1763) den syaarige Fastlandskrig paa den Vetingelse, at Alt skulle blive i samme Stilling som før Krigen.

§ 4. Frankrig og England til 1783.

Kong Ludvig 15 af Frankrig var af Naturen begavet med sund Forstand, men manglede aldeles Virkelyst og Arbejdskraft. Jagt, Spil og sandselige Nydelsser optog hans Tid, medens den gamle Cardinal Fleuré bar Regjeringens Hyrde. Denne Statsmands tængtelige Fredspolitik gavnede den paarky opblomstrende Industri og Handel, uden at der heri stede nogen Forstyrrelse ved den sorte polske Arvesølgskrig (1733—1735), som udviede Frankrigs Grænser med Lothringen. Men jo ældre Ludvig 15 blev, desto mere forderet blev han ogsaa, og hans Ligegyldighed for Landets Vel sporedes snart i de kongelige Elskerinders overhaandtagende Indflydelse paa Statsagerne. Kvinderæker tvang saaledes Fleuré til, hvis han ellers vilde beholde sin Plads, at tage Parti imod Maria Theresa i den østrigiske Arvesølgskrig (1741—1748) og derved indlade sig i Krig med England, Marias Allierede. Under denne døde Fleuré (1743) ikke lange efter, at den anden Førstegter af Europas Fred, Robert Walpole, var trædt ud af det engelske Cabinet. Søkrigen førtes uheldigt for Frankrig, fordi Fleuré dels af Sparsomhed dels af Hensyn til Englands Stinsigt havde ladet Flaaben forfalde. Opbringelsen af de franske Cossardisstiske og Forstyrrelsen af en saa vigtig Indtægtskilde, som Søhambelen paa den Tid var, bidrog Sit til at udtømme Frankrigs Kræfter og paansde det de ugunstige Fredsvilkår, der tilbødtes paa Congressen i

Aachen (1748). Skjulende sin Svaghed under Hædsmodighedens Maske lod Ludvig 15 her erkære, at han underhandede som Konge, ikke som Kremmer : han opgav hele det erobrede Belgien, som det viste sig umuligt at fastholde ligeoverfor Modstanernes Bestemthed. I Amerika og Indien gav man gjenligig de gjorte Erobringer tilbage.

Allerede dengang havde den forsørgelige Madam Pompadour, en Dame af simpel Stand, ved at nære Kongens lastesulde Tilbøjeligheder vundet et ubegrænset Herredømme ved Høfset og i Staten. Hendes Hudslinger blev Minister og Generaler; hendes Lurer blev Regeringens eneste Rettefnør. Snart saae Frankrig sig indvillet i den dobbelte Krig tillands og tilhøes, mod Frederik 2 af Preussen og England (1756—1763). Den moraliske Fordærvelse, som efter Høffets Exempel var trængt ind i de højere Stænder, viste sig under denne Krig i en fuldstændig Oplysning af al Krigstugt. Officererne af den høje Adel betragtede Krigen kun som en ny Aabspredelse eller som et Mittel til at berige sig i det fjendtlige Land. Da de heller ikke i Fælten kunde undvære den vante Levemaade, fulgtes Armeen af et langt Bogntog med Fruentimmer, Mødesager, Rosse og Tjenere. Levede Officererne overbaadigt, saa gik Soldaterne i Pjalter og holdtes kun til Fanerne, fordi der blev seet igennem Fingre med deres Plyndringer. Saadan var Richelieus Hær, der ved sine Udfugser i Hannover gjorde det franske Navn almindelig forhadt, saadanne varé Souhes Tropper, da han beskjæmmede den tapre Nation ved Flugten fra Rossbach. England derimod blev styret med en overordentlig Øhygtighed, efterat Kong Georg 2, bøjende sig for den lydelig udtalte Folkestemning, havde udnevnt den ældre William Pitt (Lord Chatam) til Førsteminister, en Mand, der var begavet med store Evner og gjennemtrængt af et gløbende Hab til Frankrig. Kampen mellem England og Frankrig drejede sig om intet Mindre end om Overherredømmet paa Havet, i Amerika og i Indien.

Nordamerika var bleven befolket dels med engelske dels med franske Nybyggere. Udvandrerne fra England, som

begyndte med Walter Raleighs Coloniansæg i Virginien, varé stærkt tiltagne i det 17de Aarh. da de indre Stridigheder under Stuarterne og Cromwell bevægede Mænd af alle Partier til at føge et Fristed hinsides Havet, hvor de kunde dyrke Gud efter deres Hjertes Trang. Kystlandet mellem Alleghanybjergene og Atlanterhavet befolkedes saaledes med en kraftig og arbejdssom Slægt, der lykkelig bestod en besværlig Kamp med Naturen og de vilde Indianere, opdyrkede Landet og grundlagde en Række af velordnede Statssamfund, i hvilke folkevalgte Forfamlinger raabede for Lovgivningen, uden at de forsvrigt sammenholdtes ved noget andet Baand end ved Forholdet til det fælles Moberland. Disse saakaldte gamle Provindser varé 13 i Tallet: New Hampshire, Massachusetts, Rhode Island og Connecticut (med eet Navn Ny-England, befolket af Puritanere), Pennsylvania (anlagt af Kvækeren Penn), Maryland (befolket af Katholiker), Nord og Syd Carolina og Virginia (grundlagte af Cavalerer og Episopale), hvortil Freden i Breda (1667) føjede Ny Belgien : New York, New Jersey og Delaware; sidst grundlagdes Georgia (i 18de Aarh.). Deres Handel var vel efter Datidens Grundsætninger indskrænket til Moberlandets Markeder, men var under den indre politiske og religiøse Frihed, ligesom Folkenægden og Ågerbruget, i roff Stigen. -- De franske Colonier i Nordamerika bestode af det for Handelen med Skovprodukter og Peltsværk vigtige Canada tillsigemed Den Cap Breton, samt Mississipiølodens frugtbare Opland, Louisiana. De franske Nybyggere varé mere tilbøjelige til at føre et frit Ægerliv i Skovene, ligesom de vilde Indianere, end til stadtigt og besværligt Arbejde; de blevé derfor driftige og haardføre Soldater, men daarlige Landmænd og Kjøbmænd. Dette i Forbindelse med den stærke Afhængighed af Frankrigs despotiske Negtering og streng Religionstvang bevirkeade, at de franske Colonier aldrig ret kom til Kræfter.

Da Frankrig ved Freden i Utrecht (1713) aflat Nyskotland (Acadien) og Ny Foundland (Terreneuve), varé Grænserne ikke blevne nøagtigt angivne formedest Ubekjendt-

slab med hine fjerne Egne. Englelænderne påstode, at der ved Ny Skotland ikke alene forstodtes Halvøen af dette Navn, men hele Landet indtil Lorentsflobens højre Øred; paa den anden Side gjorde Franskmændene Fordring paa Ohios og Mississippis Flodgebeter for at binde deres nordlige Besiddelser til de sydlige, Canada til Louisiana, hvorved der vilde blive sat en Grænde for de engelske Coloniers Udbredelse mod Vest. Disse Stridspunkter væbnede de engelske og franske Nybyggere mod hinanden allerede (1755) Året før Schyvaarskrigen brød ud i Europa. Fordelen var i Begyndelsen paa de franske Canadieres Side, noglest de ganske blev overladte til sig selv; thi medens Millioner udsties for at behage Mdr. Pompadours Veninde Maria Theresia, var det Mode ved Høfset i Versailles at omtale Canadas „Ismarker“ som altfor dyre at forsøre. Desto kraftigere handlede William Pitt. En stærk engelsk Flade ankom til Amerika med 12,000 lejede Soldater, som forenedes sig med Coloniernes Landeværn. Cap Breton blev erobret og Lorentsfoden lukket, saa at Canada blev afslaaet fra Forbindelsen med Frankrig. De Vilse, som forudsaae Coloniens Falb, gik over til Englelænderne; men de franske Nybyggere væbnede sig til sidste Mand og forsvarede længe Abgangene til Canada mod den tidobbelte Overmagt, indtil den unge, hølle General Wolfe løb op ad Lorentsfoden for at leve en afgjørende Kamp ved Quebec. Begge Partiers Ansørere faldt i Slaget; men de Franske vege, Quebec caputerede, og snart efter udslettes „Ny-Frankrig“ af Verbenskaartet (1760). — I de vestindiske Hornvande, hvor Frankrig siden Ludvig d. 14des Tid besad den vestlige Del af Haiti og de vigtigste af de smaa Antiller, gik Kampen ligesaa uheldig; thi den franske Marine var gjennemtrængt af den samme slette Vand som Landhæren.

Den franske Krigsflade og Colonialmagt var ødelagt, da Hertugen af Choiseul, en virksom og smidig Mand, ved Madam Pompadours Kunst blev Frankrigs levende Minister. Det lykkedes ham at bringe en offensiv og defensiv Alliance ifast mellem de bourboniske Høffer i Versailles, Madrid,

Neapel og Parma (den bourboniske Familiepagt 1761). At give Krigen en ny Vendning var dog ikke længere muligt; Følgen blev kun, at nu ogsaa Spanien mistede sine Colonier og sin Sømagt. Imidlertid var Georg 3 kommen paa Thronen i England efter sin Farfar Georg 2 († 1760). William Pitt, i hvis myndige Hæs den unge Konge ikke kunde finde sig, maatte vige sit Sted, og Lord Bute, der ved Kongens Kunst trædte i hans Sted, var stemt for Freden. Efterat han med Opstrelse af Englands politiske Anseelse paa Fastlandet havde trukket sig tilbage fra Forbundet med Frederik 2 af Preussen, inlededes Fredsunderhandlinger med Frankrig og Spanien, som bragtes til Aflslutning i Paris (1763). England beholdt af sine Erobringer Canada med Den Cap Breton, flere af de smaa Antiller, samt den spanske Besiddelse Florida. Spanien blev holdt slæbeslægt med det franske Louisiana.

Englands Colonier i Nordamerika strakte sig nu fra det isklædte Labrador til henimod det hede Vælte. Der fandtes ikke længere nogen Medbejler, som kunde hindre deres frie Udvilning. Da den nysendte Krig havde bragt Colonierne saa store Fordele, forlangte den engelske Regjering, at de ogsaa skulde hjælpe til at bære den ved Krigen saa stærkt forsøgte Stattebryde. Men Amerikanerne benægtede Morderlandets Ret til at paalægge dem føregne Skatter, saalænge de ingen Representanter havde i Parlamentet, en Haftstand, som stemmede overens med Grundsætningerne for selve den engelske Forfatning. Da der alligevel blev paabudt en Afgift af Stempelpapir, satte Amerikanerne sig saa bestemt derimod, at dette Forsøg maatte opgives. Lord North, der trædte i Spidsen for et Torhyministerium, forsøgte da at nære Malet ad en anden Vej, idet han folgte det østindiske Compagni Eneretten til at handle med The paa Colonierne. Men Amerikanerne blev enige om ikke at drifte The, og da Compagniet dog sendte nogle med The ladede Skibe til Boston, gik bevæbnete Mand, forklædte som Indianere, ombord og fastede flere Hundrede Kasser The i Vandet. Følgen heraf var, at Boston blev besat med engelske Tropper og Havnens blev spærret, ind-

til Skaden kunde blive erstatte. Dette Skridt, der opfattedes som en Trusel mod alle Colonierne, foranledigede, at Deputerede fra de hittil adstilte Provindser samledes (1774) til en fælles Congres i Philadelphia, Pennsylvaniens Hovedstad, hvor det besluttedes at afbryde al Handelsforbindelse med Moderlandet. Gjæringen tog mere og mere til i Hestighed. Medens Amerikanerne samlede Selskab, Baaben og Krigsforraad, kom det endog til blodige Sammenstød med den engelske Besættning i Boston, og da England foretog store Rustninger for at undertrykke Urolighederne, erklærede de 13 Provindser sig for uafhængige (den nordamerikanske Frihedskrig fra 1776—1783). Den unge Stats Kræfter blev satte paa en haard Prøve. Da der ifle var nogen staaende Hær i Amerika, blev Soldaterne hvervede paa nogle Maaneder ad Gangen; naar denne Tid var udløben, gik de hjem, og nye Skarer maatte samles i deres Sted. Jo mindre Udsigt der var til, at disse Tropper, som stode tilbage i Beregning, Øvelse og Disciplin, kunde optage Kampen mod regulære Soldater fra Europa, desto heldigere var det, at Congressens Valg af en Overgeneral valgt paa den virginiske Vandmand, George Washington, der allerede havde udmerket sig i Krigen med Transkontinentene og med krigsrå Dhætighed forbandt en sjælden Uegennættighed, Hædrelandsførerlighed og Standhaftighed. Hans første Foretagende var at bringe den engelske Besættning til at romme Boston (1776); men betydelige Forstærkninger, især bestaaende af Thysføre, som man havde tilhandlet sig hos deres Fyrster, satte snart Englænderne i stand til at gaae angrebshvis tilværks. General Howe erobrede New York og Philadelphia. Da General Bourgogne med 7000 Mænd trængte frem fra det troblegne Canada for at forene sig med Hovedhæren, var hele Nth England, Opstandens Arnested, i stor Fare for at blive affaaret og underkuet. Men Mangl paa Levnetsmidler, Bejenes Usremkomelighed og sjældlige Oversald bragte det saa tillidsfuldt begyndte Foretagende til at strande. Indsluttet af Amerikanerne under Gates maatte Bourgogne overgive sig med de ubmattebe Levninger af sin Hær ved Saratoga (1777).

Denne Sejr gjenoplivede ikke alene Amerikanernes Mod, men støtte dem ogsaa Hjælp fra Europa.

Amerikanernes Kamp havde fra først af vælt en levende Begejstring hos det letbevægelige franske Folk. Frihedsdeerne fandt ikke alene Gjenklang i den offentlige Mening, men unge Mænd af de højeste Klasser med Lafahette i Spidsen gif endog over Havet for at tjene som Frivillige under Washington. Til at nære denne Stemning bidrog især Bogtrykkeren Benjamin Franklin, Congressens Gesandt ved det franske Hof. Han havde vundet et Navn som Physiter og Opsinder af Lysnafleboden*); han havde fremmet Oplysningen i sit Hædreland især ved at udgive Folkeskrifter af praktisk-nytigt Indhold, og gavnet sine Landsmænds Sag under et Dophold i England før Hjærtlighedernes Udbrud, da han dels påvirkede Folkestemningen gjennem Pressen dels traadte i Forbindelse med de betydelige Statsmænd, saa at der allerede dengang i og udenfor Parlamentet hædte sig en levende Utilfredshed med Ministeriets Fremfærd mod Colonierne. Da Franklin kom til det forsinde franske Hof, vakte det usædvanlige Syn af en Statsmand i simpel borgerlig Dragt, hans Kløgsstab, Dannelsje og jevne Bæsen almindelig Begejstring; man sammenlignede ham med Aristides eller Cato, og Høffets Herrer og Damer lappedes om at vise ham deres Hyldest. Dog først efter Sejren ved Saratoga lykkedes det ham at bevæge Ludvig d. 16des Regjering til at tage aabenlyst Parti for Amerika (1778). Ogsaa Spanien blev inddraget i Krigen med England i Kraft af den bourboniske Familielagt. Det Overmod, med hvilket England forhindrede de neutrale Magters Handel, bevirkeade, at Rusland, Sverige og Danmark (1780) indgik en Tractat, den saakalde bevæbnede Neutralitet, i det Øjemed at hævde visse folkeretlige Grundsetninger (som først i den nyeste Tid have faaet almindelig Gyldighed), navnlig at en Blokade skal være effectiv, at Begrebet Krigscontrebande indstrækkes til

*) Man strev paa hans Vissele: eripuit coelo fulmen sceptrumque tyrannis.

Baaben og Ammunition, at det neutrale Flag dækker Ladningen for alle andre Varers Bedkommende, saa at de frit kunne føres til de krigførende Magters Havnne. Men det nordiske Forbund ful ikke stor Betydning dels formedelst Ruslands Passivitet, dels fordi Hollands Tiltrædelse blev forhindret ved en raff Krigserfløring fra engelsk Side. Med Hollands Stormagtstid var det forbi; thi Industrien var overfløjet af den engelske; en uhyre Statsgjeld thngebe paa Finanserne, og under Vilhelm 5, en Søn af Vilhelm 4 († 1751), vare de gamle Stridigheder mellem det republikanske og oraniske Parti blussede op paanl. Saaledes var Holland ude af Stand til at forsøre sin endnu betydelige Handel mod de engelske Kapere.

Derimod holdt den frans-s spanske Flaade England Stan-gen, sjænt der af Mangel paa Samvirken ikke udrettedes Stort. Spanske Tropper fordrev dog Engleanderne fra Minorca; men de umaadelige Anstrengelser, som man anvendte paa Erobringten af Gibraltar, strandede paa den af Klippens Commandant Elliot udviste Usorsaghet (1782). I Nordamerika havde man imidlertid hjæmpt i en Række af mindre Træsninger med sifstende Helsb. Engleanderne havde ført Krigen over til de sydlige Provinser, hvor de regnede paa Bistand hos de Kongeligsindebede; men det Helsb, de i Begyndelsen havde i Syd Carolina og Virginien, blev mere end opvejet, da Washington i Forbindelse med franske Hjælpetropper under Lafayette affør et Armeecorps paa 7000 Mand og tvang det til at capitulere ved Yorktown (1781). Derefter maatte Engleanderne indstrenke sig til en Forsvarskrig.

Under denne Tingenes Vending udtalte det engelske Parlament sig imod at fortsætte Krigen i Amerika. Lord North maatte da endelig træde af, og det nye Ministerium, i hvilket William Pitt, en Søn af den ældre Statsmand af samme Navn, ful Sæde, inhyttede Underhandlinger med Amerikanerne, som førte til en almindelig Fred i Versailles (1783). England anerkjendte de 13 Provinsers Uafhængighed, afgav Minorca og Florida til Spanien, samt nogle mindre Colonier til Frankrig.

De forenede Staters Forfatning blev efter Freden omnænet ved en ny Forbundspagt, som trædte i Kraft 1789 og bestaaer endnu. Fællesregjeringen i den nyanslagte Stad Washington kom til at bestaa af Congressen og en President, valgt paa fire Aar af hele Folket. Ved Siden heraf bevarede enhver af Staterne sin indre Selvstændighed (Fæderativrepublit). Washington beklædte Præsidentverdigeden efter de to første Valg. Derefter trak han sig tilbage til Privatlivet og døde øret og agtet (1799) paa sit Landgods i Virginien.

England gik ud af Kampen, bethyget med en umaadelig Statsgjeld. Men Coloniernes Tab blev rigeligt opvejet ved det store Opsving, som Industrien teg under Anvendelse af Massiner, Dampfkraft og Stenkul, ved Frihandelen paa det raff opblomstrende Nordamerika, samt ved de betydelige Erobringer, der samtidig stede i Indien. Her havde Baber, en Efterkommer af Tamerlan, c. 1500 hævet Mongolernes funke Magt. Hans Slægt herskede i 200 Aar under Navnet den store Mogul over Forbindiens udstrakte Halvø. Men efterat Overdaadighed og Thronstribigheder havde undergravet Rigets Kraft, indtog og plyndrede den persiske Schah Nadir Hovedstaden, det rige Delhi, (1739); forskellige Statholdere (Nababer, Rajaher) og krigerske Stammer f. Ex. Sitherne (ved Indus) og Maratterne, gjorde sig uafhængige. Denne brogede Blanding af dels mohamedanske dels hinduiske Stater leddede Udgangen til det Indre af Landet for Europas føfarende Nationer. Ogsaa her kom England og Frankrig til at staae som Medbejdere. Det engelske østindiske Compagni havde i det 17de Aarh. erhvervet Bomby og Madras, samt anlagt et endnu aabent og ubetydeligt Factori i Calcutta. Hovedpunktet for det franske østindiske Compagnies Besiddelser var Pondicherh; fra Derne Isle de France og Bourbon blev Krigsmagten, der fulde underholdes saa langt fra Moderlandet, forsynet med allelags Forrådenheber. Paa den østerrigste Arvesøgekrigs Tid udmerkede Dupleix sig som fransk Gouvernør i Indien. Han slog ikke alene Engleanderne, men var især med at danne et stort fransk Colonialrige ved at

undertvinge eller vinde en Mængde indiske Hærster, da hans Tilbagefaldelse forstyrrede det begyndte Værk.

Da Dupleix var borte, begyndte det engelske ostindiske Compagni under den syaareige Sø- og Colonialkrig (1756—1763) at udbrede sit Herredømme over Forindien. Et vigtigt Middelet hertil var Indbørsen af indiske Rekrutter i den europæiske Krigskunst. Anførte af engelske Officerer lærte disse saakaldte Seapoys at hjæmpe ligesaa tappert som de engelske Soldater, der historie kun kunde samles i et ringe Antal. Kampen begyndte med, at Naboben af Bengalens bemægtigede sig Calcutta og indespærrede de fangne Engländer i et snevert Fængsel, den sorte Hule, hvor Størstedelen af dem omkom af Hede og Tørst (1756). For at hævne denne grusomme Fremfærd blev Oberst Clive affsendt fra Madras med 3000 Engländer og Seapoys. Han slog Nabobens femten Gange større Hær, indsatte en ny Hærste i Bengalen og erobrede derpaa de franske Factorier, hvor man for sent maatte angre ikke at have hørt Naboben kraftig Hjælp. Det blev dog ikke tilbage ved Freden i Paris (1763), men ubefæstede og uden Territorium, saa at Engländerne nu stode uden Medbesjælere i Indien. Ved at tage den afmægtige Stormogul under sin Beskyttelse erhvervede Compagniet sig et Slags Ret til de Provinder, som tidligere havde hørt til hans Rige. Clive begyndte da Grundlæggelsen af det britisk-ostindiske Rige, idet han lod Compagniet selv overtage Bengalens Beskyttelse (1765). Snart blev Calcutta Generalgouvernørens Sæde og Hovedpunktet for den engelske Colonialmagt. Den Bindespyge, Grusomhed og Foragt for de Indsøgte, som Engländerne overalt visste, affstebkom endnu lange og blodige Kampe. En farlig Fjende til de paa den nordamerikanske Frihedsstrigs Tid i Hyderabad, Hærste af Mysore, som understøttedes af de franske. Men til sidst boklede saavel dennes Søn Bibbo Saib († 1799) som de stridbare Maratter (1817) under for Engländernes List og overslegne Krigskunst. Det ostindiske Compagnies Magtudvidelse i Forbindelse med den slette Beskyttelse, under hvilken Embedsmændene berigede sig ved flamlyse Understøb,

bevirkeede, at William Pitt (1784) ved en Lov satte Indiens Beskyttelse under Kronens Tilsyn. Men forsigtigt blevet bet ostindiske Compagnies Privilegier urørte.

Frankrigs Omraade blev under Ludvig 15 udvidet med Corsika, som Genueserne solgte, da de ikke var i stand til at holde de stridbare Indbyggere i Ave. En fransk Hær bevwang Den samme Åar, som Napoleon Bonaparte fødtes i Ajaccio (1769). — Den indre Tilstand i Frankrig frembød et mørkt Billede. Adelen og Gejstligheden havde efter Tabet af deres politiske Mægtigheder bevaret saavel Skatfriheden som de øvrige fra Kongstiden stammende Samfundrettigheder, uden at de hædede Staten noget Vedtak for denne begumstigede Stilling. Alle Byrder varer vælte over paa den tredie Stand, og dog var Adgang til Erhverv hæmmet ved et indtil Småalighed udstykket Monopolsystem og Raugsvæsen, som opførde det Heles Vel til Fordel for den Enkelte. En saa viglig Handelsvare som Kornet kunde f. Ex. ikke omsættes frit; der kunde saaledes være Overslod i een Provinds, Thytid i en anden, og et privilegeret Selskab af Kornpugere, hvormed Kongen selv var i Ledtag, speculerede i at udhungre Folket for at sælge Korn til ublu Priser. Værst faren var den uvivende og ringeagtede Bonde, der ødelagd af Slatter, Høveri og Jagtret maatte leve af den usleste Føde og i haldefærdige Hytter. Langt fra at raade Bod paa denne Usighed i Mægtigheder og Livsviskaar, som fulgte af den starke Standsforskel, udvartede Regjeringen mere og mere til et tøjlesløst Despotti. Kongens og Statens Kasse varer eet; det stod de kongelige Elslerinder frit at øse af den med fulde Hænder. Da Udgifterne langt overstegge Indtægterne, maatte Statskassen fyldes ved de uretfærdigste og grusomste Midler. Finansembedsmændene varer ubarmhjertige Blodsugere, som for at slappe Venge til Hoffets Forudsætter pressede den sidste Hvid ud af de fattige Klasser, hvilke Beskatningen ifølge sin Natur fortrinsvis ramte. Forgyldes gjorde Parlamenterne Indsigelse; de blevet oploste ved

et Magtsprog, og nhe af Regeringen afhængige Domstole trædte i deres Sted. Selv Undersætternes Frihed og Liv var givet til Prism for Billærligheden, idet en Ministers Ordre (lettre de cachet) var tilstrækkelig til Fængsling paa ubestemt Tid. Bastillen, et med Bolde og Grav omgivet Castel i Paris, var sted for fuld af Ulykkelige, som havde paadraget sig de Herfendes Ugundst.

Fremshydede Mænd havde allerede længe indseet, at Absolutismens Misbrug maatte føre til en fuldstændig Omvæltning. Ludvig 15 selv hævde engang, følelselös som han var: „Det holder vel, saalænge jeg lever; min Efterfølger faaer da at see, hvorlebes han reder sig ud deraf.“ Sagen var den, at en Mængde forelsede Anfælder og gamle Fordomme vare borthydede ved Bidenstabernes driftige Udvilning, at nhe Ideer havde vundet Indgang i sjærende Modsetning til den bestaaende Tilstand, og at den oplyste offentlige Mening med stigende Styrke frævede omfattende Forbedringer i alle Retninger af Statsstyrelsen. Her kunne først fremhæves de store Fremstribt, Naturvidenskaberne havde gjort ved Engleanderen Newton (henved 1700), Attractionssystemets berømte Opdager, ved Benjamin Franklin og Italieneren Volta, der udfandt Elektricitetens Virknings; James Watt gjorde Dampmaskinen anvendelig paa Industrien; Chemi, Mineralogi og Botanik (Svenskeren Linns) fremstilles systematisk. Ved geographiske Opdagelser spillede den videnskabelige Interesse samme Rolle som forhen Bindeshygen. Efterat Hollænderne (c. 1600) havde opdaget Australiens Fæstland, begyndte det store Ocean med de farlige Øgrupper at besættes. Danskeren Bering fandt i russisk Tjeneste Stredet mellem Asien og Amerika. James Cook gjorde sig berømt som Verdensomsejler. Medens disse Fremstribt i forskellige Retninger udviede Synskredsen, undersøgte en Række af Forfattere, navnlig Skotlænderen Adam Smith, Nationalvelstandens Kilde. Man kom til den Erfjendelse, at Statens Rigdom ikke hænger paa Besiddelsen af ædle Metaller, men paa Arbejdet o: paa Handel, Industri og Agerbrug, og at Friheden er et vir-

sommere og naturligere Middel til at fremme disse Erhvervs-grene end kunsstige Monopolsystemer.

Større Indflydelse paa Tidsaanden fil de franske Philosophører og politiske Forfattere, idet de med staanseløs Spot blottede de herfende Misbrug og roffede ved Alt, hvad der hidtil var anset for helligt og værdigt. Paavirkede af de engelske Hritankere, satte de Forusten som højeste Dommer og Egenhærligheden som Drivsædren til alle Handlinger. Ikke alene Regeringens Despoti, Adelens Overmod, Gejstlighedens Forfolgeslyst, Ketzæsenets Forfald og Lovgivningens barbariske Bestemmelser blev Gjenstand for deres Angreb; men den christelige Religion, Dyd, Trost og Erlighed blev spottede, og en ny Tingenes Orden prædikedes, hvori det Bestaaende skulde oplöses. I denne altnedrivende Aanb skrev Voltaire sine Digte, Romaner, historiske og philosophiske Afhandlinger. Diderot, d'Alembert o. A. forfattede en almindelig Ord-bog (Encyclopædi), i hvilken Guds Tilværelse og Sjælens Udvælgelighed fornægtedes, og Læren om Materiens Evighed fremstilles. Montesquieu og Jean Jacques Rousseau udviklede de politiske Ideer, som senere hyldedes af de franske Revolutionsmænd. Hin fremstillede i Skriften l'esprit des lois, denne i Skriften contrat social den demokratiske Republik, bygget paa almindelig Frihed og Lighed, som den bedste Statsform. Disse Skrifter med deres nhe Lærdomme, overraskende Paastande, vittige Sprog, lette og tilstrækkende Form fandt en uhøje Udbredelse. Forgjæves anvendte Regeringen sin Magt til at tilintetgjøre dem; de blevet trækte hemmelig eller i Udlanbet, og medens Forfatterne affonede deres Brode i Bastillens Fængsler, læste Høfset og Adelen deres Bøger med den sædvanlige Letsindighed, uden at tenke paa, hvilke Folgerne maatte blive, naar de nhe Ideer skulde træde ud i Livet. Selv udenfor Frankrigs Grænser hentede Europas Fyrster Raad til at forbedre Tilstanden i deres Riger hos Forfatterne; men heraf fremgik fun en Række af umodne Forfæg, som snart strandede paa de privilegerede Stænders Modstand eller paa det store Folks Uvidenhed. I Frankrig frem-

traadte den første Virkning af de nye Ideer i Jesuiternes Fordrivesse.

Ludvig 15., der i sine sidste Aar blev behersket af et foragteligt Fruentimmer, M^d. du Barry, døde 1774 foragtet og forbandet af sit Folk. Hans Sønnesøn Ludvig 16. havde den bedste Willie til at lindre Folkeets Nød, men manglede Kraft til at bryde Høffsets og de højere Stenders Modstand. Den offentlige Mening tvang ham til at tage Parti for de nordamerikanske Stater mod England. Efterat Transtværdene havde hjæmptet for at gennemføre Læren om politisk Lighed og Frihed i Nordamerika, modnedes Tidssanden hurtig til den franske Revolution.

§ 5. Portugal og Spanien til c. 1789.

Portugal, der under Forbindelsen med Spanien havde tabt sine fleste Colonier (undtagen Brasiliens, samt Diu og Goa i Indien) hævede sig heller ikke efter Abdillelsen (1640) til den tidligere Værdning. Forsatningen udvilledede sig under Huset Braganza i absolutistisk Retning; Cortesforsamlingen ophørte; men de svage Konger blev øfshængige af deres jesuitiske Skriftekædre og den bigotte Gejstlighed, som tilligemed Adelen nød store Begünstigelser. Præstevælden havde i Portugal sine sædvanlige Følger. Uvidenhed, Dovenstab og Fattigdom greb om sig blandt Folket, og alle Næringsveje hensyngede. Portugal deltog som Englands Allierede i den spanske Arvesøgefrik; men den mægtige Sømagts Beskyttelse måtte dyrt betales; thi Engleanderne kom i Besiddelse af hele Portugals Handel, forpagtede dets Vinbjerge og knækkede albeles den portugisiske Industri ved Indførelse af engelske Fabrikvarer. Saaledes gik Indtægterne fra Colonierne hurtig igennem Landet uden at bære nogen Frugt.

Et lysglint i Portugals Historie indtraadte, da den kraftige Minister Pombal, til hvem den svage Konge Joseph Emanuel (1750—1777) betroede hele Regeringen, tog fat paa at omstabe Portugal efter den nyere Statekunsts Grundsatninger. Hans Planer mødte megen Modstand, især hos

Jesuiterne; men da de rejste Indianerne i Paraguay til Kamp mod Portugiserne i Sydamerika, og da de ansaas for Øphavsmand til et mod Kongen rettet Mordforsøg, satte Pombal Jesuiterordenens Fordrivesse fra Portugal igennem (1759). Dens Godser blev konfiscerede, dens Medlemmer blev bragte ombord paa nogle Skibe og fastede i Vand paa Kirkestatens Strandbred i en hjælpelös Tilstand. Med lignende Hensynsløshed blev den øvrige Gejstlighed og Adelen bøjet under det kongelige Despoti; Foranstaltninger til at fremme Folkeophørslingen, hæve Ågerbruget, Handel og Industri blev gjennemførte; Lisabon, der ødelagdes ved et frugtligt Fordstøv (1755), blev gjenopbygget med stor Pragt. Da Portugal i Colonialkrigen fra 1756—1763 tog Parti for England imod Spanien, satte Pombal ved Hjælp af den tydste Greve af Schaumburg Armeen paa en fortreffelig Tid. Ogsaa i Portugal fulde blomstrende Finanser og en stærk Krigsmagt være Absolutismens Bær. Men efter Joseph Emanuels Død (1777) blev Pombal afskediget; hans Reformer ophevedes, og Portugal sank tilbage i sin forrige Afmagt.

Philip 5 af Anjou var ved Ludvig d. 14des Hjælp blevet Konge af Spanien og anerkjendt som saadan i Utrechtfreden (1713). Det inderlige Venstabsforhold, der efter Ludvig d. 14des Beregning fulde knytte Frankrig og Spanien sammen til det fælles, bourboniske Kongehusets Hæder og Fordel*), blev vel for en kort Tid afbrudt formedest Philip d. 5tes Had til Hertugregenten i Frankrig og hans Dronnings, Elisabeth af Parmas, Ergerrighed (Pag. 113); men siden stode Frankrig og Spanien paa samme Parti i det 18de Aars hundrede fire store Krige. Ved den polske Arvesøgefrik lykkedes det Elisabeth at støtte sin Søn Don Carlos Kongeriget begge Siciller (Freden i Wien 1748); og i den østerrigiske Arvesøgefrik erobrede spanske Tropper Parma og Piacenza for hendes yngre Søn Don Philippo (Freden i

*) Man tillegger Ludvig 14., da han hilste Philip som Konge af Spanien, den Østring: „Nu er der ingen Phrenæer mere.“

Aachen 1748). Philip 5., som ganske løb sig styre af sin rænkesulde Dronning og tilslidst henfaldt i en dyb Tungsindighed, var imidlertid død (1746). Hans Søn af første Egteskab Ferdinand 6. havde den samme Sindssygdom og i endnu højere Grad end Faderen, saa at han tilslidst gik i Kloster. Musik var det eneste, der kunde afsprede ham, hvorved Sangeren Farinelli blev den mægtigste Mand i Riget.

Efter den barnløse Ferdinand d. 6tes Død (1759) forlod Don Carlos Neapel, som han overlod til sin yngre Søn Ferdinand, for selv at bestige Spaniens Throne (Carl 3 fra 1759—1788). Allerede i Neapel havde han ophjulpet sit forsørte Kongerige ved tilsvarende Forbedringer. I samme Land virkede han i Spanien, navnlig gjennem Ministeren Aranda. Ogsaa herfra blevle Jesuiterne fordrivne, og da de øvrige bourboniske Stater fulgte dette Exempel, bekvemmeude Pave Clemens 14 sig til at opnæve Jesuiterordenen (1773). Aranda arbejdede i en Række Åar paa at forbedre Skolevæsenet, opdyrke Landets øde Egne ved indkalde Tyskere og indskrænke Inquisitionen; men da den aldbrende Konge begyndte at lytte til Gejstlighedens Stemme, blev Aranda fjernet. Familiestolthed bevægede Carl 3 til at afslutte den bourboniske Familiепagt (1761), som først aftenkom den ulykkelige Søkrig med England, der endtes ved Freden i Paris (1763), dernæst medførte Deltagelsen i den nordamerikanske Frihedskrig, som slafsede Spanien Besiddelsen af Minorca. Ved Carl d. 3dies Død (1788) besteg hans ældste Søn Carl 4 Spaniens Throne.

§ 6. Rusland til 1796.

Endnu i det 17de Aarhundrede var Rusland ifølge sin offibes Beliggenhed og hele Tilstand at betragte som en asiatiske Stat. Provincherne omkring Østersøens østlige Bugter hørte til Sverig; Polens Grændse naaede henimod Smolensk, og Egnene Nord for det sorte Hav beboedes af Tatarerne, som stode under tyrkisk Høghed. De første Regenter af Huset Romanov*) befæstede dog lovbunden Orden i det Indre,

*) Se Stamtable VI.

ligesom de ogsaa toge Rosakerne under Beskyttelse; men Peter den Store (1682—1725) fællede først Rusland i Række med de europæiske Stater.

Da Peter i en Alder af ti Åar blev ubraadt til Czar under sin Møders Formynderslab, øggede hans herskelske Søster Sophie Livvagten i Mossau, Strelierne, til Opstand og tilsvred sig ved dens Hjælp Regentskabet for sine Brødre, Peter og den forstandssvage Ivan, som begge erklæredes for Czarer. Men allerede tidligt udviste de sig hos Peter Egenstæber, som lode ane den tilkommende Hersker. Engstelig for at blive fortrængt, besluttede Sophie at rydde ham af Bejen; men Planen blev opdaget; Peter inbespærrede hende i et Kloster og fremtraadte, da Ivan næjedes med den blotte Czartitel, som Enehersker over Rusland (1689).

Understøttet af sin Opdrager Lefort fra Geneve, tog Peter den Store fat paa sin Plan, at omstabe Rusland til en cultiveret Stat efter europæisk Mønster; kun da kunde der sikres Rusland en Fremtid og en Bethydning, som spairede til dets Udstrækning og Folkemængde. For med egne Øjne at see, hvad han hidtil kun kendte gjennem Leforts Skildring, foretog Peter sig en Udenlandsrejse til Holland, England og Tyskland, paa hvilken han undersøgte Alt, hvad der kunde tjene hans Øjemed, og især slafstede sig grundig Kunstdstab til Skibsbyggeriet, Militærwæsenet og Industrien, som han vilde omplante i russisk Jordbund ved at tage fremmede Officerer, Søfolk, Haandværkere og Arbejdere af enhver Slags i sin Tjeneste. Da der indløb Underskrift om, at Strelierne havde rejst et Oprør i Mossau, islede han hjem, men fandt allerede Ordenen gjenoprettet af Skotslænderen Gordon, hvorpaa flere Tusinde af de tøjslesløse Strelierere, som havde antaget de romerske Prætorianeres farlige Baner, blev henrettede, tilbuds med Czarens egen Haand, og hele Corpset blev opløst. Fra den Tid mødte Peters Reformer ingen alvorlig Modstand.

I dobbelt Henseende, baade for at slabe en Symagt og for at tilvejebringe en bekvem Handelsvej, var det nødvendigt for Peter den Store at slafse sig Besiddelser ved Havet. I

den store Tyrkekrig, som endtes ved Freden i Carlowitz (1699), blev Asov vundet. Men fortrinsvis havde Peter sin Opmærksomhed henvendt paa Østerrøprovindserne. Det træf sig paa samme Tid, at den danske Konge Frederik 4 attræede tilbageerobre de tabte Provindser hinsides Sundet, og at den for sin legemlige Styrke og sine Udsævelser bekjendte August 2, Konge af Polen og Churfyrste af Sachsen, vilde have Krig med Sverig for at faae et Paaskud til at føre sachsiske Tropper ind i Polen og rejse det polske Kongedømme af Dets Aflagt. Mellem disse tre Tyrster som der saa meget lettere et Forbund staaet imod Sverig. Nordens nægtigste Stat siden den westphalske Fred, som den svenske Konge Carl den 12tes Ungdom syntes at love et let Vyttie. Men Carl optog dristig Kampen (den store nordiske Krig 1700—1721)*). Efter at have aabnet Danmark (Fred i Travendal 1700), drog Carl 12 mod Russerne og slog deres langt overlegne Hær ved Narva (1700), fordrov Sachserne fra Livland og trængte ind i Polen uden at bryde sig om Polakkernes Paaskand paa at være neutrale. I Warschau drev han med Magt Adelsmanden Stanislaus Leszinskiis Valg til Polens Konge igennem og standsebe ikke sit Sejrstog, førend han i selve Sachsen havde trunget August 2 til at gjøre Aflald paa den polske Throne (Fred i Alt Mansstädt 1706). Imidlertid havde Peter den Store saaet fast Fod i de for Tropper blottede Østerrøprovindser og der anlagt St. Petersborg, Ruslands fremtidige Hovedstad, til Bevis paa, at han ikke agtede at opgive sine Erobringer. Det var paa Tiden, at Carl 12 vendte sig mod denne sin farligste Hjende. Imod alle besindige Raab trængte han ind i det uvejsomme Ukraine, hvor hans Tropper lede usigligt af Hunger og Vinterkulde. Da desuden den forventede Hjælp fra Kosahetmanen Mazzeppa udeblev, blev den svenske Hær trods den mest glimrende Tapperhed fuldstændig oprenen i Slaget ved Poltava (1709). Kongen undkom til Tyrket, hvor det lykkedes ham at ophidse Sultanen til Krig mod Rusland. Da Peter i Haab om

*) Se tredie Del, tredie Afsnit, § 4.

Hjælp fra Hospodaren i Moldau usorsigtig var rykket frem over Bruth, blev han indesluttet af Storvozirten Mehemet Baltadschi, men slap ved sin Kone Catharinas Kløgskab ud af denne Nød med Tabet af Asov (Fred i Hush 1711). Svenskerne Uheld havde efter bragt Sachsen saavel som Danmark under Baaben, hvorefter det lykkedes August 2 at fordrive Stanislaus fra Polen og paanhæt bemægtige sig den tabte Krone. Efter Carl d. 12tes Hjemkomst søgte Ministeren Gørk at sprede de Farer, der truede Sverig, ved et Forbund med Rusland, som havde Danmarks Deling og et fælles Angreb paa England (Pag. 113) til Formaal; men de paabegyndte Underhandlinger blev afbrudte ved Carls Død (1718), og Peter fortsatte Krigen med frugtelige Plyndringer paa de svenske Kyster, indtil Freden kom i stand i Nystab (1721). Rusland beholst Ingermannland, Esthland, Livland og Viborg i Finland. Sverig anerkendte August 2 som Konge af Polen. Danmark havde allerede 1720 sluttet Fred i Frederiksborg.

Efter Krigens antog Peter den Store Titel af Kejser, en Antydning af den nye Stilling, Rusland herefter fulde indtage i Europa. Gjennemgrindende Reformer for at føre Rusland ud af Barbariets Mørke fortsattes imidlertid uafbrudt. Krigene havde slakt en disciplineret Armee og en velsvært Flaade, hvor Forsommelser stede efter Fortjeneste, ikke efter Fødsel; thi ligesom Peter selv havde lært Alt fra Grunden, saaledes fulde ogsaa de unge Adelsmænd tjene sig op fra Soldater og Matroser til Officerer. Hele Regjeringsformen uddannedes efter franss Mønster; det kejserlige Despoti bøjede saavel Adelen som Gejstigheden under sig, hin ved at gjøre det af Kejseren udnevnte Senat til Rigets højeste Ret istedetfor Adelens (Bojarrernes) Domstol, denne ved Aftakelse af Patriarchens Vorburghed, i hvis Sted Kejseren tiltog sig den højeste kirkelige Magt og lod den hellige Synode (en Forsamling af Bislopper) lede Kirkens Anliggender. For Landets Opkomst sørgeede Peter ved at begünstige Manufacturerer og Bergverksdrift; han byggede Havne og Kanaler, som senere ere fortsatte og have tilvejebragt en Bandsforbindelse mellem Østerrøgen og de sydlige Haver.

Bidenskabelige Anstalter oprettedes især til Uddannelses af Gejstlige; men Oplysningens almindelige Udbredelse hindredes af Livogenstabet, og selv i de højere Stænder blev Culturen af en rent udvortes Beskaffenhed. Ved Høfset, hvor fransk Skit og Ceremoniel indførtes, stak den naturlige Naahed idelig igjennem, hvortil Peter selv gav Exemplet ved sin Tilhøjelighed til umådelig Nydelse af Brændevin. Russerne modtoge i det Hele Peters Foranstaltninger med den slaviske Lydighed, som er et Særkjende for dette Folk. Men den Boldsomhed, hvormed han greb ind i alle, selv i det daglige Livs Forhold og om dannede gamle Bevægter efter sin Willie, tilligemed hans Højkærighed for de talrige indkaldte Fremmede bevirkeade, at et missfornøjet Parti sluttede sig om hans Søn Alexius, som var opdraget af uvidende Gejstlige og lod sig forlyde med at ville sætte Alt paa den gamle God, naar han kom paa Thronen. Da alle Aadværler varre frugtesløse, lod Peter sin Søn sætte i Fængsel, hvor han døde. Derpaa fajsatte Peter, at Kejseren selv lunde bestemme Thronfølgen, en Lov, som skulde styrke Despotiet, men i Virkeligheden gav Thronen til Pris for Høfolkernes Rænker og Partikampe.

Da Peter ved sin Død (1725) intet Valg havde truffet, satte Mensikov, hvem Peter havde hævet fra simpel Stand til de højeste Værdigheder, hans Enke Catharina 1 (1725—1727) paa Thronen og styrkede Riget under hende saavel som under hendes Eftersølger Peter 2, en Søn af den ulykkelige Alexius, indtil nye Hndlinger af den svage Kejser styrkede ham og sendte ham som Statsfange til Sibirien. Ved Peter d. 2dens tidlige Død (1730) udnævnte Senatet Peter den Stores Broderdatter Anna Ivanovna, Erkehertuginde af Kurland, til Kejserinde (1730—1740), efter at have foreskrevet hende en streng Haandsættning. Men denne oligarchiske Forfatning passede saa lidet for Rusland, at Anna snart uden Modstand kunde bræde sine Forpligtelser og regjere uindstrækket gjennem sin Hndling, den forsængelige og gjerrige Biron (Bühren). Efter at have hjulpet August 3 af Sachsen paa Thronen i Polen (Fred i Wien 1735) slafsedde hun Biron Hertugdømmet Kurland, hvor

den kettlerske Stamme var uddød. Fra den Tid kunde Kurland snarere betragtes som en russisk Provinds end som et polskt Ven. Statsmanden Østermann og Fæltherren Münnich, der var dannet i Eugens Skole, førte under Annas Regjering Rusland fremad paa den af Peter den Store anviste Vej. Meddens Thyrket var indvillet i en Krig mod den persiske Schah Nadir, skulde Lejligheden benyttes til at udvide Grænsen mod Syd. De krimiske Tatarers Strejferier afgave et forsynset Raastud til at begynde Krigen, i hvilken Münnich for første Gang viste den russiske Armees Overlegenhed over de hidtil saa frugtede Thyrker; men da Østerrigerne, Ruslands Allierede, kæmpede uheldigt (Pag. 124) og sluttede Fred i Belgrad (1739), maatte Rusland nedstemme Forbringerne og nøjes med at faae Asov tilbage som en aaben By. Anna bestemte før sin Død (1740) Thronfølgen for sin Søsterdattersøn, den tre Maaneder gamle Ivan, i hvilken Minbægarighed Biron skulde staae i Spidsen for Riget. Men allerede efter faa Dages Forløb blev Biron styrket og forvist til Sibirien af Kejserbarnets Moder Anna, som blev understøttet af Münnich. Et Aar var neppe forløbet, før denne Omvæltning fulgtes af en Thronrevolution. Peter den Stores Datter, Elisabeth, der allerede formedest sin Herkomst var hydet af Folket, havde vundet Garderegimenterne ved sin Skønhed og Nedbladenhed; opmuntret af sin Livlæge Vestocq, begav hun sig med nogle hundrede Mand til Kejserpaladset, tog de Regjerende til Fange og lod sig ubraabe til Kejserinde (1741—1762). Ivan blev sat i Fængsel, hvor han senere blev myrdet; hans Forældre samt Münnich og Østermann sendtes til Sibirien. Med disse højfortjente Fremmedes Bortvisning forfaldt Rigets Bestyrelse, almennhittige Foretagender standsede, og en vid Mark aabnedes for Bilkaalighed, medens Elisabeth hengav sig til raae Udvævelser og efter sine Lurer hævede Livegne og Soldater til de højeste Værdigheder. Ogsaa for den høje Politik raabede hendes personlige Tilhøjeligheder. En Krig med Sverig endtes ved Freden i Åbo (1743), i hvilken Sverig afstod et Stykke af Finland (indtil Rhymene Floden) og modtog en Thron-

folger af det af Elisabeth undede holsten-gottorpiske Hus. Senere deltog Rusland under den snydige Kantsler Bestuschewes Ledelse i Syvaarskrigen mod Frederik 2 af Preussen, paa hvem Elisabeth var heftig forbirret. I Begyndelsen af Krigen, da Elisabeth var blevet syg, gav Bestuschew den russiske Hær Besaling til at vende tilbage, for at sikre sin Stilling ved den forventede Thronforandring. Herover faldt han i Unaade, da Kejserinden kom sig, og maatte vandre til Sibirien. Krigen fortsattes i de blodige Slag ved Zorndorf og Kunnersdorf; men da Frederik 2 var bragt til Afgrundens Rand, døde Elisabeth (1762), og den af hende udsete Thronfølger Peter 3 af Holsten-Gottorp sluttede Fred og Venstab med Frederik 2. Den almindelige Misfornøjelse, som fremkaldtes ved Peters Eftersigning af det preussiske Militærvesen og ved hans hovedkulds Reformer, der truede med at kaste Alt i en fuldstændig Forvirring, gjorde det let for hans tilskedte Kone, Catharina, en Prinsesse af Anhalt-Zerbst, under hans Fra-værelse at vinde Soldaterne i Hovedstaden for sig og bemægtige sig Thronen. Budskabet herom bragte Peter aldeles ud af Fatning. Vækende mellem Modstand og Flugt blev han greben og, skønt han frasagde sig Kejsertitelen, paa det Grusomste myrdet i Fængselet.

Efter en saadan Række af voldsomme Omvæltninger, som minde om det gamle Rom's Kejsertid, til Rusland i Catharina 2 (1762—1796) en Herstyrinde, som med sikkert Haand stred frem mod det af Peter den Store betegnede Maal. Hertil sigtede jo bethedlige Foranstaltninger, hun træf til at op hjælpe Mæringssvajene, forbedre de livegne Bønders Raar paa Krongodset, og anlægge Stæder, hvor en velhavende Middelstand kunde udvikles. Ved Siden heraf holdt den aandrige Kvinde af at vise sig som Beskytterinde af Bidensaberne og som Tiltængerinde af de nye Verdomme, der udgik fra de franske Philosopher, forsøvde de vare forenelige med det russiske Despoti. Hun lod sit uhyre Nige undersøge i naturvidenskabelig og geographisk Henseende; hun indhentebe Raad angaaende Lovgivningen hos Encyclopædisterne, paabød at vise religiøs

Tolerance og lod oprette Folkeskoler og Belgjørenhedsanstalter; men hvad Ruslands Hof og højere Stænder modtoge af Bestusches Cultur og Sæber, var kun den ydre Form, religiøs Uigehyldighed, Ødselshed og en Usædelighed, hvortil Catharina selv gav Exemplat i Forholbet til sine skiftende Yndlinger. Hendes Menneskeærlighed og Interesse for Oplysning var kun beregnet paa at indhøste Lovtaler hos de toneangivende franske Skribenter eller stilledes i den udenlandske Politik frem som det Paastub, hvorunder Ruslands Magt skulde udvides paa Na-boernes Bekostning. Begge Dele lykkes hende fuldstændig.

Siden Johan Sobieskys Død (1696) havde Polens Be-tydning mere og mere tabt sig under Kongerne af det sachsiske Hus, August 2 (1697—1733) og August 3 (1735—1763). Grænderne strakte sig vel endnu fra Østersøen til Karpatherne, fra Brandenburg til henimod Dniepr; men Staten lignede mindre et Kongerige end en aristokratisk Republik. Jo mere sædelig Fordærvelse udbrede sig gennem det forsinde sachsiske Hof, desto farligere blev Abelens Overmagt. Rigsdagen, paa hvilken et eneste adeligt Landbuds Stemme (liberum veto) var berettiget til at fuldkasne Beslutningerne, var blevet Skueplads for rasende Partikampe. Retten til at indgaae bevæbnede Confoederioner havde endog gjort Anarchiet til den regelmæssige Tilstand i Riget. Dersor havde Polen hverken i den nordiske Krig eller i Syvaarskrigen funnet hævde sin Stilling som uafhængig Stat. Det Børn, Polen havde havt i Na-boernes Uenighed, faldt bort ved Hubertshurgfreden (1763). Da de sædvanlige Valgkampe udbrøde ved August d. 3des Døb, indgik nemlig Catharina 2 af Rusland og Frederik 2 af Preussen en hemmelig Tractat, i hvilken de lovede hinanden at forsvarer Polens frie Forfatning, navnlig Valgkongedømmet og liberum veto. Meningen var, at de vilde vedligeholde Polens oplosste Tilstand, indtil det helejlige Øjeblik kom til at udføre deres Erobringesplaner. Polakkerne bleve nu tvungne til at vælge den ubetydelige og svage Stanislaus Poniatowski, Catharinæ tidligere Elster, til Konge (1764). Herefter var Ruslands Gesandt i Warschau, den voldsomme Repnin,

der støttede sig til russiske Tropper, Polens virkelige Beværtter. Da de haardt forfulgte Dissidenter o: de fra den romersk-katholske Religion Afvigende anraabte om Ruslands Beskyttelse, benyttede Catharina 2 Tolerancens velskillinge Navn til at faste det ulykkelige Polen ind i en ny Partikamp. Ved at bortføre de ivrigste Forsvarere af den katholske Sag til Siberien stræmmede Neprin Rigsdagen til at indromme Dissidenterne Religionsfrihed og lige politiske Rettigheder med de Katholske. Forbitrede herover indgik nogle polske Fædrelandsvenner en Confoederation i Var (i Podolien) for at afhjælpe det russiske Aag og opheve den Dissidenterne tilstaaede Frihed; men efter fortvivlede Kampe med de russiske Tropper blev de confoederede Frislærer adspredte og jagne over paa tyrkisk Grund. Da Russerne forfulgte dem herhen og udsøvede forskellige Grusomheder, udflyngebde Sultanen en Krigserklæring mod Rusland (1768). Men Tyrkerne havde i Indretningen af deres Krigsmagi ikke fulgt Tibens Fremstridt. Meddens den russiske Landarmee under blodige Kampe trængte frem til Donau, viste Østersøflaaden under Alexius Orlov, Catharinas Hndling, sig i Middelhavet, efter at have tilbagelagt den lange Vej Besten om Europa. Grekerne paa Morea blevе rejste til en Opstand mod Tyrkerne Undertrykkelser; men Orlov trak snart igjen de saa russiske Batailloner, der var landsatte, bort og overlod Grekerne til deres Ødbjænders Hævn. Den russiske Glaade sejrede, ledet af engelske Officerer, over Tyrkerne Glaade ved Scio og tændte den fort efter i Brand i Havnene ved Ischesme (1770). Da disse Sejrvindinger syntes at sætte Tyrkiets Bestaaen paa Spil, tog Marie Theresia Sultanens Parti, saa at en stor europeisk Krig truebe med at udbrænde. For at forebygge dette, foreslog Frederik 2 af Preussen at holde Catharine stadeslös med et Stykke af Polen mod at hun stjænkede Tyrkiet en billig Fred; for at opretholde Europas Ugevægt stulde ogsaa Preussen og Østerrig deeltake i Øhyttet. I Kraft af den Stærkeres Ret udførte da de tre Magter Polens første Deling (1772). Rusland bemægtigede sig den østlige Del af Lithauen mellem Dniepr og Düna; Østerrig

besatte det velbefolede Galizien; Preussen tog Vest-preussen (undtagen Stæderne Danzig og Thorn) samt Nege distriket, hvorved der tilvejebragtes Sammenhæng mellem de preussiske Provindser i og udenfor det thysse Rige. En Opstand af Kosakkerne under Bugatschev, der udgav sig for den myrdede Peter 3, bevægede Tyrkerne til at forhætte Krigen; men da deres Forhaabninger om en heldigere Krigsførelse blevé stussede, sluttedes der Fred i Kutschuk Kainardschi (1774), hvorved Tyrkerne trængtes tilbage over Dniepr. Rusland fik nogle faste Punkter i Tatarernes Land foruden fri Skibsfart paa det sorte Hav og gennem Dardanellerne. Forvrigt erklæredes Tatarerne for uafhængige af Tyrkiet. Dette første Skridt til at udvide Rusland indtil det sorte Hav paafulgtes snart af andre, efterat den herskende og ødse Potemkin havde vundet en ubegrænset Indflydelse paa Catharina. Tatarchanen paa Krim blev ved Raenker og Bestikkesser bevoget til at afstaae sit Land til Rusland, hvorpaa Potemkin kvalte de sjældlige Stammers Modstand med blodig Grusomhed. Kort efter afstod ogsaa Prinds Heraclius, Portens Basal, sit Rige Georgien (Syd for Kaukasus) til Rusland. Da Catharina, ledsgaget af Potemkin, foretog en Reise til Syden, havde hun i Cherson en Sammenkomst med den thysse Kejser Joseph 2, ved hvilken Bejlighed det almindelig troedes, at Tyrkerne Fordrivelse fra Europa blev aftalt. Bejtyret heri ved Ruslands og Østerrigs Rustninger, lod Sultanen den russiske Gesandt læsie i de syv Taarne og erklærede Krigen (1787). Potemkin, der selv havde Overansætelsen over den russiske Hær, og under ham Suvarov betegnede deres Fremrykken ved blodige Sejre. De tyrkiske Fæstninger Otschakov og Bender blevé stormede; men Ismail modstod Suvarovs Anstrengelser i flere Maaneder. Da besalede Potemkin, at den fulde tages inden tre Dages Forløb. Tre Storme blevé afflæede af den tyrkiske Besættning, men ved den fjerde trængte Suvarovs Soldater over Murene; Kampen fortsatte i Gaberne og endte med en frugtelig Nedslabling af de værgeløse Indbyggere. Mindre heldig var Østerrigernes Krigsførelse, saalænge Joseph 2 selv com-

manderede; men da han syg var vendt tilbage til Wien, hvor han døde (1790), trængte den fra Schwaarskrigen besejrende General Landon ogsaa paa sin Side frem og erobrede Vilgrab. Hergjøres søgte den svenske Konge Gustav 3 at standse Russernes Fremstmidt ved et Angreb fra Finland. Efter en afvælvende Kamp tilsands og tilsvands sluttede han Fred i Verelå (1790). Kraftigere virkede Preussens og Englands Trusler i Forbindelse med den overraslende Vending, som den franske Revolution begyndte at tage. Kejser Leopold 2 blev herved bevæget til at slutte Fred med Tyrkerne i Szistova (1791) uden synnerlig Fordel. Selv Catharina 2 opgav snart efter Kampen, da nye Uroligheder i Polen syntes at løse et større Øhle, og lod sig ved Freden i Jassy (1792) nøje med, at Floden Dniestr blev bestemt til Grænse mellem Tyrkiet og Russland.

Medens Rusland var indvillet i Tyrkekrigen, syntes det gunstige Øjeblik at være kommet for Polakkerne til at heve deres Hæbreland af Fornebressen. Opmuntrede af Preussen, der var i spændt Forhold til Rusland, gave de sig en ny Forsatning, hvorved Polen blev gjort til et Arverige i den sachsiske Familie efter Poniatovskys Død; desuden blev liberum veto og Netten til at indgaae Confoederationer afslaffet; statsborgerlige Rettigheder tilstodes Borgere og Dønder, Religionsfrihed Dissidenterne. Men Virkningerne af disse forstandige Beslutninger fik ikke Tid til at udfolde sig; den gamle Uenighed kom strax til for at forstyrre det Hele. Nogle misfornøjede Medlemmer af den polske Adel forenede sig i Targowick og påkaldte Ruslands Hjælp, der villigen ydedes. Under Paaskud af at ville beskytte Polens Frihed lod Catharina Tropper rykke ind i Landet; den preussiske Konge Frederik Vilhelm 2, svigtede troligt Polakkerne og foretrak at dele Øhlet med sin mægtige Nabos. Efterat Polakkernes adspredte Modstand var brutt, inværktaedes Polens anden Deling (1793). Rusland inddrog en stor Del af Lithauen, og Preussen tog en Del af Storpolen samt Stederne Danzig og Thorn. Harmfuld over en saa uhørt Krænkelse af Folkeretten, rejste den

polske Nation sig til Kamp mod Undertrykkelsen, og den tapre Kosciusko, der havde kjæmpet under Washington for Frihedsag, traadte i Spidsen for Opstanden som Dictator. Den russiske Besættning i Warschau blev overvældet og nedslaget; men Kosciuskos og hans Kampfællers beundringsværdige Tapperhed formaade i aaben Mark intet imod Naboernes overlegne Hære. Efterat Kosciusko var blevet slaaet ved Maciejowice og haardt saaret var falden i Russernes Hænder, rykkede den frugtelige Suvarov, der var hidkaldt med sin Armee fra det sorte Havs Bredder, mod Warschau og stormede Forstaden Braga. De Grusomheder, som her udøvedes mod de værgelose Indbyggere, paaskyndede Warschaus Overgivelse, hvorpaa Polens tredie Deling eller rettere fuldstændige Oplosning foretoges (1795). Rusland tog Resten af Lithauen med Volhynien og Podolien; Preussen fik Warschau og Nyøstpreussen; Østerrig, der isede med at deltage i et Rov, som det dog ej troede at kunne hindre, bemægtigede sig Vestgalizien. Den usle Konge Stanislaus, som havde neblagt Kronen efter at have bidraget Sit til Polens Undergang ved sin Holdningsløshed og Frugt for Rusland, døde saa Nar efter.

Catharina 2 døde 1796 og efterlod Riget til sin Søn Paul 1.

§ 7. Tydkland til 1792.

Joseph 2 modtog den tydste Hessertitel efter sin Fader Francis 1 († 1765) og Herredømmet over det østerrigste Monarchi ved sin Moder Marie Theresias Død (1780). Han havde indsuget den franske Philosophies Grundfætninger, i Overensstemmelse med hvilke han vilde befordre sine Undersætters Ykke, deres Oplysning og Velvære, uden at tage Hensyn til bestaaende Standsrettigheder eller andre forældede Forhold. For denne Opgave var han besjalet af rasilos Iver og rosværdig Vegejstring. Slag i Slag udgik der fra hans Haand Forordninger, hvorved trods Pave Pius d. 6tes skriftlige og mundtlige Forestillinger Religionsfrihed indførtes og et stort Antal Klostre

inddroges, hvis Indtægter blev anvendte til at oprette Folkeskoler og Belgjørenhedsanstalter. Fremdeles opnævde han Bøndernes Livegenstab, indførte en ligelig Bestatning af al Grundejendom og bød, at Alle uden Forstjel paa Stand og Stilling skal være lige for Loven. Ligesom disse Forandringer frænkede de begünftigede Klassers Interesser, saaledes saarede Joseph sine forstjelligartede Undersaatters Nationalfølsel ved at gjøre Tydst til fælles Regjeringssprog, og han maatte gibe til hensynsløs og vilkaarlig Fremstædt for at sætte sine velmente Foranstaltninger igennem ligeoverfor den fra alle Sider rejste Modstand. En betenklig Gjæring opstod herover i Ungarn, hvor man følte sig frænket, fordi Joseph ikke vilde lade sig krone i Pressburg, men førte den ungarske Krone til Wien. I det østerrigske Belgien blev Budskabet om, at Provindsernes celbgamle Privilegier vare opnævde, besvaret med en aaben Opstand.

I Forholdet til Udlændet maatte Joseph d. 2dens Hensynsløshed og Mangel paa Agtelse for de bestaaende Tractater berede ham lignende Forlegenheder og en Modstand, der var endnu vanskeligere at bryde end hans egne Undersaatters. Da Joseph saaledes vilkaarlig opnævde Barrierefractionen og Scheldeflodens Spærring trods Bestemmelserne i Utrechtfreden, kom det til et Brud med Holland; men Frankrigs Mægling afgjorde Sagen derhen, at Schelde forblev lukket, hvormod Hollænderne forlod de belgiske Fæstninger. Evende Forfølg, som Joseph gjorde paa at erhverve Baiern for at afrunde og samle sine Besiddelser, standsedes af Østerrigs gamle Modstander, Frederik 2 af Preussen. Som Civilisationens Forhæmper fattede Joseph i Forbindelse med Catharina 2 endelig den Plan at fordrive Tyrkerne fra Europa; men under den derved udbrudte Krig døde han (1790), efterat Overanstrengelse og fejllagte Forhaabninger havde nedbrudt hans Hælbred. Hans Broder Leopold 2, hidtil Storhertug af Toscana, blev nu tydlig Kejser og Østerrigs Beherscer (1790—1792). Han endte Krigen med Tyrkerne i Szistova (1791) og bero-ligede sine oprørste Provindser dels med Magt dels ved at

tage sin Broders Reformer tilbage; thi de Følger, som en reformerende Politik drog efter sig i Frankrig, syntes at anbefale Forsigtighed. Det truede allerede med en Krig imod det revolutionære Frankrig, da Leopold døde, og hans Søn Frantz 2 besteg Thronen.

En fastere Enhed end det droget sammensatte Østerrig dannede Preussen under Frederik 2, hvis fremragende Egenskaber som Statsmand og Kriger i lige Grad have bidraget til at slæffe ham Navnet den Store. Medens han utrættelig arbejdede paa at opdyrkede i Syvaarskrigen ødelagte Egne, anlægge Landeveje og Kanaler, fremme Ågerbrug og Fabrikdrift, vedblev Armeen og Finanserne, Statens Grundpiller, at være en Hovedgjenstand for hans Omhjørg. Skjønt Frederik stod over alle samtidige Regenter ved sin kraftige Regjering, ved den floge Sparsomhed og udmerkede Orden, der hersede i alle Statsstyrelsens Grene, greb han dog for at forøge Indkomsterne til det fra den franske Statskunst laante Middebel, ved Monopoler at beskaffe de første Nødvendighedsartiller; Statens Fordel var den egenraadige Selvherster vigtigere end Folkets Tilfredshed. Den Ringeagt for det tydste og Forkærlighed for det franske Sprog og dets Literatur, som Frederik fra Ungdommen af havde næret, bevarede han til det Sidste. Han var en Beundrer af Voltaire, og skjønt det venstabelige Forhold mellem dem fjslnedes ved et Besøg, som Voltaire aflagde paa Slottet Sanssouci, vedbleve de dog at staae i Brevvexling. Som den der delte de franske Philosophers Ansuelser om Religionen, udøvede Frederik 2 i høj Grad religiøs Tolerance, saa at endog de fra de katholske Lande fordrivne Jesuiter fandt et Tilflugtssted i Preussen.

I de europæiske Forhold vedblev Frederik den Store, støttet til sin stærke Armee og sit rige Skatkammer, at indtage den fremragende Plads, hvortil hans store Bedrifter berettigede ham. Men følesleslös for Folkenes Ret blev han Ophavsmann til Polens første Deling (1772). Senere modsatte han sig med Hertug Joseph d. 2dens Bestrebelsler for at udvide sin Magt i Tydysland.

Frederik den Store døde 1786. Hans Brodersøn, Frederik Vilhelm 2., var en svag og ødsel Regent, under hvem Tolerancen veg for strenge Foranstaltninger imod Tænkekritikken. Derimod fortsattes hans Førgængers Politik, der gif ud paa Polens Sønderlæmmelse (Polens anden og tredie Deling). Preussen fandt her Erstatning for de Tab, som Frankrig paa-førte ved Rhinen, efterat Frederik Vilhelm i Forening med Østrig havde påtaget sig at bekæmpe den franske Republik.

Den aandelige Bevægelse, som udgik fra de engelske og franske Forfattere, uddrede sig i den sidste Halvdel af det 18de Aarh. til Tyskland, hvor navnlig Philosophien (Kant) og Digttekunsten (Klopstock, Wieland, Schiller, Goethe) fuldte en ny og glimrende Udvilting. Men Tiden var endnu ikke kommen til at vække den nationale Kænd og den politiske Sande hos den store Masse af det tydske Folc.

Stamtaale I.

Carl 5, Konge af Frankrig. † 1380.	Johann Galeazzo Visconti, første Hertug af Mailand.	Philip Maria, Hertug af Mailand.
Carl 6, Konge af Frankrig. † 1422.	Valentine, Rigsforsender, † 1404. g. m. Valentine Visconti.	Blanca Maria, g. m. Frans Gønge, Fyrst af Mailand.
Carl 7, Konge af Frankrig. † 1461.	Carl af Ørlens. Ludvig 12, Konge af Frankrig. 1488—1515.	Ludwig Mari, Hertug af Mailand. afsat 1500.
Carl 8, Konge af Frankrig. † 1498.		

Mitgunder Formet,
Fertig af Forma, Stutholber
i Reberlaebene, + 1592.

Songe af Spanien, + 1621.

Philip 3,
of Parma.

Songe af Spanien, + 1588.

Margrethe,

Stutholber i Reberlaebene,
g. m. Ottavio Farnes, Fertig
i Reberlaebene, + 1592.

Philip 2,
of Spanien, + 1588.

Carl 5,

Songe af Spanien or tyft
tyft Seier, + 1554.

Philip af Ferrerig,

† 1506.

g. m. Johanna af Spanien.

Philip af Ferrerig,

† 1506.

g. m. Johanna af Spanien.

Philip 1,

Seier 1516–1556, + 1558, g.

m. Isabella, Datter af ^{Emper}
muel den Store af Portugal.

Philip 2,

Songe af Spanien, + 1588.

Margrethe,

Stutholber i Reberlaebene,

g. m. Ottavio Farnes, Fertig

i Reberlaebene, + 1592.

Stammtale II.

Ernstianus den **Stutholfe**
af Aragonien, + 1516,

g. m. Isabella af Castilien, + 1504.

Johanna, Catherine,

g. m. Philip af Ferrerig. g. m. Gentil 8 af England.

Maria,

† 1558,

g. m. Philip 2 af Spanien.

Philip af Ferrerig,

† 1506.

g. m. Johanna af Spanien.

Carl 5,

Songe af Spanien or tyft

tyft Seier, + 1554.

m. Isabella, Datter af ^{Emper}
muel den Store af Portugal.

Philip 2,

Songe af Spanien, + 1588.

Margrethe,

Stutholber i Reberlaebene,

g. m. Ottavio Farnes, Fertig

i Reberlaebene, + 1592.

Stammtale III.

Henry 7 Tudor, + 1509.

A. m. Sibylle 4 af Estland.

Songe af England, + 1547.

g. m. Anna af England, + 1558.

Edward 6,

g. m. Maria af Guise.

Elizabeth,

g. m. Maria af Guise.

Henry 8,

g. m. Anne af Englands, + 1583.

Elisabeth,

g. m. Maria af Guise.

James 1 (6),

g. m. Eleonore.

Charles 1 (6),

g. m. Henriette.

Charles 2 (6),

g. m. Henriette.

James 2 (6),

g. m. Henriette.

Charles 3 (6),

g. m. Henriette.

Charles 4 (6),

g. m. Henriette.

Charles 5 (6),

g. m. Henriette.

Charles 6 (6),

g. m. Henriette.

Charles 7 (6),

g. m. Henriette.

Charles 8 (6),

g. m. Henriette.

Songe af Englands, + 1625.

g. m. Henriette.

Rouge of Flanders

Stammtafel IV.	
Maria, g. m. Rudolf 12 of Flanders.	Philip 3, Rouge of Spanien, † 1621.
Martin Thorenz, Rudolf 14.	Philip 4, Rouge of Spanien, † 1665.
Rudolf 15, † 1712.	Carl 2, Margaretha Schreiter, † 1700.
Rudolf 16, 1700—1745.	Maria, g. m. Rudolf 1, of Bayern. Philip of Württemberg, Rouge of Spanien, † 1699.

Stammtafel V.

Stammtafel V.	
Batch 1, Rouge of England, † 1625.	Batch 1, Rouge of Württemberg, of Württemberg, † 1699.
Batch 2, Rouge of England, 1660, † 1686.	Batch 2, Rouge of England, † 1685.
Batch 3 Stauft. (Prætentorien)	Batch 3 Stauft. (Prætentorien)
Carl 1, Drottning 1702, † 1714. Drottning, † 1702.	Carl 1, Drottning 1702, † 1714. Drottning, † 1702.
George 1, Emperör av Danmark, Emperör af Danmark, † 1727.	George 1, Emperör av Danmark, † 1727.

Søster.

Brinsberg - Rosenhoff.
Født 1740—1741.

Gottorp, af Württemberg.
Født 1682.

Catherina, Søster.
Født 1682.

Catherina, Søster.
Født 1676.

Georgine af Holstein-Gottorp.

Georgine.

Georgine af Holstein-Gottorp.

Stammtale VI.

Michael Rosenhoff,
Født 1613, + 1645.

Magnus Michael Rosenhoff,
+ 1676.

Georgine, Søster.
Født 1676.

Catherina, Søster.
Født 1676.

over de vigtigste Hændelser i den nyere Historie.

Gudstjenesten i Portugal.	Giftesbag i Mørne . . . 1521	Stadten.	Konflikt.	Engeland.
Bonnebeoplantb . . . 1525	Giftag ved Ravia 1525			
Fred i Madrid 1526				
Giftesbag i Span 1531	Giftesbag i Span . . . 1529			
Dynastiet Münster 1535	Giftesbag i Kingesborg . . . 1530			
Gabian . . . 1540	Dynasti Münster 1535	Sefవitborbenen		
Luther † . . . 1546	Giftesbag i Span . . . 1540	Concilet i Tri- bent . . . 1545	Fred i Grepp 1544	
Giftag ved Spani- berg . . . 1547	Giftesbag i Span . . . 1547		Francis 1 † . . . 1547	Henry VIII † . . . 1547
Gjortig i Røsfors 1552	Giftesbag i Augs- burg . . . 1553		Henry VIII † . . . 1547	Henry VIII † . . . 1547
Giftesbag i Augs- burg . . . 1553	Giftesbag i Span- celler . . . 1556		Edvard 6 † . . . 1553	
Carl 5 † . . . 1558	Giftesbag i Span- celler . . . 1556		Maria † . . . 1558	
Frans 1 . . . 1556	Giftesbag i Span- celler . . . 1556		Henry VIII † . . . 1558	
Carl 5 † . . . 1558	Giftesbag i Span- celler . . . 1558		Henry VIII † . . . 1558	
	Giftesbag i Span- celler . . . 1562		Reformationen i England . . . 1560	
	Giftesbag i Span- celler . . . 1563		Reformationen i England . . . 1562	
	Giftesbag i Span- celler . . . 1564		Concilet i Tri- bent opføres . . . 1563	
	Giftesbag i Span- celler . . . 1564		Fred i Grepp 1563	

Giftesbag i Gent . . . 1576	Matzimilia 2	Marie Stuart	Engeland.
Union i Utrecht 1579		forbrides . . . 1567	
Giftesbag i Drot- nien † . . . 1584		Giftesbag i Paris 1572	
Belgien betvis- ges . . . 1585		Carl 9 † . . . 1574	
Den uovervindel- ige Glæde . . . 1588			
Nedenroder Far- nese † . . . 1592			
Philip 2 † 1598			
Giftesbag med Nederlandene 1609			
Rubens 2 † 1612			
Martijas † 1619			
Giftag ved Prag 1620			
Philip 3 † 1621			

Spanien og Portugal.	England.	Statien.	Frankrig.	England.	Stiftige Stater.
Mortz af Dra- mien † 1625	Slag ved Rutter 1626 Fred i Lübeck 1629 Slag ved Leipzig 1631 Slag ved Lüden 1632 Slag ved Nür- tingen . . . . 1634 Slag ved Witt- bord 1636	Ferdinand 2†+1637	Det lange Par- lament 1640	Georg Billhelm	
Portugals St- riele 1640		Richard II † 1642 Endring 13 † 1643	Slag ved Mariefy 1645		
Grevskit Øenrik † 1647	Wittpalauke	Fred 1648	Carl I † . . . . 1649 Slag ved Dun- ker . . . . 1650 Slag ved Bar- esfeld 1651		
Ferdinand 3†1657			Frontens Under- gang 1653	Gronwell Bro- tector 1653	
				Gronwell † 1658	
				Sprengefejden 1659	
				Magistrat † 1661	

Restaurationen 1660|Fred i Ditsa. 1660

Frankrig.	England og Nederlænene.	Spanien og Portugal.	Norwegen.	Prensen.	Prusland og Polen.
Fred i Ditsa 1668	Fred i Ditsa 1667	Philip 4 † 1665			
Fred i Münne- gen 1678	Lefacten 1673		Slag ved Frer- helin. . . . 1675		
Colbert † 1683			Gjar Peters Søren- fængelse 1682		
Døkkesels af bet- nauftse Øbict 1686	Carl 2 † 1685	Jacob 2 forje- gen 1688	Slag ved Mo- hac 1687	Fred. Billhelm	
				den Store † 1688	
Slag ved Fleu- rys 1690	Slag ved Bayonne 1690	Slag ved Sønder- jylland 1692		Peter den Gtore	
Slag ved Hør- nningen 1693		Slag ved Neet- sund 1693		Gneymether 1689	
Fred i Østpreß 1697					Søhjan Sobie-
					th † 1696
Carl 2 † 1700					Slag ved Marne 1700

Frankrig.	England.	Spanien og Portugal. Den spanske Krav- følgekrig 1701-1713	Sæterig.	Preussen.	Kongeriget Preus- jen oprettes . 1701	Russland og Østerrike.
Slag ved Fins- fielde 1704	Bisshavn 3 + 1702 Økstræder erob- redt 1704	Goreng af bet- engelske og sloffe Parliament 1707	Geopolit 1 + 1705	Slag ved Puf- tana 1709	Slag ved Puf- tana 1709	
Slag ved Lüttin 1706	Goreng af bet- engelske og sloffe Parliament 1707	Slag ved Ultman- ja 1707	Joseph 1 + 1711	Greberit 1 + 1713	Greberit 1 + 1713	
Slag ved Mal- plaquet 1709		Slag i Utrecht 1713	Greberit 1714	Greberit 1 + 1715	Greberit 1 + 1715	
Frederig 14 + 1715	Anna + ... 1714	Greberit 1718	Greberit 1718	Greberit 1718	Greberit 1718	
Philip af Or- leans + ... 1723		Økstræder- alliance 1720		Greberit 1721	Greberit 1721	
	Georg 1 + 1727			Better d. Store † 1725	Better d. Store † 1725	
				Catharina 1 + 1727	Catharina 1 + 1727	
				Better 2 + ... 1730	Better 2 + ... 1730	
				Bøff Karbefølge= Mig fra 1733 til 1735	Bøff Karbefølge= Mig fra 1733 til 1735	
				Maria Anna ab- helt 1 + ... 1740	Maria Anna ab- helt 1 + ... 1740	
				Slag i Greeland 1742	Slag i Greeland 1742	
				Carl 7 + ... 1745	Greberit 1745	
				Greberit i Dresden 1745	Greberit i Dresden 1745	
		Slag ved Grol- loben 1746	Joseph 5 + 1746	Greberit i København 1748	Greberit i København 1748	
		Bjørn 4 af Dan- mark fra 1747 til 1751		Økstræder- begynder 1756	Økstræder- begynder 1756	
		Slag ved Ros- baug 1757		Slag ved Prag m. m. . . . 1757	Slag ved Prag m. m. . . . 1757	
		Den bourboniske Familieprægt . 1761	Greberit 1760	Greberit 1760	Greberit 1760	
		Fred i París . 1763				
		Frederig 15 + 1774	Slag ved Cata- toga 1777	Greberit 1777	Greberit 1777	
			Slag ved York- tonn 1781	Maria Eleonore Maria Eleonore	Maria Eleonore Maria Eleonore	
				Greberit 1783	Greberit 1783	
				Greberit 2 + 1786	Greberit 2 + 1786	
		Den franske Re- volution 1789	Carl 3 + ... 1788			
				Joseph 2 + 1790	Greberit i Brest 1790	
				Greberit 1791		
				Geopolit 2 + 1792	Greberit i Jæstø 1792	

Østerrike.

Spanien og
Portugal.

England.

Frankrig.

Rusland og Polen.	Østerrike.
Østens anden Deling 1793	
Østens Øppløs- ning 1795	
Gatharina 2 + 1796	

Odense Universitetsbibliotek

550009610111

